

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

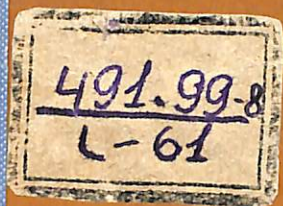
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3692

Journal

9-17- copy.

Patch
1919

2010

2002

491.92-82
5-61

my.

ԼՈՒՍԱՐԵՐ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԿԱԶՄԵՑԻՆ

ՍՑ. ԼԻՍԻՑԵԱՆ, ՅՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ~~ԱՄԵՐԻԿԱ~~

5007
1919

ԻՆՆՈՐՐԻ ՏԻԳ

Մեր ինքնուրոյն եւ փոխադրած յօդածների, ինչպէս եւ մեր նկարների արտատպութեան իրաւունքը վերապահած է:

Թ Ի Յ Լ Ի Ս
Թղտաւ «Յօրհանուր»
1919

11759

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴՐՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

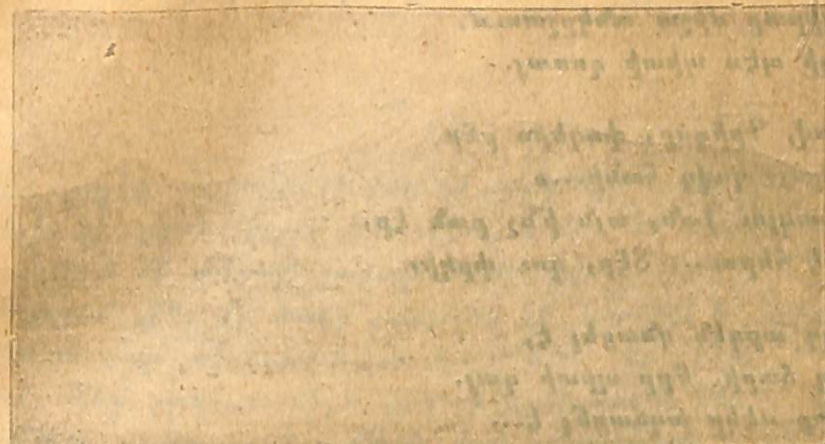
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴՐՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԴՐՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

1002

8943

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1. Գիւղի ժամը

Տան-դօ, տան-դօ... Նազը, վեր կաց,
արևն արդէն մայր է մանում:

Տես, Խաթուն էլ գործը պարծած
փողոցում է, ժամ է շապում:

Քեզը տա՛ն տան-դօ, տան-դօ...

Տէր, փառք շատ, տան-դօ, տան-դօ...

Շուտով նախիրն հանդից կը գայ,
զընանք որ շուտ էլի կտ գանք,
կովը կըթենք, թը՛ն-թը՛ն կաթ տայ,
կովը կըթենք, մեր ցաւն հողանք:

Ա՛խ, Նազը ջան, չես իմանում
էզուց էլի աղան կը գայ:

ներա սիրաբ միշտ անկըշտում,
էլ ամպի պէս պիտի գոռայ.

«Շուտով, Գրիգոր, փողերս բեր.
Էլի չըկայ, կո՛վդ հանի...»
Ա՛խ, Նազուլ ջան, այն ինչ բան էր,
միտդ է հերու... Տէր, դու փրկի:

Հայրիկդ արդէն գնացել է,
որ փող ճարի. երբ պիտի գայ,
տեսնենք մէկը խղճացել է...
Ա՛խ, սե օրը Տէրն էլ չըտայ:

Շուտով, Նազուլ, գնանք ժամը,
աղօթք անենք. քո ձայնն Ասաւած
շուտ կը լըսի, այս անգամը
մեզ չի թողնի անկով, անհաց...

Բարի մարդիկ միշտ կը լինեն,
հայրիկդ հեաը փող կը բերի,
փողը կըտանք չար աղային,
որ մեր հորթիկն էլ չը խըլի:

Տան-դօ, տան-դօ... Նազուլ, զընանք,
արեն արդէն մայր է մըտնում,
էգուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
ինչ նոր արե է մեզ ծագում...

Ժամը աւին՝ տան-դօ, տան-դօ...
Տէր, փառքդ շատ. տան-դօ, տան-դօ.

- 1) Էտ ինչ փող է, որ աղան պահանջում է:
- 2) Ուրիշ ո՞վ է գիտացուց փող պահանջում եւ ինչո՞ւ:
- 3) Բարի մարդիկ փողը նե՛ք են տալու հայրիկին:

2. Մի շարաք ծառի վրա

ա.

Երևակայեցէք, մի ամբողջ շարաք բնակեցի եւ մի թթենու վրա:
Այդ ժամանակ, որքան յիշում եմ, պէտք է 13—14 տարեկան լինէի:
Ահագին աղայ և մի ամբողջ շարաք ծառի վրա...

Չեմ յիշում՝ ինչ մի ծանր յանցանք էի գործել, և գուշակելով
որ երբ հայրս դարձ անշուշտ խիտ պատժելու էր ինձ, մտածեցի
խուսափեմ: Մեր բակում, ճիշտ փողոցի դռան առաջ, կար մի կիսաշոր
բարձր թթենի, որ իր բարձրութեան վրա բազկաթռուի նման մի բան
էր կազմել:

Բարձրացայ այնտեղ, հետո առայ մի ներքնակ, մի բարձ, պարզե-
ցի ճիւղերի վրա, յամարեցրի, յետոյ ծածուկ իջնելով՝ մի առ մի
վեր հանեցի մի տման լիքը շուր, հաց, պանիր և տեղաւորեցի վե-
րում:

Հայրս կէսօրին տուն եկաւ, սրնում էր ինձ որ պատժի, բայց
երբ նրան ցոյց աւին ծառն և վրան թառած այլանդակ թռչունը, չը
կարողացաւ ծիծաղը դապի:

—Հաւ,—կանչեց նա ինձ,—մեա այդտեղ, տեսնենք ո՞վ կը զըղ-
ջայ վերջը:

Ու մնացի:

Անշարժ նստած մեկուել էի մի տեղ ժամերով. էլ երևակայեցէք՝
ինչ տանջանք պիտի լինէր. էն էլ մի այնպիսի պատանու համար,
որ սովոր էր շարժուն կեանքի, սիրում էր վազվզի, թռչկոտի, մանի
ամեն տեղ, երնի փողոց, տանիքների վրայ մազլցի...

Այո, իրաւունք ունէր հայրս. չէր անցել երկու ժամ, որ արդէն
զղջում էի խենթութեանս վրա: Մակոյն յամառել էի, չէի կտրւում
իջնեմ, պատիժս կրեմ, գոնէ ներողութիւն խնդրեմ ու ազատեմ...

Ուրեմն պէտք էր մի բանով զբաղւէի: Մի քիչ ճիւղեր կարտեցի
թափեցի ցած. տերևները թըրրոտում կպնում էի բուռիս և թըրկաց-
նում. յետոյ դիտեցի շրջակայքը, ծառի վրա իջնող թռչունները, շուտ
եկայ այս կողմ, այն կողմ, մտածեցի քնեմ... Բայց անտանելի էր.
կողերս էլ ցաւում էին, տեղս էլ սկսում էր անհանգիստ թալ...

Ջանացի իջնեմ ծածուկ, մի քիչ վաղվեմ, շարժեմ ոտներս,

բայց հայրս բաց լուսամուտում նստած, դէմքը ուղիղ իմ կողմը՝ կարդում էր: Օհ, ասնջանք էր, որ երեսկայել չէք կարող:

—Կարդամ...—ծագեց յանկարծ մտքումս.—չէ՞ որ անա հայրիկը կարողանում է այդքան երկար մի տեղ նստի ու անշարժ կարդայ: Գուցէ ես էլ կարողանամ: Ա՛խ, ձեռքս մի հետաքրքրական գիրք լինէր...

Երեկոյան հենց որ հայրս գործով տնից դուրս գնաց, իսկոյն ցած սանիցի:

Ամենից առաջ քիչ վագեցի, եղբայրներին ու քոյրերին նեղացրի, բարկացրի, յետոյ ճաշից ինչ որ մնացել էր կերայ, մտայ անկողինս ու քնեցի:

Բ.

Միւս առաւօտ հայրս թէև շուտ վարժեցի անշուշտ տեսել էր ինձ անկողնիս մէջ, սակայն անխօս դուրս էր գնացել:

Զարթնելուս պէս շտապեցի, որ երեսմ ծառիս վրա, քանի զեռ չէր վերադարձել:

Սակայն նախ քան բարձրանալու, մտայ հօրս զրազարանը և ընտրեցի մի գիրք, մի մեծ գիրք: Առաջի երեսից մի քանի սող կարգալով տեսայ, որ աշխարհաբար պատմութիւն էր: Սուայ ու դնւրս...

Մանր տառերով տպւած այդ գիրքը՝ դուրս եկաւ որ պարզ լեզուով գրած մի շատ հետաքրքրական բան էր:

«Սօս ու Վարդիթեր»,—կարդացի կողի վրա: Մեր յայտնի հայ գրող Պաօշեանի վէպն էր: Գիւղական կեանքի մանրամասն նկարագիր պարզ, մեր խօսած լեզուով հետաքրքրական...

Ամենայն յափշտակութեամբ սկսեցի կարդալ ու կարդալ:

Կարդացի երկար, շատ երեսներ: չը գիտէի քանի ժամ էր անցել, երբ հայրս տուն եկաւ: Ներս մտաւ թէ չէ՝ կանգնեց ու աչքերը զրեցեց վրայ: Կուսեայ, մեր ակնարկները միմեանց հանդիպեցին:

—Ի՞նչ ես անում այդտեղ,—հարցրեց նա զարմացած:

—Կարդում եմ, հայրիկ:

—Կարդում ես, դառնա՞ւ ես սովորում:

—Ո՛չ, ուրիշ գիրք է:

—Ո՞րտեղից է:

—Գո գրադարինից:

—Ի՞նչ բան է:

—«Սօս ու Վարդիթեր»:

—Ա՛, ի՞նքդ ընտրեցիր:

—Մյո՛ւ:

—Եւ հասկանում ես:

—Բոլորը:

Մի քիչ լռեց, հայեց ինձ, յետոյ ժպտած, ըայեց դէպի ներս, տեսլով:

—Սյդդէս գիրքը կարդալ ցածու՞մ էլ կարող էիր... Բայց ոչինչ, կարգա՛...

Եւ երբ ուզում էր ներս մտնի, դարձաւ ու աւելացրեց.

—Իսկ երբ կը պրծնես՝ ես քեզ ուրիշը կըրամ, նոյնքան և գուցէ աւելի հետաքրքրական...

Գ.

Մի շաբաթեայ ծառի վրայ ապրելու այնքան օգուտ տաւ ինձ, որքան չէր տւել ամառայ ամբողջ արձակուրդը: Երբ ես շաբաթիկնից շաբաթիկն, խաղից խաղ՝ սղանում էի ժամանակս, մնում էի տգէտ և կարծում էի թէ առանց այն էլ՝ դպրոցը շատ է ծանրաբեռնում գլուխս: Եւ եթէ պիտի ուսում ստանայի, զարգանայի, դպրոցն էլ բաւական էր:

Սխալւած էի:

Այն օրւանից, երբ առաջին անգամ ինքնաբերաբար կարդալ ըսկսեցի, երբ եօթ օր ծառի վրա թառած, իրար ետեից երեք-չորս գիրք կարդացի, այն օրւանից ես բոլորովին այլ կերպ սկսեցի հայել կարգալու վրա:

Սկսեցի մտածել, մտածել սովորեցի և ինձ թւում էր թէ անցկացրած տարիներս շատ յիմար կեանք էի վարել:

Ծառի վրա շատ բան պարզեց ինձ համար, և երբ իջայ, այլևս այն պատանին չէի, որ խաղում վազում էր անապատակ մտածում էր միմիայն ուտելու, խմելու և դարձութեան մասին և որ իր մէկը միւսից աւելի անհամ շաբաթիկներով զգւեցնում էր շրջապատողներին և նոյն իսկ իրեն:

Դ.

Մի օր կէսօրին իջել էի, խոհանոց մտել, ֆաղցել էի. մինչև հօրս վերադարձը կարծում էի, թէ մի բան կուտեմ և կը հասնեմ տեղս ել:

նելու, երբ յանկարծ փողոցի գուռը բացւեց և ես խօհանոցից, հայրս
դռնից, դէմ ու դէմ եկանք:

Շւարեցի. բնագդարար փախայ, առաջին հանդիպած դռնից ներս
ընկայ ու ետեիցս փակեցի:

Հայրս երևի վճռել էր բռնի ինձ, մօտեցաւ դռանը և հրեց:

— Բաց — առաւ նա:

Ձայն չը հանեցի, ամօթից, վախից, շարմունքից պապանձել էի:

— Ա, դու բաց չես անում, — կանչեց հայրս — լաւ ուրեմն, այժմ.
ես դրսից կը կողպեմ քեզ այդտեղ՝ և տեսնենք թնչպէս կ'ազդեն
այսուհետև:

Ու սկսեց գործադրել ասածը: Լոցի փակի ձայնը, յետոյ բա-
նայիքի դռանը:

— Հայրիկ, — կանչեցի ներսից:

— Ի՞նչ կայ, — կանգ առաւ նա:

— Իդուր ես փակում, ես դուրս կը գամ:

— Իմութս կը գաս:

— Այո:

— Պատժից չես վախենում:

— Ոչ, դու ինձ այլ ես չես պատժի:

— Ձեմ պատժի. ինչո՞ւ:

— Որովհետև ես զղջացել եմ արած յիմարութեանս վրա և ներդ-
րութիւն եմ խնդրում:

— Այդպէս...

Դուռը բաց արաւ. ես էլ բացի և յայնտեցի շէմքի վրա: Նայեց
երեսիս առանց շարժելու, նայեց երկար, յետոյ մի քայլ ետ քաշւեց
և ասաց.

— Ուրեմն...

— Ներքի, հայրիկ, այսուհետև էլ ինձ չես տեսնի ոչ յիմար, ոչ
էլ փոքրոգի...

— Այդպէս, առաւ նա ժպտուն, իրան է:

— Իրաւ է:

— Հաւատում եմ... դէքդ պրծել ես:

— Ո՛չ դեռ:

— Քեզ համար մի նոր դէքդ եմ բերել. երբ ձեռքիդ վերջաց-
նես՝ նա կ'արգա... Իսկ առ այժմ՝ դնա լացւի և ճաշի...

Հայրս քայլեց դէպի պարտեզ:

— Լօի — ձայնեց նա ինձ բակի մէջանդից, — երբ կ'արգալ ուզե-

նա՝ գրադարան մտի և գուռը ետեիցդ փակի, որ քեզ չխանդարեն...

Այսպէս էր ահա, որ ծառ ելայ երեսայ և այնտեղից իջայ պա-
տանի:

1) Մարդ իր ամբողջ ուսումը դպրոցումն է ստանում. Ուրիշ ինչ
միջոց կայ ուսումը լրացնելու:

2) Ազատ ընթերցանութիւնը ինչո՞ւ է տարբերում դաս սովորելուց:

3. Այգում

Ես ճոխ այգումն եմ, գոհ է իմ հոգին:
Մեղմ խոխոջում են անհոգ առուններ.
Ինձ նկարում է նրանց ապակին
ծառերի շարքեր՝ պտղով ծանրաբեռ:

Կարճրին տալով ծիրանն. է փայլում
կանաչ սաղարթի թարմ հովանու տակ.
ճաքճքած նուր արիւն է կաթում,
ճօճելով ճուղքին հովից ներգաշնակ:

Փշատ, դեղձ ու տանձ իմ շուրջը բոլոր.
այստեղ սերկիկիլ խոնարհած երգիր,
այնտեղ ամաշկոտ ժպտում է խնձոր,
մի թուշը ոսկի, միւսը կարմիր:

Այս միջոցին այգում ուրիշ ինչ պտուղներ են հասած լինում, որ
այստեղ չեն յիշած:

4. Դարձան և Պետրիկեղան

Ինչպէս, դուք չէք ճանաչում մեր հարեան Դաթուային, նրան,
որ այնպէս բերանը բաց չի անի, որ տաս սուտ չը շարի: Նրա սու-
տերի պոչը հասնում է, է-է, մինչև Բաղդադ: Նրա հատը աշխարհիս

երեսին միայն խմբէր Պետրիկեան թէ լինի... Սբա մասին էլ բան չէր լսել: Զարմանում եմ: Որ այդպէս էր զէ լսեցէք, ձեզ պատմեմ, թէ ինչու Դաթիւան չի անցնում Սուրբի սարից դէնք, իսկ Պետրիկեան Սուրբի սարից դէնք:

Մէկ օր Դաթիւան մի մեծ տապրակ է վերցնում, մէջը մամուռ լցնում, ճառուկ երեսին էլ մի քիչ բուրդ աւելացնում, շալակում, դնում Էմբրէի ծախելու: Սուրբի սարը բարձրանում է թէ չէ, — Էն ու Էմբրէի Քարթլուց բաժանում է տապրակը գետին է գցում, ինքն էլ նստում է մի քարի, թէ մի քիչ հանգստանայ և մէկ աչք դրի սիրուն Էմբրէի վրա: Մէկ էլ տեսնի՝ այն կողմից բարձրանում է Պետրիկեան, նոյնպէս մի մեծ տապրակ շալակին:

— Բարե, ախպեր, — ձայն է տալիս Դաթիւան: — Ստործու բարին, — պատասխանում է Պետրիկեան: — Է, որտեղից է մ. բուրդ: — Իմերէթից եմ գալիս, ընկուզ եմ տանում Բարթի ծախելու: Իսկ դու որտեղից ես գալիս, բարեհամ: — Ես, ախպեր ջան, Բարթիլուց եմ գալիս, բուրդ եմ տանում Էմբրէի ծախելու: Արի մի բան ասեմ քեզ, զուգէ հաւանես: Բարեհամ, զուր տեղ աւելի հեռու գնալուց քնչ պիտի դուրս գայ. տրեխներս պիտի մաշենք, աւելի հօ ոչինչ: Արի մեր ազրանքը Զատեղ փոխենք. իմ բուրդը քեզ, քո ընկուզը ինձ, դու իմ բուրդը տար Էմբրէի ծախի, ես էլ քո ընկուզը կը տանեմ Բարթի կը ծախեմ: Էլ մեր աներից չենք հեռանայ: — Շատ լաւ ես ասում, ախպերութիւնը վկայ: Ի հարկէ, ք ետր-

կէ, աւելի լաւ է՝ էլի մեր աները վերադառնանք, գիւղէ գիւղ թափառելուց ինչ շահ ունենք: Ահա քեզ իմ ընկուզը, դու էլ քո բուրդը ինձ տուր:

Այդպէս էլ արին. Դաթիւան շալակեց ընկուզի տապրակը, շտապով ետ է գալիս ու մտածում է. «Այ թէ խաբեցի հա: Պա, ինչ ծանր տապրակ էլ է, տօ»:

Պետրիկեան էլ շալակեց բրդի տապրակը ու նրանից շտապ սարից իջնում է ու մտածում. «Թող գնայ ու ընկուզով կշտանայ. այ թէ միտմիտն է, տօ»:

Միմեանց աչքից հեռացան թէ չէ, Գաթիւան ցած դրեց տապրակը, բերանը բաց արեւ, ձեռքը մէկ լաւ մէջը խրեց, աւելից մի բուրդ ընկուզ ուզեց հանի՝ փուռ կճեպ:

— Փիէ: Դու մի տառ, մենակ վերեանց է եղել չը կոտրած ընկուզը, տակը մղջ կճեպ:

Պետրիկեան մէկ ծառի տակ անցաւ, տապրակի բերանի թելը քանդեց, մէկ լաւ բաց արեց, մէկ էլ՝ բրդի տակից կախաւ մամուռ տեսաւ:

— Վա, փիէ: Այ քեզ բան: Էլ ինչ պիտի անէին: Դաթիւան կճեպները դատարկեց, ցրպանները լցրեց չը կոտրած ընկուզով, տապրակը ուր գցեց ու գնաց տուն: Պետրիկեան էլ մամուռը դուրս թափեց, բուրդը փաթաթեց տապրակի մէջ, կոտն տակ դրեց ու գլուխը քորելով տուն գնաց:

Էլի լաւ էր, որ Դաթիւան ձանա պարհին գործ ունէր. գրպանից ընկուզները հանում էր՝ բերանն էր գցում, չըբխկ հա չըբխկ, կոտրատում, բայց որ բուրդն էլ ճիճուտ էին ու փոռ:

Անցաւ բաւական ժամանակ: Մէկ աչքով սարքի ուխտի նրանք նորից իրօր հան-

դիպեցին: Դաթուան բարեկեց Գեորգիկելային ու ասաւ:

— Զը, բուրդս լաւ էր:
— Բաս ընկուզս ինչով էր պակաս, — պատասխանեց Գեորգիկելան:
— Ես այնպէս էի կարծում, թէ միայն ես եմ աչքաբաց, բանից զուրս է գալիս, մեր ողայ, դու էլ ինձնից պակաս շնորհքով չես եղել:
— Այ տնաշէն, այդ շնորհքը որ բաժանում էին, կարծում էիր թէ մենակ դու էիր այնտեղ:

— Դէհ, որ այդպէս է, արի ախպէրանանք:
— Աչքիս վրա:
— Գիտես ինչ, արի՝ միասին մի տեղ ծառայ կանգնենք:
Շատ մաշու եկան, թէ քիչ, Աստուած գիտէ, վերջը եկան մէկ պա-
սաւ կնոջ մօտ, լմացել էին, որ այդտեղ երկու ծառայ է հարկաւոր:
Պատան ասաւ:

— Ես մի կով ունեմ ու էս տունը, որ տեսնում էք: Ձեզանից մէկը պէտք է կովիս մօտիկ տայ, միւսը տունս հաւաքի: Ամեն առա-
ւօտ կովս պէտք է դաշտ քշէք, արածացնէք և հետն էլ սրինգ, թառ
ու դա՛ իրա ածէք, որովհետեւ իմ կովը պար գալ դիտի: Իսկ տունս
մաքրողը պէտք է ամեն քունջ ու պուճախ աւլի ու աղբը ուրիշի
բակն ածի: Եթէ առածիս համաձայն էք, հօ մնացէք, ծառայեցէք:

— Համաձայն ենք, ինչ կայ, որ չը կարողանանք, — պատասխա-
նեցին միասին Դաթուան ու Գեորգիկելան:

Հիմա տեսէք, թէ բանից ինչ զուրս եկաւ:
Միւս օրը Գեորգիկելան տանը մնաց, իսկ Դաթուան հացը վերց-
րեց, նոյնպէս սրինգը, թառն ու դա՛ իրան ու կովը քշեց հանդը:

Գեորգիկելան էլ տունը հաւաքել սկսեց, բակն աւլեց, էլ ոչ մի
տեղ մէկ չոփ չը թողեց, աղբը հաւաքեց ու սկսեց հարեանների բա-
կերը թափել: Հարեանները էս օր տեսան՝ վրա ընկան ու էնքան ծե-
ծեցին, էնքան թակեցին, որ ողջ տեղ չը թողին:

Վայ էն հալին, ինչ հարով տուն վերադարձաւ Գեորգիկելան ու
ընկաւ գոմում տախտի վրա:

Իսկ Դաթուան ամբողջ օրը ճշմարիտ որ սրինգ ու թառով անց
կացրեց: Կովը հառարակ կով չէր եղել: Հենց օր հանդը հասան, էս
կովը խոտ էր պօկում, արախնգ տալիս ու վազում, էլ մի բողէ դա-
ղաբ չէր առնում: Դաթուան շունչը կտրած մինչև երեկոյ ետևից վազ-
վզում էր, ճաշելու ժամանակ էլ չէր դառնում: Յոգնած, ուժասպառ, քաղ-
ցած, իրիկնադէմին տուն վերադարձաւ: Ոտը դրաւ գոմի շէմքը

Թէ չէ, Գեորգիկելային տախտի վրա տեսաւ ու հարցրեց:

— Էտ ինչ է եղել, այ ախպէր, հիւանդ հօ չեմ:
— Ի՞նչ հիւանդ, ինչ ես ասում:
— Բա ինչո՞ւ ես անժամանակ պտուկել, ձգւել, Տուն հաւաքելը
հօ դու չարեցի:

— Տուն հաւաքելն ես ասում... Ի՞նչ օր եմ անց կացրել, ինչ
օր... Գոմն ու բակը աւլեցի, աղբը տարայ հարեանների բակերը
թափեցի, տանտերերը՝ ինձ տեսան թէ չէ, իրար ձեռքից սկսեցին
խլել: Սա է ասում՝ մեր տունը համեցէք, նա է ասում՝ չէ, մեր
տունը: Էլ պատիւ, էլ ուրախութիւն: Էնքան կախէթի գինի խմե-
ցրին, որ սօտի վրա կանգնելու ուժ չի մնացել: Դու ինչպէս ես, ժա-
մանակդ ինչպէս անց կացրիր, ինչ ես դէս ու դէն ընկնում: Մէկ
կով արածացնելը ինչ դժւար՝ բան էր, որ էտքան յոգնել ես:

— Կով սրան կասեն, հա... Դահիրան ածեցի, սրինգը փչեցի, իմ
կովն էլ մէկ «լեկուրի» է պարում, մէկ պարում... Մնթիւ անհամար
մարդ ու կնիկ զլիններին հաւաքեցին, և նրանք էլ սկսեցին միասին
պար գալ: Մէկ ուրախութիւն էր սր...

— Դէհ, որ էտպէս է, Դաթուա ջան, կովի հետ վաղը ես կերթամ,
իսկ դու տանը մնայ, հարեանների պատիւը վայելի, — շտապով ձայն
տաւ Գեորգիկելան:

— Բո խօսքը լինի, դրա համար արժէ՛ որ քեզ նեղացնեմ, — պա-
տասխանեց Դաթուան, հացը կծելով և ազահութեամբ ծամելով:

Միւս օրը Գեորգիկելան զնաց կովի հետ, Դաթուան մնաց տանը:
Էլ ինչ տակ կուզի, ուրախութեան համը տեսան: Դաթուային երեկ-
ւանից աւելի պատիւ տւին հարեանները, էնպէս որ հագիւ հագ
ները թրեկելով գոմը հասաւ ու տախտի վրա գլորեց: Գեորգիկելան էլ
էնքան պար ածեց կովին ու ժողովրդին, էնքան ուրախացաւ, որ
գոմի շէմքը հասաւ թէ չէ՝ դեմին նստեց, էլ ուժ չունէր տախտին
հասնելու:

Էտ գիշեր նրանք խորհուրդ արին ու ասին. «Պէտք է մի կերպ
էստեղից զուլններս ազատենք, թէ չէ կամ ծեծից կը մեռնենք, կամ
վաղվելուց. քաղցը հօ կայ ու կայ»:

Վճռեցին փախչեն, կովն էլ հեռանալը. բայց բանն էն է, որ պա-
սաւ ինքն էր իր ձեռքով դրսից գոմի դուռը կոկոզում. արք ու փախի:

— Դիտես ինչ, Դաթուա, ասա՛ Գեորգիկելան, էս կովը մօրթնեք,

ու միսը տոպրակի մէջ լցնենք, յետոյ մեղանից մէկը թող միւսի ուսին կանգնի, երդիկով կառուրը բարձրանայ ու աշտեղից պարանը կախի: Դեռ տոպրակը կը կապենք, կառուրը կը հանենք. յետոյ պարանը երկ-
րորդ անգամ կիջեցնենք ու մնացորդը կը բարձրանայ:

— Ես շատ բաւ ասեցի. — հաւանեց Դաթուան: — Ես աւելի ուժով եմ. միան էլ կը քաշեմ, քեզ էլ հեշտութեամբ կը բարձրացնեմ:

Կովը մորթեցին ու տոպրակը լցրին: Պետրիկեկան կացաւ: Դա-
թուան կանգնեց նրա ուսերին, և կրդիկովը կառուրը բարձրացաւ ու
աշտեղից պարանը կախ արաւ: Պետրիկեկան տոպրակի միջից մի քանի
մեծ-մեծ կտոր միս հանեց, ինքը մէջը մտաւ ու փափսաց.

— Միսը վեր քաշի, միսը ու տոպր. կը նորից իջեցրու:

Դաթուան տոպրակը վեր քաշեց, շտապով բերանը կապեց, շա-
լակեց ու փախաւ:

Բաւական տեղ հապէս վաղ առաւ, յոգնեց ու կամեցաւ հանգը-
տանայ. տոպրակը մէջքից ետ արեց ու գետին գլորեց:

— Կամաց, մոտ տեղացեալ, կըզբո-
ցաւեցրիր, — գոռաց Պետրիկեկան ու
գլուխը դուրս հանեց տոպրակի միջից:

— Դու ես, տեղացեալ, մէջքս կտու-
րեցիր. մարդ էաքան էլ ծանր կը
լինի:

Պետրիկեկան տոպրակից դուրս ե-
կաւ արիւննոտած երեսով ու շու-
թայով: Լուսանում էր: Դաթուան
նայեց նրան ու սկսեց ծիծաղո-
թուլանալ Պետրիկեկան էլ չը համբե-
րեց, սկսեց նոյնպէս ծիծաղել:

Ձը դիտեմ՝ քանի ժամ էին նրանք հապէս ծիծաղում: Դիտեմ
միայն, որ էն է ու էն՝ Դաթուան ու Պետրիկեկան իրարից բաժանուելոյն:
Հիմա հասկացանք, թէ ինչու. Դաթուան չի անցնում Եւրոպայի սա-
րից դէնը, իսկ Պետրիկեկան Եւրոպայի սարից դէնը:

Բայց ասեմ՝ բաժանուելուց առաջ նրանք ինչ արին:

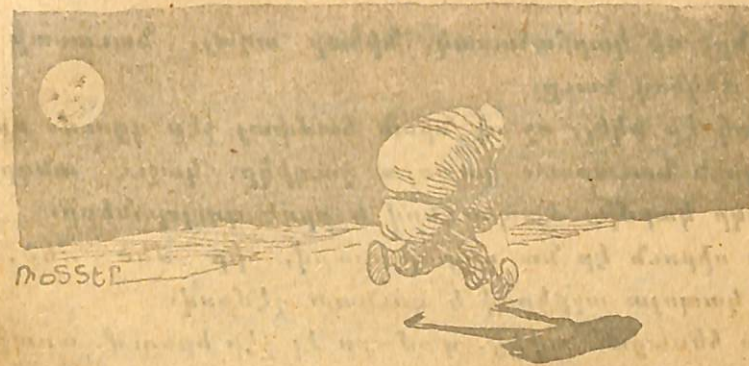
Կորեցին կաղնու մի մեծ ճիւղ, հաստ շամփուր շինեցին ու կովի
միսը խորովեցին:

Բայց Դաթուան երկինք-երկիր հաւատացնում է, իբր թէ շամ-

փուրի վրա էլ միսը տրամիդ էր առել: Ինչն է կերել, ոչ էլ Պե-
տրիկեկան: Դաթուան

— Դնացէք, հարցրէք Պետրիկեկանից, թէ ինչ չէք հաւատում:

Արի ու մի հաւատայ Դաթուան, երբ ըստ վկան Պետրիկեկան է:

5. Գիւնի

Աստուած խնայեց խեղճ ու նաչարին,
լաւ հաց ու գինով առատ է տարին:
Հասել են արդէն մորգեր մեղրածոր.
Կանանչ թրիւրը բլրնած դաշտ ու ձոր՝
հասել է ամրան միջօրեայ տապին
բիւր շարաններով խաղողը ճիւղ-ճիւղ.
քաղում են նրան առակի ափին,
կրնձանից անոշ մաճառը շիթ-շիթ
կարանն է լրցւում ուրախ ջրբեղով,
և փրփրալով գետահոս գինին
հանգստանում է միայն թակեղով:
նորից խաղալով հասնում է բերին,
և յուզւած, զրծւած խոր գետնի զրրում՝
եր ըստորերկրեայ խուլ երգն է երգում:
Վերջացաւ թէ չէ անկրթակ եփը,
բսկըսեց իսկոյն գիւղացու քեփը.
զըլում է ձայնը զուռնա-դրնոյի,
բացւում ծայրը հարսանիքների:

Խառնուեց ուրիշ ինչ են պատրաստում եւ ինչպէս:

6. Փոքրիկ նաւաստին

ա.

Սիմօնը, մի կարճահասակ, նիհար տղայ, նաւաստի էր մտել Ամերիկա մեկնող նաւը:

Մենակ էր եկել, ոչ ոք նրան ճամփայ չէր զցում. որը էր:

Հագցրին նաւաստու կապոյտ շապիկը, կաշէ անդրազարտիկը և զլխարկը կարմիր ժապաւէնով և բրդէ գուլպաները:

Շատ սիրուն էր նա այդ զգեստով, իր մեծ մեծ, մի փոքր արտում, կապոյտ աչքերով և գունաւոր դէմքով:

Նաւը հեռացաւ ափից, ցամաքը էլ չէր երևում. առաջից, ետեւից, աջից ու ձախից միայն ջուր էր ու ջուր:

Տասներկու տարեկան տղան առաջին անգամ էր այդպիսի ծով տեսնում. շփոթւած էր ու անհանգիստ:

Մի գիշեր, երբ փոքրիկ նաւաստին անուշ քնած էր, մի սաստիկ ձայն զարթեցրեց բոլոր ծառայողներին:

— Էհէյ, էհէյ: Տախտակամած: Դէպի առաւոտաները, առաւոտաները:

Նաւաստիները իսկոյն տեղներից վեր ցատկեցին, կարծես ուզում էին կռիւ մտնեն փոթորիկ հետ, որը աւելի ու աւելի սաստիկանում էր: Մինչև անգամ ամենից մատաղահասները պէտք է պատրաստ լինէին: Ամենքին սպասում էր ծանր, լարւած աշխատանք: Ու ժերը պէտք էր լարել:

— Օդի տէք, — հրամայեց սպան, եւ բոլոր ծառայողները հերթով մօտենում էին, նախ հասակաւորները, ապա աւելի ջահելները, իսկ վերջը նոյն իսկ փոքրիկները, դատարկում էին մի-մի գաւաթ, որը իսկոյն լցւում էր ետեւից եկողի համար:

Միայն Սիմօնն էր, որ չէր մօտենում. նրան էլ կանչեցին տրամաւորը գաւաթը առաջարկեց:

— Ներեցէք, պարոն... ես չեմ խմի, — արտասանեց նա գրեթէ մանկական ձայնով:

— Էա էլ ինչ է, անխելք, — կանչեց աւագ նաւաստին ու ինքն զատարկեց. նրա բաժինը:

Տախտակամածից իջնելու տղան բռնեց Սիմօնի օձիքից

ետեւից բրդեղով՝ բերաւ նաւաստի առջև:

— Պարոն նաւաստի, ահա այն յիմար տղան, որը չէր ուզում օդի խմի:

— Անուշդ ինչ է, — հարցրեց նաւաստի:

— Սիմօն:

— Պէտք է սովորես օդի խմելը, եթէ ուզում ես խելական նաւաստի դառնաս:

— Ներողութիւն, պարոն նաւաստի, թոյլ տւէք որ չը խմեմ:

Նաւաստիար բարկացաւ. էա մի պատառ տղան ինչպէս էր համարձակւում իր հրամանին հակառակել:

— Ղատմել սրտն, — հանչեց նա:

Պահակի պաշտօնը կատարող նաւաստին չարախնդրութեամբ ուրեց պարանը, ուժեղ ձեռքով մի երկու անգամ պտտացրեց օդի մէջ և հասցրեց Սիմօնի մէջքին:

Ամեն մի դարկին արտասուքները թափւում էին Սիմօնի մեծ-մեծ, կապոյտ աչքերից:

— Հիմա կը խմեմ, — հեզնում էր նաւաստի:

— Շնորհ արեք, պարոն, թոյլ տւէք չը խմեմ:

— Ախ, իշի գլուխ, ես քեզ յամառութիւն ցոյց կը տամ, բարձրացիւ մեծ կայմի վրա. գիշերը ափտեղ կը մնաս:

Խեղճ տղան աչքերը դարձրեց դէպի քարձը կայմի ծայրը, բայց հնազանդւեց և մազլցեց վեր պարանէ ելարանով:

բ.

Սարսափելի գիշեր էր. նաւը օրօրւելիս, կայմի ծայրը ամենից սաստիկ էր ճռճում ու թեքւում մինչև ջուրը. ալիքներն ու քամին միացրել էին իրենց վայրագ ճիչերը, որ պոկեն սիւնին կպած այդ փոքրիկ ետիկ:

Առաւօտեան վաղ, նաւաստի տախտակամածի վրա զբօսելիս յիշեց փոքրիկ ըմբոստին:

— Էէյ, դու, փոքրիկ, — կանչեց նա:

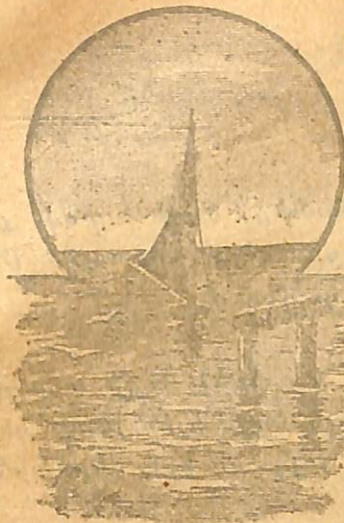
Հաւթիւն:

— Իջի՛ր, չեմ լսում:

Ո՛չ մի պատասխան:

Մի նաւաստի արագ վեր մազլցեց ելարանով և գտաւ նրան կիսամեռ. Տղան վախենալով, որ նաւը թեքւելիս ինքը ծովը չընկնի,

7. Նաւավար

ամբողջ ուժով ու երկու թևով գրկել էր կայմը ափսոսաբան, որ հազիւ հազ փայտից պոկեցին նրա սառած ձեռները: Նաւաստին նրան իջեցրեց տախտակամածը և ծառայողներից մի քանիսը տրուքում էին նրա մարմինը, մինչև որ ուշքի եկաւ:

Նրբ կարողացաւ նստել, նաւապետը մի մեծ բաժակ օղի անեց.

— Դէհ, հիմա խմի, տեսնեմ:

— Ներեցէք, պարոն, թոյլ տւէք չը խմեմ:

— Ես հակառակութիւն չեմ սիրում: Մինչև չը խմես, ուտելու բան չես ստանայ:

— Մի նեղանաք, պարոն նաւապետ, բայց ես չեմ կարող... Ուզում ասեմ ինչու չեմ կարող:

— Ասա, տեսնեմ ինչ ես ասելու, հեգնեց նաւապետը:

— Ժամանակով մենք շատ բախտաւոր էինք, լաւ էինք ապրում, բայց հայրս սկսեց հարբել և այլևս այնքան չէր վաստակում, որ կարողանար տունը պահել: Պարտքի տակ ընկանք: Մախեցին մեր տունը, մեր բոլոր ունեցած չունեցածը ծախեցին: Այդ ամենը այնպէս ազդեց խեղճ մայրիկի վրա, որ հիւանդացաւ: Մեռնելուց առաջ էր, որ կանչեց ինձ ու ասաւ. «Միժօն, դու գիտես թէ հարբեցողութիւնը ինչ դարձրեց քո բարի հօրը: Նրդւի ինձ, որդի, որ երբէք, երբէք օղի չես գնի բերանդ»: Ո՛հ, պարոն նաւապետ, միթէ կուզենայիր, որ մեռնող մօրս տւած երգումս զրժէի: Չեմ կարող, պարոն նաւապետ, չեմ ուզում:

Նաւապետի աչքերին ալցունք երեաց. Ձգացած գրկեց փոքրիկին և ասաւ.

— Ո՛չ, ո՛չ, հրաշալի տղայ. պահի երդումդ և եթէ մէկը քեզ ստիպի խմելու, եկ ինձ մօտ: Իսկ քո զուր կրած պատժի փոխարէն ահա առ հարիւր ֆրանկանոցը և ինչ ուզում ես՝ արա:

Յետոյ գիմելով շուրջը կանգնած հին նաւաստիներին, ասաւ ներքի արանքով ուրախանեց.

— Աչքի լոյսի պէս պահպանեցէք այս տղին, էյ դուք, ծովի հրէշներ, որանից մարդ դուրս կը գայ:

— Է՛յ, նաւավար, ի՞նչ ես անում, ուր ես նստում դու նաւակ. սե ամպեր են, տես, բարձրանում գէպի երկինք կապուտակ:

Հորիզոնն է մութով պատած՝ հեռում ամպն է որոտում. նայի, ծովն էլ կամաց-կամաց պարզ երեսն է կընճռոտում:

«Է՛հ, աղա ջան, դարդ մի արա, ծովափին եմ ես ծընել:

մեծացել եմ ծովի վրա,
ծովի բերքովն ես սընել:

Մանուկ օրից շատ եմ տեսել
և փոթորիկ, և աղէտ.
Ծովն է ինձ միշտ օրօր ասել,
նոր չեմ ծանօթ ծովի հետ:

Հայր ունէի, ծովում կորաւ՝
որսի ելած մութ գիշեր.
Եղբայրներիս ծովը տարաւ,
ծըղնորս էին անվեհեր:

Կեանքը լաւ է... բայց ի՞նչ արած...
համ էլ մահից ի՞նչ փախչեմ,
ծովն է տալիս մեզ կեանք ու հաց,
ծովի տակն էլ կը հանգչեմ...»

1) Միայն ծովի վրա աշխատողն է վտանգների ենթակայ. Ուրիշ ինչ արհեստավորներ գիտես, որոնց կեանքը միշտ վտանգի մէջ է:

2) Այդ արհեստավորները ինչ պիտի պատասխանէին քեզ, եթէ նոյն եղանակով ուզենայիր նրանց զգուշացնել:

1) Ի՞նչ վիճակի մէջ է լինում հարած մարդը:

2) Հարբեցողութիւնը ի՞նչ վնաս է տալիս եւ հմ:

8. Գիծ Մարե

ա.

Հագում են երեխաները գիծ պառաւի ետեից, ծովի ափով, քարեր են շարտում նրա վրա և կանչում ետեիցը. «Հո՛ւ. հո՛ւ, գիծ Մարէ՛»։ Իսկ նա հայնոյում է, բռունցքներով սպառնում։

Խեղճ ցնորւած պառաւ։

Երկու երիտասարդ ձկնորսներ ուռկան են փռել ծովի աւազին. նայում է նրանց խեղճ պառաւը երկչոտ, ազերսող հայեացքով, կարծես պաշտպանութիւն է խնդրում նրանցից այդ անսիրտ երեխաների դէմ։

Նրանցից փոքրը ծաղրանքով նայեց պառաւին ու պոռաց.

— Ի՞նչ է, գիծ Մարէ, բանդ բուրդ է երևում։ Էլ ի՞նչ ես նայում դէս ու դէն։ Վեր առ խնոցիդ, հեծի և թոփ, անցի ծովի էն կողմը... Հո՛ւ, հո՛ւ, գիծ Մարէ...

Եւ պառաւը քրտինքի մէջ լողալով հեինե նորից վազեց առաջ։

Թշնա մենակ պառաւ։ Մի ժամանակ նա բախտաւոր էր, առաջին հարսնացուն ամբողջ գիւղում։ Եւ մարդու էր գնացել շատ աջող։ Ունեցել էր մի սրդի, մի մինուճար որդի։ Գուրգուրում, օրօրում էր որդուն, օրօրոցի երգեր էր երգում, կերակրում էր նրան, սիրում էր, երես էր տալիս իր աչքի լոյսին, իր Պօղոսին։ Տղան հազիւ էր մեծացել, ծովի ալիքները կլանեցին տարան հօրը, երաշար երաշտի ետեւից, սովը սովի ետեից, ունեցած չունեցածը բոլորը գնաց, հալւեց ձիւնի պէս։ Բախտի աչքը դրանով էլ չէ կշտացաւ։ Ծովի անգունդը խից պառաւից մինուճար որդուն էլ։

Խենթացաւ. գժւեց պառաւը վշտից։ Գայիս է ամեն օր ծովի ափը, նայում է հեռուն և կանչում. «Պօղոս, Պօղոս...»

բ.

Ահա դարձեալ հալածում են նրան երեխաները աւազոտ ափով։ Բայց այնտեղ, ծովի մօտ թոռ է հիւսում յաղթանդամ Անտօնը։

— Կորէ՞ք այստեղից, — բարկացաւ նա յանկարծ. — ամօթ ասած բանը դուք չեք գիտէ՞ք։ Կորէ՞ք, ասում եմ, թէ չէ, բոլորիդ էլ կը բռնեմ, մէկ-մէկ ծովը կը նետեմ։

Երեխաները վախեցած դէս ու դէմ ցրւեցին։

Ջարմացած նայում է պառաւը իր խելագար աչքով։ Անտօնը վեր կացաւ նստարանի վրայից և քաղցրութեամբ մեկնեց նրան մի կտոր սև հաց։

— Նստի՛, մայրիկ, գիտեմ՝ քաղցած ես։ Առ, կեր։

Պառաւը նստեց, մէկ անգամից հանգստացաւ և երջանիկ աչքերով նայում էր երիտասարդին. կարծես՝ խելքն ու գիտակցութիւնը ետ էին դարձել։

Նա խել էր դարձեալ «մայրիկ» խօսքը։ Նրա առջև պտտկերացաւ իր սիրելի զաւակը, իր գեղեցիկ, իր աչքի լոյս Պօղոսը։ Ահա Պօղոսը գրկում է նրան, իր մայրիկին, ֆիաս բարով է ասում, պիտի գնայ լայնատարած ծովը, և անպէս փաղաքշանքով ասում է. «Մնաս բարով, մայրիկ...»

Եւ տարւած իր յուշերով, ժպտուն ու երջանիկ, վեր կացաւ պառաւը, մօտ եկաւ Անտօնին, իր չորացած շրթունքներով համբուրեց նրա ճակատը ու շփոթեց թոթովեց. «Երթա՛ս բարով, Պօղոս. Աստուած քեզ օրհնի, զաւակս...»

9. Սասունցի Դաւիթն ու Կոզրասդինը

ա.

Համբաւը հասաւ Մըսրայ Մելիքին.

— Հապա՛ չես ասի՝ Դաւիթը կըրկին հօ՞ր վառքը շինել, իշխան է դառել, զու եօթը տարւան խարշը չես առել, Մելիք զայրացաւ։

— Գնացէ՛ք, ասաւ,

Բողին, Կոզրասդին,

Սիւղին, Չարխաղին,

Սասմայ քար ու հող տալին ու վրա արէք, իմ եօթը տարւան խարշը բերէք։

Պառասուն կոյս աղջիկ բերէք արմաղան, քառասուն կարճ կնիկ, որ երկանք աղան, քառասուն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան, իմ տանն ու դրան աղախին դառնան։

Ու Կողբադին առաւ զօրքեր.
 — Գլխիս վերա, առաւ, իմ տէր.
 գնամ հիմա քանդեմ Սասուն,
 կանայք բերեմ քառսուն-քառսուն,
 քառսուն բեռնով դեղին ոսկի,
 տեղը ջնջեմ Հայոց ազգի:
 Ասաւ, Մըսրայ աղջիկ ու կին
 պար բռնեցին ու երգեցին.
 «Մեր Կողբադին գընաց Սասուն,
 կանայք բերի քառսուն-քառսուն,
 քառսուն բեռնով ոսկի բերի,
 մեր ճակիւն շարան շարի,
 կարմիր կովեր բերի կլթան՝
 դարնան շինենք եղ ու չորթան:
 Զան Կողբադին, քաջ Կողբադին,
 Սասմայ Դաւթին դարկեց գետին»:
 Ու Կողբադին փրփաւ, ուռաւ՝
 — Շնորհակալ եմ, քոյրեր, դուայ,
 մինչև գալըս դեռ համբերէք,
 էն ժամանակ պիտի պարէք...

բ.

էսպէս երգով,
 զօռով-զօրքով
 գոռ Կողբադին մըտաւ Սասուն.
 Օհան լսեց՝ կապւեց լեզուն:
 Աղ ու հացով,
 լաց ու թացով
 առաջն ելաւ,
 խնդիրք արաւ.
 — Ինչ որ կուզես՝ առ տար, աման,
 վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման,
 դառը դադած դեղին ոսկին,
 միայն գըթա մեր խեղճ ազգին,
 մի կոտորի, մի տար մահու...

Վերե՛ Աստուած, ներքեր՝ դու...
 Ասաւ, բերաւ շարան շարան
 վարդ աղջիկներ, կանայք Սասման:
 Ու Կողբադին կանգնեց, շակեց,
 մարազն արաւ, դուռը փակեց,
 քառսուն կոյս աղջիկ, սիրուն արմաղան,
 քառսուն կարճ կրփիկ, որ երկանք աղան,
 քառսուն էլ երկար, որ ուղտեր բառնան,
 Մըսրայ Մելիքին աղախին դառնան:
 Դէզ-դէզ կիտեց դեղին ոսկին.
 սև սուգ կալաւ Հայոց ազգին:

գ.

Հէյ, հըր ես, Դաւիթ, Հայոց պահապան,
 քարը պատռի, դուրս արի մէլդան:
 Քանգած հօր վանքը, որ շինեց նորից,
 ցած իջաւ Դաւիթ Մարութայ սարից,
 տեսաւ՝ Կողբադին իրենց տան միջին
 չափում է ոսկին թեղած առաջին:
 Սիւղին, Զարխադին պարկերն են բանել,
 Ձէնով Օհանն էլ շլինքը ծռել,
 կանգնել է հեռու, ձեռները ծոցին:
 Տեսաւ, աչքերը արնով լցւեցին:
 — Վեր կաց, Կողբադին, հեռու կանգնի դու,
 իմ հօր ոսկին է, ես եմ չափելու:
 Կողբադին առաւ. — Է՛, Ձէնով Օհան,
 կը տաս, տո՛ւր խարջը էս օխտը տարւան,
 թէ չէ՝ կը գնամ, արեւս վկայ,
 Մըսրայ Մելիքին կը պատմեմ, կը գայ,
 ձեր Սասմայ երկիր քար ու քանդ կանի,
 տեղը կը վարի, բոստան կը ցանի:
 — Կորէք, անգամ դուք Մըսրայ շըներ,
 բա չէք իմացել դուք Սասմայ ծրոներ...
 Մեռած էք կարծում դուք մեզ թէ շուաք,
 կուզէք մեր երկիր դընէք խարջի տակ... —

Բարկացաւ Դաւիթ, չափը շրպըրտեց,
տըւաւ Կողբաղինի պլուխը չարդեց,
չափի փըշըրանքը պատն անցաւ, գընաց,
մինչև օրս էլ դեռ պընում է թըռած:
Ու ելան թափած ոսկին թողեցին,
չայոց աշխարհըից փախան պընաջին:

Դ.

Էապէս ջարգըւած, արիւնյւրայ
փախան, ընկան Կողբ Մըսրայ
Բաղին, Կողբաղին,
Սի գին, Չարխաղին:
Մըսրայ կանայք հեռւից տեսան,
հեռւից տեսան, ուրախացան
ու ծափ տըւին կըտերներին.
«Եկան, եկան, բերին, բերին...»

Մեր Կողբաղին գնաց Սասուն,
կանայք բերաւ քառսուն-քառսուն,
կարմիր կովեր բերաւ կըթան՝
գաբնան շինենք եղ ու չորթան...»
Հէնց մօտեցան, նըկատեցին,
ծափ ու խընգում ընդհատեցին,
բըրբըջացին
ու կանչեցին.

«Է՛յ, Կողբաղին մեծաբերտն,
էտ հրտեղից լերան-լերան,
լերան-լերան կը գաս փախած,
հասա գըլուխըդ կիսից ճըղած:
Էն դու չափը՝ գնամ Սասուն,
կանայք բերեմ քառսուն-քառսուն,
քառսուն բեռնով ոսկի հանեմ,
չայոց երկիր աւեր անեմ:
Գնացիր Սասուն քանց գէլ գազան,
ետ եւ գալի քանց շուն վազան...»
Ու Կողբաղին խիստ բարկացաւ.
— Մնա կացէք դուք, լըբեր, տասա.
ձեր մարգիկն էք տեսել դուք գեռ,
դուք չէք տեսել Սասմայ ծըռեր:
Սասմայ ծըռեր լերան-լերան,
հետեր ունին մի-մի գերան.
Սասմայ երկիր քար ու կապան,
ղըժար սարեր, ձոր ու ծապան.
Նըրանց խոտեր, ինչպէս կեռ թուր,
գօրք ջարդեցին երեք հարիւր...
Սասա ու էլ չառաւ դադար,
վըռադ վըռադ, գըլխապատառ
վաղեց իրեն թագաւորին:
Խընդաց թագաւորն իր աթոռին.
— Սպըն, ապըն, քաջ Կողբաղին.
արժէ՝ կախեմ ես քո ճըռին
մեր արծըլի մեծ նըշանը,
պարգև քո մեծ յաղթութեանը:

Ուր են հապա, առաջս բեր
Սասմայ ոսկին ու աղջիկներ:—
Ասաւ Մելիք, ու Կողբաղին
գրլուխ առաւ մինչեւ գետին.
—Ապրած կենաս, մեծ թագաւոր,
զօռով փախայ ես ձիաւոր,
մնաց բերէի Սասմայ ոսկին:
Մի խենթ ծընւեց Հայոց աղգին,
ոչ ահ գիտէ, ոչ տէր ու մեծ.
գրլուխս էսպէս առաւ, շարդեց.
«Չեմ տայ, ասաւ, իմ հօր ոսկին,
չեմ տայ կանայքն իմ հայ աղգին,
Սասմայ երկիր ձեզ տեղ չկայ...
Բո թագաւորը, ասաւ, թող գայ,
թող գայ՝ ինչ հեա կըռիւ անի,
թէ դօշաղ է՝ զօռով տանի»:
Կատաղեց փրփրեց Մարայ թագաւոր.
—Կանչեցէք, ասաւ, իմ զօրքը բալոր.
հազար հազար մարդ նորեկուկ մանուկ,
հազար հազար մարդ անբեր, անմօրուք,
հազար հազար մարդ բէխը նոր ծըլած,
հազար հազար մարդ նոր թախտից ելած,
հազար հազար մարդ թուխ միբուքաւոր,
հազար հազար մարդ սիպատիկ ալեւոր,
հազար հազար մարդ, որ փողեր հընչեն,
հազար հազար մարդ, որ թըմբուկ զարկեն...
Կանչեցէք, թող գան, հազնեն զէնք, զըրան,
կըռիւ մի գընամ ես Դաւթի վըրա,

Սասունն աւերեմ,

հեղեղեմ բերեմ:

10. Ճնճղուկ

Որսից վերադառնալիս՝ անց էի կենում մի պարտէզի միջով:
Շունս վազում էր իմ առջևից:

Նա յանկարծ իր քայլերը փոքրացրեց և սկսեց կամաց ու զգոյշ
առաջ գնալ. կարծես որսի հոտ էր առել:

Ես նայեցի ու փոքր ինչ հեռուն ճամփի վրա տեսայ մի փոքրիկ
ճնճղուկ, որի կառուցի շուրջը դեղին էր դեռ, իսկ գլուխը աղւամա-
զով ծածկւած: Նա ընկել էր բնից ու անշարժ պառկել էր, միայնակ
ու անօգնական, հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը փռած:

Երբ շունս ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յանկարծ մօտեկայ
ծառի վրայից մի մեծ, սև կրծքով ճնճղուկ, քարի պէս ցած նետւեց,
ընկաւ ուղղակի շանը առաջը և յուսահատ ու ծրզրտոցով մի-երկու
անգամ թռաւ դէպի շան դռնը:

Նա յարձակում էր, որ փրկէ, պահպանի ձագին... Բայց նրա
փոքրիկ մարմինը դողում էր սարսափից: Նրա ծրզրտոցը կառաղէ էր:
Նա ուժից ընկնում էր. նա իրեն զոհում էր:

Ինչ անաղին հրէշ պիտի երևար նրա աչքին շունը... Բայց և այն-
պէս նա նստած մնալ չը կարողացաւ բարձր ու անվտանգ ճիւղին...
(Նրա կամքից աւելի զօրեղ մի ուժ մղեց նրան վայր)...

Շունս կանգ առաւ. ետ քաշւեց... (Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ուժը):
Ես շտապեցի շուրջ շանս ետ կանչելու և հեռացայ՝ զգալով
մէջս մի պատկառանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը:

Այո, մի ծիծաղէք. ես պատկառում էի այդ փոքրիկ հերոս թռչ-
նակի առջև, նրա սիրոյ ուժի առջև:

Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահաւան երկիւղից աւելի զօ-
րեղ է: Միայն սէրն է պահում ու շարժում կեանքը:

11. Սարերի տարքան

Հսկայ թևերը լայն-լայն տարածած,
չըզօր արծիւը ուղղեց իր թռիչք
դէպի բարձրաբերձ լեռներ սեպացած,
դէպի անսահման, ամպամած երկինք:
Երկար սաւառնեց նա խիտ ամպերում,
քանի ուժ ունէր զօրեղ թևերում,
և վերջիվերջոյ յոգնած, վաստակած
նա նստեց հըսկայ մի լեռան գլխին,
որը սուր ու սեպ մինչ երկինք հասած
սարսափ էր ազդում վերև նայողին:
Նոյեց արծիւը անվախ, անվրդով

և շուրջը զոռոզ հայեացք զցելով,
 նա արքայական իր ձայնովն ահեղ
 որոտաց ուժգին. «Մենակ եմ այստեղ,
 մենակ ու ազատ այս լեռան վրա,
 որպէս բազայագի լիազօր արքայ.
 Իմ գահն է տննուն այս երկնադամար,
 որոտ ու ամպեր՝ ոտքիս պատանդան.
 Ով կայ աշխարհում փառքիս հաւատար,
 ով կարայ հասնի գահիս բարձրութեան»:

Ինչո՞ւ ենք արծիւն Թագաւոր ասում. ուրիշ ի՞նչ կենդանի նոյն
 պատիւն ունի

12. Փերի արծիւը

Մեր բանան էին բերել մի վիրա-
 ւոր արծիւ. Բոլոր բանասերներն
 շրջապատեցինք նրան. Չէր կարողա-
 նում թռչել. աջ թեք կախ էր ընկած
 գետնին, մէկ ոտն էլ զնաւել էր.
 Թռչունը կատաղի հայեացք էր ածում
 շուրջը, դիտում էր հետաքրքիր ամ-
 բոխը և բաց էր անում իր կեռ քիթը,
 միշտ պատրաստ թանկ ծախելու իր
 կեանքը.
 Երբ բոլորն էլ նայելուց կշտացան
 ու սկսեցին ցրւել, նա կազալով, մի
 ոտի վրա ոտոտտելով և առողջ թեք
 թափ տալով, քաշեց բանտի բակի
 ամենահեռաւոր ծայրը և այնտեղ կուշ
 եկաւ անկիւնում.
 Այստեղ նա ապրեց մօտ երեք ամիս և այդ ամբողջ ժամանակ
 զուրա չեկաւ իր անկիւնից.
 Սկզբում յաճախ էին գալիս նրան նայելու և զրգուծ էին շանը

նրա դէմ. Եունը գազազած վրա էր ընկնում, բայց վախենում էր
 շատ մօտենալ. Սրծիւը հպարտ ու վայրագ, վիրաւորւած արքայի պէս,
 կծկծւած իր անկիւնում, դիտում էր հետաքրքիր այցելուներին.
 Սկզբում նա ուտել չէր ուզում, մի քանի օր բան չառաւ բերա-
 նը. վերջը ուտում էր, բայց ոչ մեր ձեռքից, ոչ էլ մեր ներկայու-
 թեամբ. Երբ տեսնում էր մօտը մարդ չը կայ և համոզւում էր, որ
 մենակ է, մի քանի քայլ հեռանում էր իր անկիւնից և կաղալով անց-
 նում էր պարսպի տակով, մի քսան քայլի շափ, յետոյ դառնում էր
 ետ, նորից էր գնում, նորէն ետ գալիս, կարծես զբօսնելիս լինէր.
 Բայց հէնց որ հեռից նկատում էր մէկին, իսկոյն կաղալով ու ոտո-
 տտելով շտապում էր իր տեղը և գլուխը ետ դցած, կտուցը լայն
 բաց արած, պատրաստւում էր կռիւ. Ոչ մեր քաղցը թօսերը, ոչ
 մեր փաղաքշանքները չէին մեղմացնում նրա սիրտը.
 Մենակ ու չարացած սպասում էր նա մահաւոր, ոչ ոքի չը հա-
 ւատալով և ոչ ոքի հետ չը հաշտելով:

Չը գիտեմ ինչպէս, մի օր էլ յանկարծ բանասերներին մէջ
 միտք ծագեց, թէ հարկաւոր է նրան բաց թողնել.
 — Թէ սատկելու է, թող բանտում չը ստակի, — ասում էին մի
 քանիսը.
 Ի հարկէ, ազատ սովոր, անկախ թռչուն է, բանտին չի ընտե-
 լանայ, — պնդում էին միւսները.
 — Մեզ նման չի, — աւելացրեց մէկը.
 — Բան տար. սա հօ թռչուն է, իսկ մենք մարդ.
 — Սրծիւը, ախպէր, անտառների թաղաւորն է.
 Ճաշից յետոյ, երբ աշխատանքի գնալու գահգը տւին, բանասեր-
 ներն արծիւն առանք միասին. Նրան զրկողը պինդ սեղմել էր
 կտուցը, որովհետեւ սաստիկ դիմադրում էր և ուզում էր գլուխը ա-
 դատի. Հասանք մի բարձր տեղ. ամենքս էլ հետաքրքրութեամբ կա-
 մենում էինք տեսնել թէ ուր պիտի գնայ արծիւը. Զարմանալի բան.
 բոլորն էլ մի բանով բաւական էինք. կալ ծես մենք էինք ազատու-
 թիւն ստանում.
 — Սրան տես, է. անպիտանին բարութիւն ենք անում, գեռ կծում

էլ է, —ասում էր նրան տանող բանտարկեալը, գրեթէ սիրով սեղմելով թոշունին:

—Դէ, բաց թող, —կանչեց մէկը:

—Ազատութիւն տուր, իսկական ազատութիւն, — աւելացրեց մի ուրիշը:

Արծաին բռնողը նրան գցեց մեր բարձրութիւնից ցած, դէպի մեր տաքերի տակ տարածւող դաշտավայրը:

Աշնան վերջերն էր, օրը ցուտ և մառախլապատ: Քամին սուլում էր մերկ դաշտերի վրա և խշխշում էր դեղնած ու չորացած, փշոտ ու վայրի խոտերի մէջ: Արծալը սլացաւ ուղիղ, թափ տալով հիւանդ թիւր և կարծես շտապելով որ մեզանից հեռանայ՝ ուր որ էլ լինի: Բանտարկեալները հետաքրքրութեամբ հետևում էին, թէ ինչ պէս սեփն էր տալիս նրա գլուխը չորաչած խոտերի ֆօնի վրա:

—Մտիկ, է, —մտածկոտ արտասանեց մէկը:

—Ո՛նց է փախչում, —աւելացրեց միւսը:

Իսկի ետ էլ չի նայում:

—Զր լինի դու կարծում էիր, նորից ետ պիտի գայ ու շնորհակալութիւն յայտնի, —ծաղրեց մի ուրիշը:

—Հապա, սրան ասում են ազատութիւն...

—Ազատութիւնը լաւ բան է:

—Էլ չի երևում...

—Ի՛նչ էք կանգնել Մարշ, —կանչեցին մեզ ուղեկցող պահապան զինուորները, և բոլորս լուռ քարշ եկանք դէպի մեր տաժանակիր աշխատանքը:

1) Արծալը ինչո՞վ էր ընտանիքներին այսպէս հետաքրքրել ու յարգանք ազդել:

2) Ի՛նչ բան է տաժանակիր աշխատանքը:

13. Արծալ

Իմ ծնւած օրից ասաւ ինձ Աստուած.

«Աշխարհքի մարդկանցը չը լինես ծառայ»:

Եւ անա աշխարհ ողջ թողի մարդկանց,

ազատութիւնը ետ միայն առայ:

14. Ապարանի գումեշը

ա.

Զանգը տւին: Աշակերտները անասելի աղմուկով վազեցին դէպի դասարանները, ճշալով, խփելով, հրելով, քաշքշելով իրար: Մի մեծ խումբ էլ խառնեց ջրի տակառի շուրջը, ձեռքէ ձեռք խլելով բաժակները:

Յանկարծ նկատեցի մեր դասարանցի Օհանեանի կլորտափակ դէմքը, լցրի մի ամբողջ բաժակ սառը շուր ու, շքր՛փ, նրա երեսին: Մինչև նրա ուշքի գալը, փախայ դասարան:

Նրա վրէժխորութիւնիցը չէր, որ փախչում էի, ինչ պիտի առէր ողորմելին, շնորհք ունէ՞ր որ ..Գլուխը կորած, մոլորւածի մէկն էր. միշտ վախվիւնելով, ամենքից քաշւելով՝ ման էր գալիս շաբուանակ բազի պատերի տակ, աշխատելով ոչ ոքի աչքի չընկնի...

Ես շտապում էի, որովհետեւ այդ դասին մեզ հետ առաջին անգամը պիտի պարտուէր պատմութեան նոր ուսուցիչը:

Երբ Օհանեանը կամացուկ դասարան մտաւ՝ մազերն ու բլուզը ամբողջովին թրջւած և ուզում էր աննկատելի կերպով անցնի իր տեղը, ամեն կողմից սկսեցինք կանչել:

—Ո՛ւ, ո՛ւ, Նուրի Նուրին եկել է, աջքա հուրին եկել է:

Աշակերտներից մէկը հոտից հասաւ ու մի ամուր ապտակ շքրբեկացրեց նրա բարձր ու լայն վզակովին, միւսը կաւճատ թաթը դրոշմեց նրա կոնակին, երկրորդը թանաքոտած ջնշոցը ձեռքին՝ վազեց նրա թաց երեսը սրբելու... Շշկլւած, տնխօս, դէս ու դէն քնկնելով՝ նա շտապեց դէպի իր տեղը հոտի նստարաններից մէկի վրա. բայց շաքեւրի միջից անցնելիս այս ու այն կողմից նրան սկսեցին բրթել, իսկ մէկը սաքը դէմ տուաւ, ու նա իր հաստ մարմնով ծանր փակեց կեղտոտ յատակին...

Հէնց այդ ընդհանուր հոգնոցի բողբոջին ներս մտաւ նոր ուսուցիչը:

Օհանեանը վեր կացաւ, կաղէկազ, շորերը թափ տալով՝ հասաւ իր տեղը, իմ կողքին, և դողդողալով միաց կանգնած: Երբ ուսուցիչը ամբիոն բարձրանալով՝ գլխով տրաւ որ նստենք, Օհանեանը վերջինն էր, որ նստեց:

բ.

Ցուցակը բաց անելով, ուսուցիչը սկսեց մէկ մէկ կարգով բոլորիս անունները և մեզ հետ ծանօթանալ: Զը գիտեմ ինչու տրամա-

գրութիւնս շատ լաւ էր: Եւ չէի կարողանում ծիծաղս զսպեմս Նրա սուր, սեպաձե մօրուքը, տըմտըմբացող երկար-երկար բխերը, բարակ ու կեռ ըթին շարունակ ցնցւող ոսկէ պենսնէն, ապակիներէ տակից ձգձգացող արագաշարժ աչքերը, ամենը, ամենը ինձ շատ ծիծաղացնում էին:

—Մըկըկըկը, — շնչացի ես ընկերոջս ականջին, — մըկըկըկը:

Ընկերս փոթկաց. մի հինգ բոպէից արդէն ամբողջ դասարանը ըթի տակ կրկնում էր՝ մըկըկըկը, Հակառակ պէս Նրա գլխի մագերի մի խուրձն էլ այնպէս էր վեր ցցւել, որ բոլորովին այծի պոզի էր նման...

Նա իմ անունս տաւ և սկսեց հարցնել, թէ առաջ որտեղ եմ սովորել:

—Մեր քաղաքի ծխական դպրոցում, — յանդուգն պատասխանեցի ես՝ աշխատելով գլուխս ու կզակս այծի պէս թափահարել:

Բոլորը հազիւ հազ էին ծիծաղները պահում:

Ապա ուսուցիչը հասաւ ցուցակով վերջին աշակերտի անունը:

—Օհանեան Վազէ, — կարգաց նա յանկարծ: Ցուցակում սխալմամբ «Վաչէի» տեղ տպւած էր «Վազէ»:

—Վազէ, վազէ, — շտապով ետէից թելադրեցի ես Օհանեանին, Նա էլ գծի պէս տեղից վեր թռաւ ու մի քանի քայլ առաջ վազեց: Նրան կանգնեցրեց ամբողջ դասարանի միահամուռ փոթկոցը:

Տեղն ու տեղը սառած մնաց ու խղճալի կերպով դէս ու դէն էր նայում:

—Ո՛րտեղացի ես — հարցրեց ուսուցիչը:

—Ապարանի գոմէշ է, — պատասխանեց այն ծայրից մէկը:

—Իմքօ ծառայ Յիսուսի Գրիստոսի. — կանչեց մէկ ուրիշը:

—Լորի, — ուղում էի աւելացնեմ ես՝ յիշելով Օհանեանի երբեք մականունը, բայց իսկոյն գլուխս խոնարհեցի և աշխատեցի թաք կեանամ իմ առջև նստած ընկերոջս ետեք, որովհետեւ նկատեցի՝ ինչպէս ուսուցիչը յանկարծ տեղից բարձրացաւ, դէմքը խոժոռեց, մի այնպիսի խիստ հայեացք նետեց դասարանի վրա, որ իսկոյն սմենքս մնչւեցինք:

—Դու երկրորդ տարեցի՞ ես, տղաս, — հարցրեց նա այնպիսի քաղցրութեամբ, որ դեռ երբէք ոչ մէկ ուսուցչի բերանից չէր լսել Օհանեանը:

Օհանեանը առաջւայ պէս քար կտրած՝ մէջտեղ կանգնած էր. նա աչքերը չոկ էլ ուսուցչի դէմքին՝ կարծես աղերսելիս լինէր որ խը-

Նայի, թողնի իրեն՝ գնա նստի տեղը:

—Երկրորդ տարեցի՞ ես, տղաս, — կրկնեց ուսուցիչը աւելի քընքշութեամբ:

—Հրամե՛կ ես, — վերջապէս դուրս թռաւ Օհանեանի կրծքից գիւղական գոեհիկ արտասանութեամբ:

—Ոչինչ, — շարունակեց նոյն մեղմութեամբ ուսուցիչը. — երեի մի բան քեզ խանգարել է անցեալ տարի: Այս տարի լաւ կը սովորենք ու յաջորդ դասարանը կանցնենք, այնպէս չէ՛, Վազէ:

—Վազէ չէ, պարոն, Վաչէ է, ցուցակում սխալ է տպւած: Ոչ մի ուսուցչի դասը չի պատրաստում, բան չը գիտէ, — նկատեցի ես իմ տեղից և ուղում էի աւելին էլ ասեմ, որ մինչև անգամ գրքեր էլ չի առնում, բայց ուսուցչի խիստ հայեացքը ինձ կանգնեցրեց...

Գ.

Յունւարի սկզբին էր. նախկին ուսուցիչը ծանր հիւանդացել էր և Նրա տեղը հրաւիրել էին նորը:

Մեր անցած ու սովորածից մի քանի բան հարցնելուց յետոյ, ուսուցիչը սկսեց նոր դասը պատմել:

Նա պատմում էր սկզբում անվստահ ձայնով՝ կարծես մեղանից քաշւելով, բայց յետոյ պենսնէն հանեց, աչքերը տրորեց, ճակատը շփեց ու յանկարծ սկսեց խօսել մի ուրիշ, բոլորովին փոխւած ձայնով, հետզհետէ աւելի ու աւելի ոգևորւելով:

Մի տարութիւն անցաւ ամբողջ դասաբանով:

Մենք իրար երես նայեցինք ու ակամայ ամբողջ հոգով կողմեր նրա ձայնին:

Բաւերը այնպէս պարզ էին և հասկանալի, պատկերները այնպէս վառ, գեղեցիկ ու զրաւիչ:

Կարծես մեր աչքի առջև ամեն ինչ կաաարւելիս լինէր: Եւ Արտաշէսի ծծմօր ձեռքով պատուելը, և հովիւների վրաններում թաք կենալը, և Մարաց պաշտառում ընդունւելը, արքայազուն մանուկների հետ սեծանալը: Ահա դայեակ Մարտ Բագրատունին կանգնած է Մարաց թագաւորի առջև, էլ ոչ մի ուրիշ պարգև չի ուղում իր յոգ-թութիւնների համար, միայն թէ թագաւորն զօրք տայ, որ իր սիրելի սան Արտաշէսին կարողանայ հայրական դակի վրա նստեցնի:

Ահա խնամխօսներ է ուղարկում Արտաշէսը Արանայ թագաւորի մօտ գեղեցիկ Սաթենիկին ուղկու:

«Ո՛րտեղից պիտի առայ Արտաշէսը հազար հազարներ և բիւր բիւրեր Ալանաց աղջկայ համար»:

Աշակերտներից մէկը կամացուկ անցաւ ետեի նստարանից առաջինը և կծկւեց ընկերոջ կողքին: Մի երկու ընդէից նոյնը արաւ մէկ ուրիշը, երկրորդը և կարճ ժամանակամիջոցում գրեթէ ամբողջ դասընթացը անազմուկ տեղափոխուել էր առաջին նստարանները, ուսուցչին աւելի մօտիկ:

Օհանեանն էլ փորձեց վեր կենայ, առաջ անցնի, բայց անհամարձակ դէս ու դէն նայեց և շփթւած կրկին տեղն իջաւ: Ահագին գլուխը կրթնած կոշտ ձեռքին, նա աչքը չէր հեռացնում ուսուցչի դէմքից:

Ձանգը տւին:

—Վա՛, էսպէս ընտ, —լսեց ետեից մէկի բարձր բացականչութիւնը:

Ես ետ նայեցի՝ Օհանեանն էր. նա կանգնած էր ամբողջովին կարմրած. մինչև անգամ նրա լոջ-լոջ ականջները կաս կարմիր էին կարել:

Ճանապարհ գցեցինք մեր նոր ուսուցչին, մեր մէջ վճռելով, որ նա լինելու է մեր սիրելին:

Դ.

Յաջորդ դասից առաջ մենք խումբ խումբ բաժանւած՝ պատըշգամբում եռանդով պատմում էինք իրար նոր ուսուցչի աւած դասը: Ամեն մէկս անպատճառ ուզում էր ամենից լուս պատասխանի: Օհանեանն էր միայն, որ, ինչպէս միշտ, մտնակ մտն էր գալիս, ակուր և գլուխը քաշ գցած: Ոչ ոք նրան մօտ չը կանչեց, ոչ ոք նրան չը հարցրեց՝ դասը գիտէ, թէ՞ ոչ... Ի՞նչ նրա դիմում գլխի բանն էր դառնում:

Երկրորդ տարին էր, ինչ եկել մտել էր մեր դպրոցը, և եկեց առաջին օրւանից բոլորիս ծաղրի առարկան էր դարձել: Նրա գիւղական տրեխները, նրա կարճ չուխան, փորից վեր կապւած քարակ կաշակ գօտին, կարմիր արխալուիքը ամենքս անվերջ կատակներէ ոտիթ էր տալիս: Բայց և յետոյ, երբ վերջապէս շորերը փոխեց ու բլուզ հագաւ, այն ժամանակ էլ, եկեց որ բերանը բաց էր անում և իր գոհնիկ լեզուով սկսում էր խօսել կամ դաս պատմել, ամեն կողմից արախօսութիւններէ տարափ էր գլխին թափւում, և նա խիստ լուս

էր և վախեցած դէս ու դէն նայում: Նրա խոշոր, անշնորհ մարմինն էլ պակաս չէր ծիծաղեցնում մեզ և շուտով «Ապարանի գոմէշ» պատառուր անունը հաստատ կաւաւ նրա ճակատին: Ոչ մի դաս չէր պատասխանում, և բոլոր ուսուցիչները նրան ծոյլ, բթամիտ, նոյն իսկ տղաշ էին համարում և այլ ևս ամիսներով չէին հարցնում...

Ե.

Հայոց պատմութեան դասը սկսեց: Այս անգամ գտաբանում այնպիսի լուսթիւն էր, կարծես որբազան արարողութիւն էր կատարւում: Երանի մամը պիտի հարցնի. ամեն մէկս ուզում էր որ ինքը լինի այդ երջանիկը:

—Օհանեան, —յանկարծ լսեց ուսուցչի ձայնը:

Բիշ թափ բարկութիւնիցս վեր թռչէի: Հիմա էա անշնորհքը պիտի վեր կենայ, մի կէս ժամ լուս կանգնի, սաքից ոտք փոխելով կմկմայ, դասը անհամացնի:

Օհանեանը կանգնեց. բոլոր աշակերտները նրա կողմը դառնաւ, կարծես տոելով. «Ասա՛, չը գիտեմ ու տեղդ նստի՛»:

Երբէք նրան այդպէս գունատ չէի տեսել, կարծես կախողան պիտի հանէին:

—Դէհ, Օհանեան, ինձ մօտ արի, տղաս, ու պատմի:

Հարբածի նման մօտեցաւ Օհանեանը ամբիոնին: Ամբողջ մարմնով դողում էր, ձեռներով ջղաձգօրէն տրորում էր բլուզի փեցերը, շրթուները անձայն շարժւում էին:

—Նա չը գիտէ, —բացականչեցի վերջապէս ես:

—Վաչէ՛ն այսօր դասը գիտէ —առաւ ուսուցիչը այնպիսի հառաքան համոզմունքով, որ մենք զարմացած նայեցինք իրար:

Օհանեանը գլուխը թափ աւաւ թէ՛ այս, գիտեմ:

—Դէհ, Սանատրուկի բոլոր գաւառներին երևանդը կոտորեց, ապաւեց միայն Արտաշէսը... —ծայր աւաւ ինքը ուսուցիչը:

—Ա...դատեց մի...այն Արտաշէսը, —կրկնեց Օհանեանը:

—Այո՛, միայն Արտաշէսը, —սիրտ էր ապիւն ուսուցիչը:

Ես անհամբեր սպասում էի, թէ յետոյ ինչ կը լինի:

—Նը...րան փախցրեց ծծմէրը:

—Ծծմայրը. ճիշտ է:

—Փախցրեց ու մտաւ չորանների չաղընները:

—Ճիշտ է, ճիշտ է:

—Թաք կացու չսքանանքի, հե...հովիւների մօտ,—ուղղեց ինքն իրեն Օհանեանը։—Եւ մը...տածում էր. «էս... ինչպէս... պիտի... երեխին... մեծացնեմ... Արի, զրկեմ մարդ... Սմբատ Բ... Բագրատունու մօտ, թող... գայ... երեխին... տէրու...թիւն ա...նի»։

Ամենքս ժպտացինք։ Գլխովոր Մէջլումեանը, որին «հոտորած գլուխ» էինք ասում, առաջին նստարանից շուտ եկաւ իմ կողմը՝ չը լինի թէ ես եմ դատամիջոցին նրան պատմելու Բայց ես էլ գործացած էի։

—Այո, այո, այդպէս էր մտածում ծծմայրը,—խրախուսում էր ուսուցիչը։

Օհանեանը անհուն շնորհակալութեամբ լի հայեացքը ուղղեց նըրան, խոր հոգոց հանեց, կարծես մի ծանր բեռ ընկաւ ուսերից, ու աւելի ազատ շունչ քաշելով, արդէն համարձակ շարունակեց իր պատմութիւնը։

Լսում էի ու ինքս իմ տկանջներէս չէի հաւատում... Միթէ «Դմբօ ծառայ Յիսուսի Գրիստոսին» է պատմողը, «Աղաբանի գոմէշը»...

Նա պատմում էր՝ մեզ վրայ ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձնելով, զիմելով միայն ուսուցչին, դանազան մանրամասնութիւններ աւելացնելով իրենից, զարգարելով, ծաղկեցնելով ուսուցչի պատմածը։ Նոյն իսկ նրա գիւղական դարձածները համով էին դուրս գալիս, և ոչ ոքի մտքով չէր անցնում ծիծաղել նրա գործածած թուրքերէն բառերի վրա։ Եւ այնպէս հետաքրքրական ձևով էր խօսում, որ բոլորս սիրով ականջ էինք դնում, կարծես նոր բան պատմելիս լինէր։ Ուսուցչին էլ ամենայն ուշադրութեամբ լսում էր, գլխով բաւականութիւն յայտնելով երբեմն օգնելով և յիշեցնելով։

—Ապրեմ, շատ լաւ է,—բացականչեց վերջապէս նա, ձեռքը ադի սուին դնելով, և ուղղեց նրա քրտնած ճակատին թափւած մազերը։—Հիմա դու գնա նստի, թող ուրիշը շարունակի։

Ամենքս պարզ նկատեցինք, որ ուսուցիչը նշանակեց հինգ։

Նախանձեցի Վաչէին և բոլորովին մոռացայ նրա նստելու ժամանակ բռնկեց տակը դնեմ, որ յանկարծ վեր թռչի, ինչպէս զրեթէ միշտ անում էի։ Նախանձեցի, բայց և ակամայ սկսեցի յարգելու Կողբից աչքիս ծայրով նայեցի նրան, դէմքը երջանակութիւնից փայլում էր...

Դասը վերջացաւ։ Վաչէն զիմեց գէպի դուռը, զգուշութեամբ և շապով, մեզ չնայելով, կարծես ներդրութիւն խնդրելով, որ այսօր այսպէս պատահեց։ Յանկարծ փոքրիկ Սահակեանը, որ յայտնի է իր

ճարպիկութեամբ, վեր թռաւ, ցատկեց նրա ուսին ու բարձր կանչեց։
—Կեցցէ Օհանեան, հինգ։

Սահակեանին օտքերից բռնած, ժպտալով, դուրս վազեց Օհանեանը դասարանից։

Մեծ դատամիջոցն էր. Վաչէն առաջին անգամ զերի խաղաց մեզ հետ...

9.

Յաջորդ դասին ուսուցիչը պատմելիս կարծես միայն նրա հետ էր խօսում. ես այդ շատ լաւ զգում էի։ Վաչէն լսում էր քաղցր հրճանքով և հիացմունքով։ Եւ յետոյ միշտ, երբ միւս աշակերտները չէին կտրողանում պատասխանեն, նա էր մատը բարձրացնում, նոյն իսկ երբեմն առաջին աշակերտի փոխարէն...

Մի օր էլ ես ստիպւած նրանից մի բան հարցրի և խնդրեցի որ պատմի...

Եւ ահա մէկ ամիս էլ չանցած՝ մի խումբ աշակերտներ հայոց պատմութեան դասից առաջ միշտ շրջապատում էինք նրան. միևնոյն բանը տասն անգամ մեզ կրկնում էր։

Մէկ անգամ էլ մտնում եմ դասարան, տեսնեմ՝ առել է թւարանութեան զիրքս ու դասն է սովորում։ Չը խլեցի ձեռքից։

Բարեկամացանք։ Խոսատվանեց, որ հայրը փող չի ուղարկում դասագրքեր առնելու և որ ապրում է ծանօթ մի հացթուխի խանութում։

Այդ օրից միշտ իմ գրքերս էի տալիս։ Հէնց օր մի օրէն առարկայի ուսուցիչ ներս էր մտնում, վեր էի կենում ու աեղիցս կանչում։

—Պարոն, Օհանեանին հարցրէք, այսօր նա դասը դիտէ։

Եւ ճշմարիտ որ դասը դիտէր։

Հրաշք էր...

Գարունը եկել էր, անձրևները գալիս էին հա գալիս։ Հաւաքել էինք դասարանում, դուռը փակել և պար բռնել։ Մէկը ամբիոնի տախտակին խփելով՝ թմբուկ էր ածում, միւսներս պարում էինք։ Միայն Վաչէն էր, որ մի անկիւնում առանձնացած՝ աշխարհագրութեան դասն էր սովորում։

—Վաչէին, Վաչէին, մէջ բերէք Վաչէին,—կանչեց պարագներէց մէկը։

Բոլորս վրա թափւեցինք, սկսեցինք քաշքշել. դիտեմ նրա ձեռքիցը վայր ընկաւ, պտտուեց։

—Թաք կացաւ շորանների, հե...հովիւների մօտ,—ուղղեց ինքն իրեն Օհանեանը։—Եւ մը...տածում էր. «էս... ինչպէս... պիտի... երեխին... մեծացնեմ... Արի, զրկեմ մարդ... Սմբատ Բ... Բաղրատու-նաւ մօտ, Թող... գայ... երեխին... տէրու... թիւն ա...նի»։

Ամենքս ժպտացինք։ Գլխոր Մէջլումեանը, որին «կոտորած գդալ» էինք ասում, առաջին նստարանից շաւ եկաւ իմ կողմը՝ չը լինի թէ ես եմ դատամիջոցին նրան պատմել։ Բայց ես էլ գարմացած էի։

—Այո, այո, այդպէս էր մտածում ծծմայրը,—խրախուսում էր ուսուցիչը։

Օհանեանը անհուն շնորհակալութեամբ լի հայեացքը ուղղեց նը-րան, խոր հոգոց հանեց, կարծես մի ծանր բեռ ընկաւ ուսերից, ու աւելի ազատ շունչ քաշելով, արդէն համարձակ շարունակեց իր պատմութիւնը։

Լսում էի ու ինքս իմ տկանջներէս չէի հաւատում... Միթէ «Դմբօ ծառայ Յիսուսի Գրիստոսին» է պատմողը, «Աղաբանի գոմէշը»...

Նա պատմում էր՝ մեզ վրայ ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձնելով, զիմելով միայն ուսուցչին, զանազան մանրամասնութիւններ աւելաց-նելով իրենից, զարգարելով, ծաղկեցնելով ուսուցչի պատմածը։ Նոյն իսկ նրա զիւղական դարձածները համով էին դուրս գալիս, և ոչ ոքի մտքով չէր անցնում ծիծաղել նրա գործածած թուրքերէն բա-ռերի վրա։ Եւ այնպէս հետաքրքրական ձևով էր խօսում, որ բոլորս սիրով ականջ էինք դնում, կարծես նոր բան պատմելիս լինէր։ Ու-սուցիչն էլ ամենայն ուշադրութեամբ լսում էր, գլխով բաւականու-թիւն յայտնելով երբեմն օգնելով և յիշեցնելով։

—Ապրեմ, շատ լաւ է,—բացականչեց վերջապէս նա, ձեռքը տղի ուսին դնելով, և ուղղեց նրա քրտնած ճակատին թափւած մա-զերը։—Հիմա դու գնա նստի, Թող ուրիշը շարունակի։

Ամենքս պարզ նկատեցինք, որ ուսուցիչը նշանակեց հինգ։

Նախանձեցի Վաչէին և բոլորովին մոռացայ նրա նստելու ժա-մանակ բոռնցքս տակը դնեմ, որ յանկարծ վեր թռչի, ինչպէս զրեթէ միշտ անում էի։ Նախանձեցի, բայց և ակամայ սկսեցի յարգել։ Կող-քից աչքիս ծայրով նայեցի նրան, զէմքը երջանկութիւնից փայ-լում էր...

Դասը վերջացաւ։ Վաչէն զիմեց գէպի գուռը, զգուշութեամբ և շաապով, մեզ չնայելով, կարծես ներողութիւն խնդրելով, որ այսօր այսպէս պատահեց։ Յանկարծ փոքրիկ Սահակեանը, որ յայտնի է իր

ճարպիկութեամբ, վեր թաւաւ, ցատկեց նրա ուսին ու բարձր կանչեց։

—Կեցցէ Օհանեան, հինգ։

Սահակեանին օտքերից բռնած, ժպտալով, դուրս վազեց Օհա-նեանը դասարանից։

Մեծ դատամիջոցն էր. Վաչէն առաջին անգամ զերի խաղաց մեզ հետ...

Գ.

Յաջորդ դասին ուսուցիչը պատմելիս կարծես միայն նրա հետ էր խօսում. ես այդ շատ լաւ զգում էի։ Վաչէն լսում էր քաղցր հրճամբով և հիացմունքով։ Եւ յետոյ միշտ, երբ միւս աշակերտները չէին կարողանում պատասխանեն, նա էր մատը բարձրացնում, նոյն իսկ երբեմն առաջին աշակերտի փոխարէն...

Մի օր էլ ես ստիպւած նրանից մի բան հարցրի և խնդրեցի որ պատմի...

Եւ ահա մէկ ամիս էլ չանցած՝ մի խումբ աշակերտներ հայոց պատմութեան դասից առաջ միշտ շրջապատում էինք նրան. միեւնոյն բանը տասն անգամ մեզ կրկնում էր։

Մէկ անգամ էլ մտնում եմ դասարան, տեսնեմ՝ առել է թւաբա-նութեան զիրքս ու դասն է սովորում։ Չը խլեցի ձեռքից։

Բարեկամացանք։ Խոստովանեց, որ հայրը փող չի ուղարկում դասագրքեր առնելու և որ ապրում է ծանօթ մի հացթուխի խա-նութեամբ։

Այդ օրից միշտ իմ գրքերս էի տալիս։ Հէնց օր մի որևէ առար-կայի ուսուցիչ ներս էր մտնում, վեր էի կենում ու տեղիցս կանչում։

—Պարոն, Օհանեանին հարցրէք, այսօր նա դասը գիտէ։

Եւ ճշմարիտ որ դասը գիտէր։

Հրաշք էր...

Գարունը եկել էր, անձրևները գալիս էին հա գալիս։ Հաւաքւել էինք դասարանում, դուռը փակել և պար բռնել։ Մէկը ամբիոնի տախ-տակին խփելով՝ թմբուկ էր ածում, միւսներս պարում էինք։ Միայն Վաչէն էր, որ մի անկիւնում առանձնացած՝ աշխարհագրութեան դասն էր սովորում։

—Վաչէին, Վաչէին, մէջ բերէք Վաչէին,—կանչեց պարագներէց մէկը։

Բոլորս վրա թափւեցինք, սկսեցինք քաշշել. գիւրս նրա ձեռքիցը վայր ընկաւ, պտտուեց։

—Ազարանի գոմէշ, էյ գոմէշ, պար արի. գոմշախազդ ցոյց տուր,— կանչեց յանկարծ «Կոտորած գլուխ» Գրիգորը:

Օհանեանը կատաղեց և մէկ այնպիսի քայի տալու Գրիգորին, որ Գրիգորը ետ-ետ դնաց, դիպաւ գոտին, դուռը բացւեց, ապակին փշրւեց, Գրիգորն էլ ձգւեց պատշգամի վրա:

Ուղիղ է, այդ օրը Օհանեանը պատժւեց, բայց այնուհետեւ էլ ոչ ոք չը համարձակւեց նրան «Ազարանի գոմէշ» կանչի:

1) Ինչ էր պատճառը, որ Օհանեանը սկզբում այդպէս խեղճ էր ու անընդունակ: Եւ իսկապէս անընդունակ էր ու պաշտպանւելու ուժ չունէ՞ր:

2) Ուսուցիչը ինչ արաւ, որ նրան փոխեց: Ուսուցչի վարմունքը պատահմունք էր:

15. Աշունքը սարերում

Աշունն էլ եկաւ: Ու մեր աշխարհում սարին ու դաշտին այլ կեանք է եռում:

Խուզելով գառան, ոչխարի բուրդը՝ քոչել է բինէն թռչնելով իւրդը:

Լեռներից գլարթ, գէրացած հոտեր ձըմեռան համար իջել են դաշտեր:

Իւրդերը գոտարի, օեին են տալիս, աղբիւր ու ծաղիկ ողբում են լալիս:

Մենակ խաղում է, թըռչկոտում պախրան, սարեր ու ձորեր մնացին նըբան:

Արծիւն էլ տըխուր նըստած ժայռերին՝ օրս է փընաղում իր սոված փորին:

16. Բորը

ա.

Բորը այն շներէ ազնիւ ցեղիցն էր, որոնց հայրենիքը Նիւֆաունդլենդ կղզին է: Այդ շների գլուխը լայն է, պոչը թաւ, մազերը երկար. մատներէ արանքները պատած են թաղանթով, այդ պատճառով էլ հրաշալի լող են տալիս:

Բորը ծնւել էր մի անգլիական նաւի վրա, որ Հիւսիսային Ամերիկայի արեւելեան ափի մօտ խաբիտի էր գցել:

Բորը երբեմն օրերով լող էր տալիս. և ժամանին հաճութեամբ սուզւում ու հանում էր ջրէ տակից զանազան իրեր, որ գցում էին ջրէ մէջ իր տէրը կամ ուրիշները: Մանուկն ու շատ էր ուրախանում, երբ իր տէրը, մի երիտասարդ նաւաստի, առաջարկում էր նրան՝ գնան միասին լող տալու: Այն ժամանակ նա թաւալւում էր ջրէ մէջ, ափից հեռանում էր, կրկին վերադառնում, սուզւում էր, անցնում ափը՝ տակով և հազար ու մի կտաւիկներ էր հանում: Բորը շատ էր սիրում իր տէրջը, որ մի շիտակ ու բարի մարդ էր:

Քանի քանի նաւահանգիստներ այցելած էին նրանք միասին ովկիանոսի այս և այն կողմերում, քանի անգամ Բորը պահապան էր նստել իր տէրջի կողքին, երբ նա նաւահանգստի պանդոկներից մէկում հարբելուց յետոյ ընկնում էր փողոցի մի անկիւնը ու քնում: Ոչ ոք չէր համարձակւում քնած նաւաստուն մօտենայ ու կոզոպտի, քանի նրա կողքին, գլուխը թաթերի վրա դրած, հսկում էր հաւատարիմ շունը:

Մի գիշեր, երբ նաւը մօտենում էր Անգլիայի ափերին, սարսափելի փոթորիկ բարձրացաւ և նաւը փշրեց: Բոլոր ճամբորդները և ծառայողները խեղդեցին: Բոլոր իսկոյն և եթ ջուրն ընկաւ, հրաւիրելով տիրոջն էլ հետևելու իր օրինակին: Նրանք լողում էին դէպի ափը, որ հազիւ էր նշմարւում: Այսպէս մօտ երեք վերստ լող տալով մարդն ու շունը հասան մի քանի ժայռերի, որոնք դուրս էին ցցւած ջրի միջից և ուժասպառ ընկան: Բայց քարերը չէին կարող իբրև հաստատաւ ապաստան ծառայեն, որովհետև մօտ էր մակընթացութեան ժամանակը, ժայռերը ծածկւելու էին և ակօքները խեղճերին կրկին պիտի քաշէին դէպի ծովը:

Նաւաստին էլ փորձում էր գոռայ, կանչի, բայց բացի արեւած ծովից ոչ ոք ձայն չէր աւելի նրա կանչին: Բոլոր պառկել էր և փաղաքշանքով նայում էր տիրոջը, կարծես տեսել էր ուղում. «Ինչո՞ւ ես յուսահատւում. դու գիտես, որ ես լաւ եմ լող տալիս, միթէ ես քաղաքութեան համար ոչինչ չեմ կարող անել»:

Տէրը կարգաց իր շան մեծ աչքերի մէջ նրա միաջր և սիրտ առաւ: Գրպանից հանեց մի բանալի, դրեց շան բերանը և ցոյց տալով ափը՝ առաւ. «Լող տու՛ր»: Բոլոր նետւեց ջուրը, հասաւ ափը և նաչելով սկսեց օգնութեան կանչել: Բայց ակօքները նրա ձայնը խլացնում էին: Այն ժամանակ Բոլոր աւելի առաջ վազեց և իր ունեցով զարթեցրեց մօտիկ ագարակում ապրող մարդկանց: Նրանցից մի քանիսը դուրս թռան. Բոլոր արտասուակից աչքերով մօտեցաւ և լիզեց նրանց ձեռքերը: Յետոյ պառկեց նրանց ոտքերի տակ և կրկին ողբալի ձայնով ունաց:

Տեսնելով բանալին՝ կալւածատէրը հասկացաւ, որ իր առնից ոչ հեռու մէկը օգնութիւն է կանչում: Բոլոր իսկոյն վեր կացաւ գետնից և արագ վազեց դէպի ծովափը:

Մարդիկ հետևեցին նրան, վերցնելով հեռները մի երկար պարան: Մովափին Բոլոր կանգնեց ու բարձր ունաց, կարծես ուղում էր յայտնի իր խեղդող տիրոջ, թէ գալիս են օգնելու: Տիրոջ յուսահատ աղաղակը պատասխանեց հաւատարիմ ընկերոջ անհանգիստ ունացին:

Մինչդեռ մարդիկ դատում էին, ինչպէս օգնեն խեղդողին, Բոլոր բռնեց պարանի ծայրից և նետւեց ծովը: Մարդիկ ապշեցին շո-

նարագիտութեան վրա. սկսեցին բաց թողնել պարանը, պահելով միւս ծայրը իրենց ձեռքում: Բոլոր մէկ սուղում, մէկ նորից երեւում էր ջրի երեսին, բայց տիրոջ աղիողորմ ձայնը նրան նոր ուժ էր տալիս և ստիպում էր դիմադրել ամեն արգելքների: Եւ վերջապէս հասաւ ճիշտ ժամանակին. եթէ մի քիչ էլ ետանար, արդէն ուշ կը լինէր: Խեղդողի ուժը սպառւում էր, իսկ մակընթացութեան արդէն սկսել էր ծածկել ժայռի գագաթը:

Նաւաստին բռնեց պարանը, կապեց իր մէջքին և իմաց առաւ գիւղացիներին որ քաշեն: Նաւաստին հազիւ հազ էր կարողանում լող տալ թուլացած ձեռքերով: Բոլոր նրա կողքից չէր հեռանում և իր հաշոցով սիրտ էր տալիս թուլացող ընկերոջը: Այսպէս քառորդ ժամ ակօքների դէմ կռուելուց յետոյ տէրն ու շունը վերջապէս հասան ափը: Շունը ուժասպառ ու անզգայ ընկաւ գետին: Նրանց երկուսին էլ տեղափոխեցին ագարակը, այնտեղից էլ Լոնդոնի հիւանդանոցը: Բայց տէրը երկար չապրեց ու մեռաւ:

Երբ Բոլոր հասկացաւ, որ որբացել է ու իր տէրը էլ չը կայ, աղիողորմ ունաց և գուրս եկաւ հիւանդանոցի բակից. ինքն էլ չըզիտէր ուր գնայ... Տխուր սրտով շրջում էր ամբողջ օրը մեծ քաղաքի փողոցներում, աշխատելով խոյս տայ բաղմութիւնից: Վշտից քաղց էլ չէր զգում: Այդ գիշերը նա անցկացրեց փողոցի սալայատակի վրա: Երկու օր և երկու գիշեր Բոլոր ապրում էր այդպէս փողոցում և ոչինչ չէր կերել. սոված պառկում էր, սոված վեր կենում:

Միայն երրորդ օրը էլ չը դիմացաւ, այնքան թուլացել էր, որ հազիւ էր կարողանում տեղից վեր կենայ:

Հետևեալ օրը նրան դառն փողոցում անզգայ և ուղարկեցին «Ծնկերի ապաստարան»: Ո՛ւր էր տուժալ Բոլոր. հիմա նրան չէր էլ կարելի ճանաչել: Կուրծքն ու փորը ծածկւել էին ցեխի հառաշերտով, որը մարմնի շարժումներից տեղ-տեղ ճաքճքել և թեփինման էր դառնել: Իսկ թաթերին կարծես ցեխից կօշիկներ էին:

Նրան ազատազրկ կենդանիներին հովանաւորող ընկերութեան անդամներից մէկն էր:

Այդ ընկերութեան բարեգործական բաղմաթիւ հաստատութիւններից մէկն է՝ «Ապաստարան սոված և հիւանդ շների համար»: Հիմ-

նարկութեան օրից ապաստարանում տեղ են գտել տասնեակ հազարաւոր շներ, որոնք ազատուել են թափառական կեանքից և հաստատ մահից: Ամեն տարի ապաստարանում երեք հազարից աւելի շուն է ընդունուում բժշկւելու և կերակրւելու: Նրանց կէտից աւելին ետ են վերցնում նախկին տէրերը, որոնք նրանց կորցրել են, իսկ մնացածներին մի որոշ ժամանակ պահում են, մինչև որ գտնուեն նոր տէրեր: Ամեն մարդ կարող է մտնի ապաստարանը, չսկի իր համար մի որեւէ շուն ու ամսի, եթէ շունը երկու շաբաթ արգէն մնացել է այնտեղ և նախկին տիրոջը գտնելու յայտն էլ բոլորովին կորած է:

Նրբ Բորը մի լաւ կերակրւեց ու կազդուրւեց, սկսեց ձանձրանալ անգործութիւնից, ունալ ու հաչել: Այդ ժամանակն էր, որ եկաւ մի բարձրահասակ մարդ և պահանջեց իր համար մի մեծ խելօք, ուժեղ և առողջ շուն:

—Այդպիսի մի շուն ունենե՞ք, — պատասխանեց ապաստարանի վերակացուն, որը այդ գործին հմուտ և շուն սիրող մի մարդ էր: Կանչեցին Բորին, որը պարոնին շատ դուր եկաւ:

—Ինչպէս է սրա անունը:

—Անունը Բոր է, պատասխանեց վերակացուն:

—Դուք էք սրան այդ անունը տուել:

—Այո, ես եմ այդ անունը տուել և համոզւած եմ, որ իսկական անունն էլ նէնց այդ է: Նա միշտ փաղաքշանքով է նայում և պօշք շարժում է, երբ Բոր ենք կանչում:

Եւ այդպէս Բորին վերցրին ապաստարանից:

Գ.

Բորը այս անգամ ընկաւ մի քաղաքապահի ձեռք, որը իր հերթին դիշերները հսկում էր փողոցում: Նոր տէրը, դիշերայ մենակութեան մէջ ընկեր ունենալու համար, շանն էլ իր հետն էր առնում: Մէկ անգամ խաւարի միջից լսեց մի ճիչ, օգնութեան մի կանչ: Բորը մի ակնթարթում աեգից վեր ցատկեց ու առաջ սլացաւ: Քաղաքապահը հագիւ էր նրան նշմարում մթութեան մէջ: Բայց անալսեց մի այլ ճիչ. այս անգամ մէկ ուրիշն էր կանչում: Քաղաքապահը մօտ վազելով տեսաւ, որ Բորը իր սուր առամներով բռնել է մի մարդու ոտից, իսկ միւսը՝ սարսափահար դեռ շարունակում օգնութեան կանչել:

Բանից երեաց, մի չարագործ յարձակւել էր անցորդի վրա և

կամեցել էր նրան կողոպտի, որ շունը վրա էր հասել:

Քաղաքապահը ազատեց չարագործին Բորի առամներից ու քաշ աւաւ թաղի ստիկանատունը: Այդտեղ իսկոյն արձանագրութիւն կազմեցին, իսկ յաջորդ օրը լրագիրներէ մէջ ապագրւեց խելացի շան քաջ վարմունքը:

Ոստիկանագետի կարգադրութեամբ Բորին ընդունեցին ստիկանական շների շարքը, հասարակական գործիչ պատրաստելու համար. Բորը սրտով կպաւ իր նոր ծառայութեանը:

Մի քանի օրից յետոյ Բորը ջրից հանեց մի երեխայ, որ ընկել էր թէյմի գետը: Յետոյ ազատեց մի կին, որ վշտից ուզում էր գետում խեղդւի: Բորը սկսեց երևալ հրդեհներին և այնտեղ էլ ցոյց էր տալիս իր քաջութիւնն ու անձնագոհութիւնը, փրկելով բոցերից փոքրիկ երեխաներին, դուրս քաշելով ախոռներից ձիերին...

Եթէ ցանկանայինք թւել Բորի անձնաթիւի տասնութը գործերը, դեռ շատ բան պիտի պատմէինք: Նրա անունը հռչակեց: Մի յայտնի նկարիչ նկարեց նրա պատկերը, որը և տպւեց թերթերում: Բորին ներկայացրին թագուհուն: Առաջնակարգ ընտանիքներ պատիւ էին համարում Բորին իրենց տանն ընդունելը: Նրան ընտրեցին «Մարգասիրական ընկերութեան» անդամ: Բորը պարգև ստացաւ մի արծաթէ մեդալ մարդկանց փրկելու համար, յետոյ էլ պատաւաւոր օսկէ մեդալ:

Շունը սովայն չէր պարծենում այդ պատանշաններով, այլ ամեն օր անում էր նոր և նոր անձնագոհութիւններ: Բորը առաջինն էր երևում այնտեղ, որտեղ վտանգ էր լինում: Ոստիկանական բոլոր ծառայողները ճանաչում, սիրում և յարգում էին այդ վեհանձն կենդանուն: Ամեն տեղ ծախում էին հովհարներ Բորի պատկերով: Նոյն իսկ քաղցրաւենիների տուփերի վրա տպւում էին այդ ազնիւ շան գլուխը:

1) Ինչո՞ւ մեզ մօտ կենդանիներին հովանատրող ընկերութիւններ չը կան:

2) Ունենք հիմնարկութիւններ հիւանդ մարդկանց համար, սոված մարդկանց համար:

3) Ոստիկանութեան պաշտօնն ի՞նչ է: Շները էլ ի՞նչ ծառայութիւն կարող են անել ոստիկանութեանը:

17. Փորորիկ

Շուտ պահուում են ծովածոցում
նաւ ու նաւակ, նաւաստիք.
շրփսթ, աղմուկ, իրարանցում,
մօտենում է փոթորիկ:

Որոտում են ամպերն անա,
շանթեր սփռում վերեւից.
կուտակում են ծովի վրա
լեռներ՝ աղաղը ջրերից:

Ծամլ ալեկոծ, երկինք խաւար,
հողմն է սուլում չորս բոլոր.
աղմկում են գրկած իրար
երկու տարեք ահաւոր:

18. Էջը մեզանում

ա.

Մեզանում իշուկը, քանի որ մէջքին փալան չի դրել ու կողքերին ճիւղոտ չի դիպել, մի շատ ուրախ և կայտառ կենդանի է: Նա մարդկանցից չի քաշւում. ում ասես մօտենում է, հոտոտում, նիւնջները խլըշում, լոք-լոք անում, աջ ու ձախ թռչկոտում, կապկու-թիւններ անում. մի խօսքով նա շատ զրաւիչ է...

Բայց մեր իշուկի տարին դեռ չը լրացած, տեսնում ես՝ խեղճի մէջքին մի ծանր փալան դրին, փորքաշով պինդ կապկպեցին ու մի քանի փութ ծանրութիւն բեռնեցին գիւղ կամ քաղաք տանելու: Խեղճ իշուկի օւժը չի պատում այդ բեռանը, նա ճըկրոճըկըն է անում, մէջքից երկաակում է, ոտքերը գողգողում են, ուզում է ճիւլի բեռան տակ, մէկ էլ յանկարծ տիրոջ ճիւղոտը այնպէս է շրմփում գաւակին, որ զորմանքից թէ սարսափից երկու դադ առաջ է թռչում: Ել կը համարձակւի մեր իշուկը տեղը կանգնի կամ ճըկոյի. ճիւղոտը միշտ ճըմճըմում է ետեւից. ինչքան ուզում է թող մէջքը կտորւի, ով է նրան հարցնողը...

բ.

Գնում է անջալով մեր իշուկը, քրտինքը ջրի պէս. վազում է վրայից, բերանը փրփուր է կապում. տեսնում է քթի տակին գլխերը բարձրացրած փափուկ ու գիւ-գիւ խոտեր, բանջարներ, ախորժակը բացւում է, գլուխը ծռում է գէպի բոյսը, բերանը լայն բաց անում ու հէնց որ ուզում է հափ, կծի, տիրոջ դադանակը թըրճիկ, գիւ-չում է չոր գլխին, աչքերը կրակ են անում ու դառարկ ծնօտները երար չըխլըխլում...

Գալիս է մի առու, գըլգըլում, բըջըջում է ջուրը, մեր իշուկը տաքից խաշւում է, ապակում է լեզուն, ուզում է վրա ընկնի, մի լաւ խմի, բայց դեռ մաքից չի անցել տիրոջ դադանակի զօրութիւնը, դեռ ևս մըմնում է խփած տեղը. այս անգամ թողնում է, անցնում: Գալիս է երկրորդ առուն, երրորդը, մէկը միւսից աւելի պարզ, աւելի վճիտ. ծարաւը աւելի ևս տանջում է. ճար չըկայ, որ մեռնի, պիտի խմի այս անգամ, և անա վիզը երկարացնում է, գլուխը կախում կամաց, ու դեռ խեղճ հաստ շրթունքները ջրի երեսին չը գիւցրած, շըրճի, էլի դադանակը հասնում է գնչին...

Վերջապէս հասնում է մեր իշուկը առն՝ բոլորովին թուլացած, բոլորովին յուսահատ. բեռը վեր են տանում մէջքից, մի քիչ դարձան կամ չոր խոտ թափում առաջը, որ ուտի: Ագահութեամբ մի-երկու բերան հախոում է կերից ու ետ կանգնում, խռոված երեսի պէս. դարձանը խոնաւ կամ փշոտ է լինում, խոտը ժանգաւներով, կածուկներով լիքը, այնպէս որ ուտելիս տաշւում է բերանը: Մի երկու ժամից նրան ջուր են ապրիս, նայն ագահութեամբ խմում, լցնում է դառարկ փորը, այժմ ախորժակը աւելի է բացւում, բայց էլի նայն կերն է առաջին, ուղի-չուղի՝ պիտի ուտի...

Փորի հոգսը վերջանում է թէ չէ, այժմ նրան անհանգիստ են անում մի կողմից իշաճանճերը, միւս կողմից ախանջներում հաւաքւած լուսերը, փորին ու ոտներին կպած տիգերն ու ցեխի փշուրտանքը, փալանի հարած տեղերը, մի խօսքով նրա ամբողջ մարմինը քոր է գալիս. քնչ անի, լեզու չունի, որ էր դրութիւնը մարդկանց հաւկացնի, ձեռներ չունի, որ ինքն իրեն քորի. շատ շատ տառաւիքով կարողանում է միայն առջևի ոտներն ու դաւակը զրփի և գուզուլ պոչը տատանելով ճանճերին փախցնի. բայց փոքր, մէջքը, շրջում է մի քանի անգամ, բայց չէ, տէրը դաշեւ չի բերում. ճարտաւորաւ չոքում է, թըրճի, ընկնում է կողքի վրա, ոտները օդի մէջ բարձ-

բացնում, պարան-պարան գալիս ու թաւալ տալիս: Վայ նրան, եթէ
տէրը այգովիսի տըռթեան մէջ տեսաւ, դարձեալ անիծած դազանակը
փշրում է գլխին... Բայց շատ անգամ էլ պատահում է, որ մեր
մօխրաթաւալը տեղից բարձրանալիս, այ քեզ բան, փալանը շուռ է
գալիս, ընկնում է փոքի տակը, ամբողջ ժամերով նա անշարժ մնում
է այդպէս և անիծում իր թաւալ տալու ժամը:

7.

Բոլորում է իշուկի չարչարանքի երեք տարին. այժմ նրա հետ հանաք անել չի լինի: Նա թողել է իր առաջնայ խնդիրը-խնդիր անելը, թռչկոտելը, ուրախ-ուրախ զրզռալը, լաւ քէֆի ժամանակ շան, կատ-ւին ու չար երեխաներին մի-մի աքացի խփելը. այժմ ճիպոտից էլ չի վախենում, ինչքան ուզում ես հասցրու, նրա համար ողջ մէկ է. կեր ու խումի մէջ էլ նազ ու սազ չը կայ. ինչ որ աւրիւ ես, ինչ-քան բռնում եմ, ուր տանում եմ, նա անտրտունջ հպատակւում է. մի խօսքով նա դարձել է կատարեալ էշ...

Եւ տհա մենք այդ էշին տեսնում ենք, ինչպէս գլուխը քաշ, տըն-
քալով, չորս հինգ փութ մէջքին, ոտները գետնին քաքօելով, գլուղը
կամ քաղաքն է մտնում: Նրան է, որ մենք տեսնում ենք մեր հրա-
պարակներում անձրեւի, ցեխի կամ ձիւնի մէջ, փայտի, փշի, քարի,
հողի, ածուխի կամ մրգեղէնի բեռան տակ, սոված, ծարաւ, ուր վեց-
եօթը ժամ շարունակ մնում է ականջները կախ կանգնած. մեծ ու
փոքր արհամարհանքով նայում են նրան, Թօշ-Թօշ ասում ու անցնում:

Մի բան, որ էշի կեանքում տարինների ընթացքում փոխում է զա միմիայն ծծծի եղանակն է: Նրա կաշին դադանակի հարւածների տակ այնպէս թմրում, անզգայ է դառնում, որ էլ թակը նրան չի ներգործում: հնարագէտ տէրը այժմ ըզած փայտ է բանեցնում, որ ղըղըղալով ծակում է խեղճի կաշին և աչքերից շուր թափել տալիս: Վայ նրան, որ մի քիչ դանդաղ գնաց, ու հազար վայ, եթէ պառաւ էըը ցելի մէջ մնայ կամ ռառուցի վրա գնալիս տահի ընչնի ու չը կարենայ տեղից շարժուել: էլ ու, քիթ, բերան, գլուխ, ողջ տեղ չի մնայ, ջարդուժուր կը լինի: Նա ամենայն ուրախութեամբ իր շունչը կը փչէր ընկած տեղը, եթէ մարդեկ պոչից, օտից, գլխից բռնած՝ ծծծելով չը բարձրացնէին ու բզբզելով ելի առաջ չը քշէին...

Մեզանում այսօրիսի դառն օրերի մեջ է անցկացնում էշը իբր
կեանքը և առաք, առանձնիկ առերին դեռ չը հառած, մի օր էլ բե-

առն առկ ընկնում, ոտները մի քանի տնգամ գետնին խփում ու
յուշտանան սոչքերը փակում:

Խեղժ անասունին ստակելուց յետոյ էլ հանգիստ չի տալիս տէրը. արքանով հանում է սմբակներից միխերն ու ղայտը, կաշին մաշկում է տրեխներէ համար, իսկ դեակը՝ մէ թոկ կապելով, քաշ է տալիս դէպի ձորը... Այնտեղ է միայն, որ մեր էջը ազատուում է իր փափակիցն ու տիրոջ գազանակիցը...

Ուրեմն ինչն է էջին անտաղներ, թմրած ու տխմար դարձնողը:

19. Անան տէրիւները

Աշխան սկզբին մի բարակ քամի
սարիցը եկաւ, դաշտերը խշոււ,
վըստաց, վըստաց մի բան ամենքին
ու տնցաւ զնոց տնտառը մըտաւ:

Խոսող Հորացու, հողը ցամաքեց,
այստեղ ու այնտեղ բացւեցին ճեղքեր.
անտառը դողաց, ու վախից իսկոյն
դեպին գոյն տուան կանաչ տերեւներ:

Աշուհը թնչ է փսփսում ամենքին:

20. Զսկուայդ դիւ

222

Այսպէս ժամանակ էր իր վախճանին:

Այդ առաջին տշւան էր, որին հանդիպում էինք մենք հօրս մահից յետոյ, երբ պարտաւէրերը ծախել-ծախծխել էին մեր բոլոր տունն ու տեղը, և մենք տեղափոխւել էինք քեռուս տունը:

Դաշտերն ստանում էին տխուր ու գունաթափ կերպարանք.
կանաչ մարգագետինները օր օրի դեղնում էին: Անխիղճ փչում էր
դառ քամին և թափում էր մերկ ծառերից մաքած տերևները:

Երկնքի խոժոռ ու մոխրագույն դեմքի վրա գլորւում էին մթին
ամպերի անազին բեկորներ և արգելւում արեւի թոյլ ճառագայթները:
Նիստ տխուր եղանակով լուսւմ էր կռուներին խուլ կոինչը, որոնք

բարձր եթերի միջով, եռանկիւնի շարքերով, դիմում էին դէպի օտար աշխարհ: Ծիծեռնակներ ամենին չէին երևում. վաղուց գաղթել էին:

Միայն մըշիւնները խիստ եռանդով կրում էին դէպի իրենց ամբարները ընդդէմների զանազան տեսակներ: Ամեն արարած պատարասում էր ընդունելու ձմեռը՝ այդ անախորժ հիւրը:

Այդ օրերը սակաւ հոգսեր չը պատճառեցին մօրս: Ձմեռը, ագլաանների թշնամին, մեզ պատժելու համար էր գալիս:

բ.

Մայրս իբր հօր տունը փոխադրուելուց մի քանի օր յետոյ կրածարեց կերակուր ընդունել նրանց սեզանից և ապրող էր անկախ աշխատանքով: Նա շուտով հաշուեց իր նոր վիճակի հետ՝ չը կամենալով ծանրութիւն պատճառել իր եղբայրներին, որոնց համար շատ էլ հաճելի չէր իրենց գերդաստանի վրա ընդունած նոր բեռը: Մայրս աղքատութիւն շատ էր կրած, բայց երբէք իր տան չքաւորութիւնը օտարին յայտնած չէր, թէ ինչպէս է ապրում կամ ինչ միջոցներով է պահում իր երեխաներին: Նա շատ հպարտ էին էր ու բոլոր յոյսը դրել էր իր աշխատող ձեռքերի և Աստծու վրա:

Մեր գիւղում գովառանւած էր մօրս կարելու ու ձեւելու վարպետութիւնը, բայց շատ քիչ էին վարձատրում նրա աշխատանքը: Նա գիշեր ցերեկ հանգստութիւն չունէր. ասեղը, ճախարակն ու թէշին անդադար գործում էին. բայց ի՞նչ...

Մօրս համբերութիւնը երկաթի ամրութիւն ունէր. բայց երկաթն էլ է փշրւում...

Ես երբէք չեմ կարող մոռանալ մօրս արտասուալի աչքերը, երբ առաջին անգամ ինձ և երկու քոյրերիս իր հետ առնելով, տարաւ մեզ դաշտը հնձած արտերից թափած հասկերը հաւաքելու: Սա մութացկանութեան առաջին քայլն է, որին ենթարկւում է պատաւորապէս:

Մենք մի ժամանակ արտեր ունէինք, հունձ ունէինք, և մեք հաւնձը հաւաքելուց յետոյ խուրձներից ընկած հասկերը թողնում էինք Աստծու աղքատներին և երկրի թռչուններին: Բոլորը կորցրինք, և այժմ սափաւած էինք ուրիշ արտերից կուտաւոր անելու...

գ.

Արտերը կարճ խուլած առփարակի վրա, մախաթների նման վերցցւած ձողերի սուր ծայրերը ծակծակում էին իմ ու քոյրերիս բութ-բութին մերկ ոտները: Բայց մենք ցաւ չէինք զգում: Մենք շատ ուրախ էինք և մեծ եռանդով կպանք գործին: Փոքրիկ քոյրերս իրենց

մանրիկ ձեռքերով հաւաքում էին ընկած հասկերը և ինձ վրա ծիծաղում, որովհետեւ ես ծոյլ էի: Նրա՞ք փունջեր էին կապում հասկերից և մրցում էին թէ որը շատ կը հաւաքի: Խեղճ երեխաներ. կարծես զգում էին, թէ ձմեռը քաղցած կը մնան, եթէ այժմ պաշար չը պատարասեն: Մայրս նայում էր նրանց վրա և լաց լինում...

Իրիկունը մեզանից ամեն մէկը իր հաւաքածը կապեց շալակին. դարձանք տուն, ֆոյրերս իրենց բեռներով մի առանձին հպարտութեամբ հանդիպեցին քեռուս երեխաներին, իբրեւ անխնշ մշակներ, որ դառնում էին դաշտից:

Այսպէս ամեն օր վաղ առաւօտեան գնում էինք դաշտը հասկաքաղ անելու և երեկոյեան վերադառնում էինք: Մեր խրճիթի դռնը միշտ կ'օգտուէր մի փոքրիկ դէպ՝ հաւաքած հասկերից: Այնուհետեւ ըսկեցինք մեր կալը կասել: Բայց նա այնքան մեծ չէր, որ հարկաւոր լինէր կամով կասելու: Մայրս սկսեց ինքը մանրեր հասկերը մի հաստ փայտով՝ որը այնքան ծանր էր, որ ես դժւարութեամբ էի կարողանում բարձրացնել:

Երբ յարջը քամուն տւինք ու մաքուր ցորենը հաւաքեցինք թաղաների մէջ, մեք ձմեռայ հացի պաշարն արդէն պատրաստ էր:

դ.

Դեռ մնում էր վառելիքը: Մեր խարխուլ բնակարանի համար պէտք էր բաւական տարութիւն, մանաւանդ որ ձմեռը այս կողմերում սասախէ է լինում: Մայրս այնքան զրազւած էր, որ ամենեկին ժամանակ չունէր հոգ տանելու վառելիքի մասին. այդ պատճառով այդ հոգսը մնաց իմ և քոյրերիս վրա:

Մայրս իր ձեռքով երեք փոքրիկ կթոց հիւսեց՝ մէկը ինձ համար, երկուսը քոյրերիս: Տեսնելու բան էր, թէ ի՞նչ ուրախութեամբ այդ կթոցները առնում էինք մեր ուսը և ամեն օր գնում էինք դաշտը: Հաւաքում էինք քակորներ, ծառերից թափւած տերևներ, փուշ ու մացառ, և բերում էինք՝ ձմեռը մեր խրճիթը տաքացնելու համար:

Ես այնուհետեւ միշտ յարգանքով էի նայում այն քակորների կոյտին, որ ինքս էի հաւաքել, և բարկանում էի, թէ ինչո՞ւ խնայողութեամբ չէին դորձ ածում, թէ և մօրս խնայողութիւնը համարում էր ժլատութեան:

1) Ինչո՞ւ համար է աշխատութիւնը լաւ բան:

2) Դու էլ օգնո՞ւմ ես ծնողներին. ինչո՞ւ:

21. Երազ

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,
իմ ծերացած մօր մօտ էր.
Փայլեց նշոյլ ու բախուժեան...

Բայց ափսոս որ երազ էր:

Կարկաշանոս աղբիւրն, այնտեղ
թաւալում էր մարգարիտ,
նա յըստակ էր, որպէս բիւրեղ...

Այն երազ էր ցնորամիտ:

Եւ մեղեդին արխուր, մայրենի,
յիշեց մանկութեանս օրեր.
Մօրըս համբոյրն ես ըզգացի...

Ա՛խ, ափսոս որ երազ էր:

Կրծքին սեղմեց կարօտագին,
աչքըս օրրբեց՝ շատ թաց էր.
արցունքներըս գնում էին...

Ա՛խ, այդ ինչու երազ էր:

22. Պիտի մտածեմ

«Պիտի մտածեմ դրա մասին»: Հեշտ է ասել այդ, Բայց գիտէ՞
թէ ինչ մեծամեծ բաներ են դուրս գալիս մտածելուց:

Մտքերը չի կարելի ոչ տեսնել, ոչ լսել, ոչ շօշափել, ոչ էլ հոտո-
տել, և այնուամենայնիւ ինչ հսկայական զօրութիւն ունին նրանք:

Իստակ նիւտօնը մի ամառ երեկոյ նստած էր իր պարտէզում
ու յանկարծ տեսաւ՝ մի խնձոր վայր ընկաւ ծառից: Նա սկսեց մտա-
ծել, և մտածելով թէ ինչիցն է որ վայր ընկաւ խնձորը, գտաւ թէ
ինչիցն է որ երկիրը, արեւը, լուսինն ու աստղերը կենում են իրենց
տեղերում:

Մի աղաթ, Ջեմս Ուառ, նստած էր հանդարտ օջախի առջեւ ու
հեռանում էր թէյնացի խուփին, որ վեր ու վար էր շարժւում: Նա
սկսեց մտածել, ուզում էր իմանալ՝ ինչիցն է որ ամանի գոլորշին
շարժում է ծանր խուփը:

Այդ ժամանակից նա շարունակ մտածում էր, և երբ մեծացաւ,

հնարեց շոգեշարժ մեքենայ, այնպիսի ուժեղ, որ կարող էր ամենայն
հեշտութեամբ մի քանի ձիու գործ կատարել:

Երբ այժմ տեսնում էք մի տեղաշարժ, մի շոգենաւ, մի շոգեա-
ղաց, կամ մի շոգեմեքենայ, — յիշեցէք որ դա չէր կառուցւի, եթէ
Ուառը այնպէս յոմառ մտածած չը լինէր:

Մի իտալացի, որի անունն է Գալիլէօ, մի օր կանգնած էր Պի-
զա քաղաքի մի եկեղեցում ու նկատեց մի կանթեղ գնում գալիս էր
դէս ու դէն: Նա սկսեց մտածել, և մտածելով՝ հնարեց ճօճանակը:

Ջեմս Փերգիւսօն — մի շոտլանդացի խեղճ հովիւ, մի անգամ տե-
սաւ ժամացոյցի ներքին կաղմը և աղշած մնաց: «Արդեօք չեմ կա-
րող ես էլ այսպիսի ժամացոյց շինել», — սկսեց մտածել նա:

Բայց ինչից շինէր անիւներն ու զսպանակը... Եւ մտածելով նա
եկաւ այնտեղ, որ զսպանակը շինեց կէտ ձկան ոսկորից, իսկ մնացած
մասերը փայտից: Եւ այդ փայտէ ժամացոյցը լաւ բանում էր:

Նա սկսեց նկարել պատկերներ փետուրով և դէմքեր հասարակ
իւզանքերով: Մի քանի տարուց նա, դեռ ևս փոքրիկ աղայ, այն-
քան էր փող վաստակում, որ պահում էր իր հօրը:

Երբ նա չափահաս աղամարդ դարձաւ, անցաւ Լոնդոն: Անգլիայի
նոյնպէս ամենաիմաստուն մարդիկ, հէնց ինքը թագաւորն էլ, յաճախ
գալիս էին նրա դասախօսութիւնները լսելու: Նրա սիրած խօսքն էր՝
«Պիտի մտածեմ դրա մասին», և այդ մտքերն էին, որ նա դարձնում
էր օգտաւէտ թէ իր և թէ աշխարհի համար:

23. Աւազն ու սարը

Ոչ մի կաթիլ թօն չը տալով
երաշտից սով մեծ գաւառին,
ամպը վերից դիւ ստիկով
զարկեց հասաւ ովկեան ծովին:

Ու վերն էնպէս

միւսեց,

կախեց,

ուզածին պէս

թափեց,

չափեց,

ու կանգնելով ծեր սարի դէմ,
կոչեց. — «Տեսա՞ր ինչ ազատ եմ»:

վայ քո ճարը,

առաւ սարը.

մի մեծ գաւառ յանձնեց սովին,

թանձ բերեց ուեց ծովին.

մեծ բան արաւ...

ծովն էր ծարաւ:

24. Կոյրերի վարժարանը

ա.

Կոյր. հասկանում ես այս բառի ամբողջ իմաստը: Հապա մտածի մի քիչ: Ո՛չ երկինք տեսնես, ո՛չ արև, ո՛չ հայր, ո՛չ մայր, և ո՛չ մի բան աշխարհիս երեսին. յաւիտեան խաւար, ինչպէս գերեզմանում: Փորձի, փակի աչքերդ և երևակայի որ այդպէս պիտի մնաս ընդմիշտ. սոսկալի, զարհուրելի բան. քեզ պիտի թւայ թէ այդ գոթախառութեանը գիմանալ չես կարող, կամ խելքդ կը թրոցնես, կամ կը մեռնես...

Եւ սակայն երբ մտնում ես առաջին անգամ կոյրերի վարժարանը զատամիջոցին, լսում ես նրանց ջութակ ածելը, սրինգ նւագելը, բարձր-բարձր խօսելն ու ծիծաղը սանդուղքների վրա, միջանցքներում ու ննջարանում ազատ համարձակ ման գալը, մաքուր էլ չի անցնի, թէ զրանք թշուառ էակներ են:

Ո՛հ, լաւ մտածի. կան, որ զրկւել են աչքի լոյսից մի քանի օրում. ուրիշները տանջւել են ամբողջ տարիներ. շատերը կուրացել են ստրուպիկի վիրահատութեան պատճառով. վերջապէս կան և այնպէսները, որ կոյր են ծնւել... Ծնւել են անյոյս գիշերւայ մէջ, մահել են աշխարհ իբրև մի գերեզման և չը գիտեն՝ ի՞նչ ասել է մարդու պատկեր:

Երբ մարդ յիշում է այդ յաւիտեան փակւած աչքերը, այդ անհայեացքը, անշարժ բերերը և յետոյ նայում է իր շրջապատողներին, ուղղակի անհնարին է թւում, որ մենք բոլորս, որ աչք ունենք, բախտաւոր ու երջանիկ չը լինենք: Եւ չը մոռանաս, որ այդ բախտից զրկւածներն թիւը շատ մեծ է. օրինակ, միայն Իտալիայում քսանըվեց հազար կոյր կայ. քսանըվեց հազար մարդ արևի լոյս չի տեսնում... միայն մի Իտալիայում:

բ.

Բայց բարի բնութիւնը գալիս է օգնութեան: Կոյրերի միւս ըզգայարանները անհամեմատ աւելի են զարգանում, քան մերն է. և

զարգանում են այն պատճառով, որ փոխարինում են տեսողութեան ու աւելի ստէպ են գործածւում: Այսպէս՝ առաւօտեան, երբ կոյրն ուզում է իմանայ՝ արև կայ, թէ չէ, ձեռքը պարզում է պատուհանից դուրս արեգակի շերմութիւնը փորձելու: Կոյրը մաքուր ձայնին ականջ դնելով զազափար է կազմում նրա հասակի բարձրութեան մասին: Լինքը մէկի հոգու մասին կարծիք կազմելու համար, նայում ենք նրա աչքերին. կոյրերը նայում են նրա ձայնին և երկար յիշում են այդ ձայնը:

Կոյրերը շօշափելով կարողանում են զանազանն ներկւած կերպար չը ներկւածից: Փողոցով անց կենալիս հոտառութեամբ ճանաչում են խանութները, մինչև անգամ այնպիսի խանութներ, ուր մենք ոչ մի առանձին հոտ չենք առնում: Հոյ զցելիս նրա բզրոցին ահա՛ զնելով իմանում են թէ որտեղ ընկաւ, և վերցնում են առանց սխալւելու: Կոն են խաղում (կէզլի), պարան են ցատկում, թարերից տներ են շինում, մանուշակ են քաղում, կարծես տեսնելիս լինեն, գոյն-գոյն յարդերից կողով ու խտր են հիւսում, այն աստիճան զարգացած է նրանց շօշափելիքը:

Շօշափելիքը նրանց տեսանելիքն է. նրանց ամենամեծ զարճութիւնն է շօշափելով իմանալ իրերի ձևը: Տեսնելու բան է, թէ ի՞նչ ուրախութեամբ յարձակւում են երկրաչափական ձևերի վրա, զանազան գործիքների վրա և ի՞նչ մեծ հաճոյքով պտոյտ են բերում ձեռներին ու շօշափում այդ բոլորը՝ տեսնելու համար, թէ ինչպէս են շինւած. նրանք ասում են՝ տեսնելու...

գ.

Կոյրերը սովորում են և գրել-կարդալ: Յատուկ նրանց համար ապւած դրժեր կան ուսուցիչ տառերով. նրանք այդ տառերի վրա մատները ման ածելով որոշում և արտասանում են բառերը: Սահուն կարգում են և շատ են կարմրում մի բան սխալ կարգալիս:

Գրում են առանց թանաքի, հաստ ու կոպիտ թղթի վրա, մի բառի երկաթէ ձողիկով, որ հեռքեր է թողնում թղթի մէջ. և հակառակ կողմը դուրս են գալիս ուսուցիչ տառեր, որոնց վրա մատները ման ածելով կարողանում են կարդալ:

Այսպէս գրում են շարադրութիւններ, նամակներ, թւարանական խղիղներ են վճռում: Հաշիւները մաքով կատարում են վերին տառիճանի արագ ու թեթեւ, որովհետեւ նրանց միտքը չի ցրւում: Չա-

փառանք սիրում են լսել ուրիշների ընթերցումը: Եւ արժէ ականջ դնել նրանց դատադուժիւններին մի կարդացած կտորի վրա, մանաւանդ եթէ նիւթը պատմական է:

Դասամիջոցներին միշտ միասին են հաւաքւում. իրար սաստիկ կապւած են: Օրինակ չկայ, որ կոյրը սիրէ մէկին ու յետոյ առի՝ բարեկամութիւնը նրանց սփռփանքն է: Նրանք վերին աստիճանի

արդարամիտ են, պարզ ու ճիշտ որոշում են չափն ու բարին: Եւ մի որեւէ վսեմ գործի պատմութիւնը ոչ որի այնպէս չի ոգևորում, որչափ նրանց:

Դ.

Ձերմ սիրահար են երաժշտութիւնը: Երաժշտութիւնը նրանց բերկրանքն է, կեանքն է:

Մինչև անգամ փոքրիկ երեխաները պատրաստ են մի բանի ժամ անշարժ կանգնել նւագածութիւն լսելու: Նւագել հեշտ են սովորում. և նւագում են եռանդով:

Եթէ վարժապետը մէկին առի՝ թէ նւագելու շնորհ չունի, սաստիկ կը տխրի, ըայց և այնպէս կը շարունակի ուսանել մեծ ջանքով:

Մարդ պէտք տեսնի կոյրի նւագելը, կայրի դաշնամուր անելը: Գլուխը բարձր բռնած, ժպտոր շրթունքին, երեսը վառ, խեղճը յուզմունքից դողդողում է, հիացած է ու ականջ է դնում ակիւորդներին, որոնք փութում են շրջապատող խաւարի մէջ: Մարդ պէտք է տեսնի հասկանալու համար թէ երաժշտութիւնը ինչ աստուածային սփռփանք է:

Երաժշտութեան մէջ առաջինը, առաջին ջութակահարը, առաջին դաշնակահարը նրանց մէջ թագաւոր է. նրանից պատկառում են, պաշտում են նրան:

Կոյրերի խօսակցութեան սիրելի նիւթը երաժշտութիւնն է: Գիշերները անկողնում պառկած, դասերից և օրւայ աշխատանքից խաղաղ-յոգնած, նրանք դարձեալ մեղմ զրոյց են անում իրար հետ երաժշտագէտների, օպերաների, նւագարանների ու նւագախմբերի՝ օրկեստրների մասին: Նրանց համար ամենամեծ պատիժը երաժշտու-

թեան դասից դուրսն է: Այդ զրկումը նրանց համար այն աստիճան ծանր է, որ այդ տեսակ պատիժ խոկի չեն էլ առաջ:

Կոյրի համար երաժշտութիւնը նոյնն է. ինչ որ լոյսը մեզ համար:

Դ.

Լնյո...

Ի ծնէ կոյրերը այնքան էլ թշուա չեն. նրանք չեն ճանաչել լոյսը, տիեզերքը. բնութիւնը. այդ բոլորի մասին գաղափար չունեն, երևակայութեան մէջ պատկերներ չը կան. նրանք չունեն ողբալու բան: Բայց նրանք, որ նոր են կուրացել, նրանք դեռ յիշում են ամեն բան և հասկանում են իրենց կորուստը: Ո՛վ գիտի՝ ինչ են զգում, երբ հետզհետէ թանկագին պատկերները նսեմանում են նրանց հոգու մէջ և երբ սիրելի դէմքերը առեւ մեռնում են նրանց համար:

Տղաներից մէկը մի օր բացականչեց.

—Այ, եթէ մի բողէ աչքս բացէր, գոնէ մի բողէ մօրս երեսը տեսնէի... Էլ չեմ յիշում նրա դէմքը:

Երբ ծնողները այցելութեան են գալիս, կոյր մանուկները ձեռքով շօշափում են նրանց դէմքը, որ դիմագծերը լաւ պահեն իրենց մտքում:

25. Ամպերի քարտանդ:

Տես, հեռւիցն անց շարան ու շարան,
տընկ հա տընկ, եկաւ քարտանդ ամպերի,
ու սար ու քարտան իրարով դիպան:

—Բարով ձեզ, սարեր, տէրեր աշխարհի:

«Այ, բարով, բարով.

էս ո՞ր ծովերով»:

—Պոնտիցն ենք գալիս մենք շարէ շարան,
գնում ենք անցնենք հարթերը հասպեան,
գէպի Հիմալայ...

Այսպէս մի կարճ իջևան
գալիս է հիւր ամեն օր
ամպերի ձիգ քարտան
և ճամփայ է ընկնում նոր:
Ու գնում են լողալով
հորիզոններն հեռաւոր,
արեւելեան աստղերին
որպէս կարօտ ուխտաւոր:

Պատահմունք է, որ ամպերը գալիս են Պոնտից (Սեւ ծովից) ու գնում են Հիմալայ: Ամպերը ինչո՞ւ են քոչում:

26. Երկարուղին

—Ու, ու, ու, ու... Չորերում սուլում էր երկաթուղին:
Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

—Այ ձէնդ կտրւի,—կանչեց էն կողմից սրահան Օսէփը:

—Այ տղայ, ինչի՞ ես էտպէս ասում, ի՞նչ փառս բան է երկաթուղին, մէջ մտան մի բանի դիւղացի:

—Մտաւ չի, բա ի՞նչ է, եկաւ ձորերումը ծղղրեաց, էլ պախրաւ չը մնաց կխտար չը մնաց, ձէնից խրտեցին, փախան կորան:

—Պախրէն ու կխտարը չէ որ, հաւատան, ես էլ կորչեմ, խօսք առաւ մի հովիւ, որ դազանակին յենաժ կանգնել էր:—Գնում եմ, քարի գլխին կանգնում եմ, ձորերին մտիկ եմ անում, որ էն քարտանները քանդելիս տեսնում եմ, որտե՞ս ծէրը մղկտում է, ոնց որ թէ մարդի երեխէն թշնամու ձեռքին քրքրելիս լինեն ու մարդ կալենայ ոչ թէ օգնի...

—Չէ, շատ բան կը փշանայ,—նրա հետ էլ հառաչեցին մի քանիսր:

Ու սկսեց վէճը երկաթուղու վրա, թէ երկաթուղին օգուտ էր բերելու, թէ փառս:

Էս վէճի ժամանակ երկաթուղու գծի վրա աշխատող օտարականներից մինը ձորիցը դուրս եկաւ ու մօտեցաւ մեզ:

—Բարի իրիկունն ձեզ:

—Ատո՞՞ւ բարին, վարպետ:

—Ի՞նչ մի չափ ալիւր է հարկաւոր, ձեզանից մօլ ալիւր կը ծախի:—Ղիմեց օտարականը ամենքիս:

—Ո՞րտեղից ես, վարպետ,—հարցրեց Ուհանէս բիձէն:

—Օսմանլուի հողիցն եմ:

—Ուհանէս բիձա, մի հարցրու՝ տես ո՞ր քաղաքիցն է,—խնդրեց մի դիւղացի:

—Քո քաղաքի անունն ի՞նչ է, բարեկամ,—կրկին հարցրեց Ուհանէս բիձէն:

—Սըւազ:

—Սըւազ, երկարացնելով ու խորհրդաւոր կրկնեց Ուհանէս բիձէն:

—Ի՞նչ ասաւ, Ուհանէս բիձա:

—Սըւազ:

—Պահ քո ասւն չը քանդւի... ծափ աւին ու ծիծաղեցին մի քանի դիւղացի:

—Էնտեղից էստեղ քանի ամսւայ ճանապարհ է, շարունակում էր հարց ու փորձը Ուհանէս բիձէն:

—Երեք ամսւայ:

—Պա հօ...—միտքերան զարմացան տմենքը:
—Համեցէք, զարիւր ախպէր, նստի, հաց բերեն. հաց անուշ արաւ:
—Ձէ, շնորհակալ եմ, վռազ եմ. ձեզանից ո՞վ ալիւր կը ծախի,
մի չափ ալիւր տայ՝ գնամ:

—Աղջի, մի չափ ալիւր դուրս բերէք, —դռնից՝ ձէն տաւ Ուհա-
նէս բիւնէն, —գլուխ-գլուխ լցրէք:

Հարսներից մինը մի չափ ալիւր դուրս բերաւ, ուղեց դատարկի
մարդու տոպրակի մէջը, բայց նա թող չարաւ:

—Ի՞նչ արժէ...

—Ածան, դեռ ածան տոպրակիդ մէջը:

—Ձէ, առաջ մի գինն իմանանք:

—Դեռ ածան, յետոյ կիմանաս. թէ որ թանգ լինի, դատարկելը
հեշտ է:

Վարպետը իր տոպրակը բաց արաւ, հարսն ալիւրը մէջը դա-
տարկեց ու գնաց:

—Դէ հիմի ի՞նչ տամ, —հարցրեց ծոցից քսակը հանելով:

—Ոչինչ, վարպետ, ոչինչ չի հարկաւոր, քեզ փէշքէշ. մեր աշ-
խարհքումը զարիւրից հացի փող չեն առնի, էտ տեսակ աղաթ չը
կայ...—ասաւ Ուհանէս բիւնէն ու շարունակեց իր չիբուխը ծխելը:

Վարպետը մի քիչ շփոթւեց, չեմ ու չում արաւ ու գնաց:

դ.

Նրա գնալուց յետոյ մի կարճատեղ լուսթիւն տիրեց. ազատ խո-
սեց մի գիւղացի:

—Էն օրը մինն էլ եկել էր թէ՛ մածուն եմ ուզում: Հարսները
մածուն դրին առաջին. կերաւ սրժաւ, հիմի վեր է կացել թէ՛ ինչ
արժէ:

Ասում եմ ինչը...

Թէ՛ մածունը...

Ասի՛ այ մարդ, գլխիցս քաշի, էտպէս բաներ մի խօսի, թէ չէ
ոչխարի եղած կաթն էլ կը ցամաքի...

—Այ տղայ, բա ինչպէս անենք... Էն լաւ է, որ դայ, ճրի ուստի
ու տանի... Էս վրա քանիսն են գալի, գիտես թէ չէ... Էն օրը մէ-
կին էլ ես եմ մի խան ալիւր չափել տուել... Էտ սէր կերթայ...—
մէջ ընկաւ Ուհանէս բիւնէն փոքր ախպէրը:

—Որ գայ, մին էլ տուր...—գլուխը վեր քաշելով հանդարտ խո-
սեց Ուհանէս բիւնէն:

—Օջախդ շէն կենայ, —վրոչացին մի քանի ծերեր:

—Աչքս լուս էլի: Սըւազից սկսած ով գայ՝ չափի տուր. կտես
եռ նրանց համար եմ աշխատել... Ով գալիս է՝ բարով, հազար բարի,
բան է ուզում՝ փողը բերի տանի...

Ու սկսեցին վիճել: Ուհանէս բիւնէն էլ տաքացաւ, աղմուկը մե-
ծացաւ:

Ու, ու, ու... Ձորերում սուլում էր երկաթուղին:

Նոր էր մտել նա մեր ձորերը:

1) Մեծ ախպէրը ինչո՞ւ չի ուզում փող ստանայ. փողը ախպէրը
ինչո՞ւ չի ուզում՝ ծրի տայ:

2) Վերջիվերջոյ ո՞ւմ ասածն է լինելու, ինչո՞ւ:

3) Էս վէճի մէջ երկաթուղին ինչ գործ ունի:

27. Կիռն ու արշոթը

—Չընաշխարհիկ

իմ արշոթիկ,

ձայնդ գիւղիկ,

սուր ծիւծիւ,

երգերիդ մէջ

թիւր ելեկջ:

—Երկու քուրիկ,

հուրիկ, բուրիկ,

քո ձայնն էլ է

լաւ գեղգեղում,

ծոր է տալիս

ու մըղմըղում:

Երգ եմ լըսել

եռ շատ ու քիչ,

բայց չեմ տեսել

քեզ պէս երգիչ:

—Ոսկեփետուր,

Աստուածատուր,

կուղեմ

լըսեմ

ձայնդ անսպառ

միշտ անդադար,

թէկուզ մի դար:

Պուճալուճուրիկ,

մի պուտ ջրիկ,

երկու քուրիկ,

երգում եմ ես,

որ լըսում ես

Էս չափ, պուճուր,

ըստանելով

իմ աչքերը

դառնում են ջուր:

Ո՞րտեղից է

քեզ էտպէս ձայն

մաքուր, քնքուշ

ու զընգզնգան

Դուք էդպէս էք

ամբողջ ցեղով:

մի բուռ բան էք

թէկ տեղով,

բայց ձեր երգը

խիտ աշողակ,

չունի, չունի
 ոչ մի սոխակ:
 — Գոհ եմ քեզնից,
 շիւտն աքլար.
 խրդճով ասե՛ք,
 դու միալար
 լաւ ես երգում
 գրախտահաւից,
 թռչուններին
 լաւի լաւից:
 Ողջ աշխարհը
 խօսքիս վրկայ,
 քեզ պէս երգիչ

չը կայ, չը կայ:
 էստեղ ծիւղ,
 ծիւղիկ-միտիկ
 ասա՛ւ «Հլա
 ուրանց մըտիկ.
 ինչ լաւ գիտեն
 իրար եղել.
 ասա թողին
 պակաս տեղ էլ:
 է, լաւ, հերիք,
 իրար գովէք.
 աշխարհ գիտի՝
 թէ դուք ով էք»:

28. Խորք եղբայրս

ա.

Փոքր էի, հագիւ տասներեք տարեկան, բայց լաւ յիշում եմ, որ այն երեկոյ հայրս զայրացած տուն վերադարձաւ այգուց: Փոքրիկ հորթին պարանից քաշ տալով ետևից և կանաչ, թարմ, խոտի մի կոյտ թևի տակ՝ նա բակը մտաւ խորհրդաւոր լուծեամբ:

Հայրս խոտը ցած դրաւ, մօտեցաւ սրահի թմբին ու նստեց, փայտն ու գլխարկը դնելով կողքին: Մայրս կովկիթն էր լանում, սպասելով կովերին, կթելու համար: Ես աչք չէի հեռացնում հօրիցս, նա անհանգիստ էր և մի քանի անգամ ճակատը շփեց ու դարձաւ մեծ քրոջս:

— Ա՛ղջի, Թորոսը այս առաւօտ կովերը ո՞ր կողմով դաշտ տա-
 րաւ, այգու կողմով, թէ նախրի ճամբով:

— Զը գիտեմ, հայրիկ, առաւօտը երբ քաղհանի էինք գնում, նա մեզանից առաջ բռնեց, զիւղից դուրս եկաւ, նրան չը հասանք:

— Այգու կողմից ի հարկէ. նա միշտ այն կողմից է տանում,—
 բացականչեցի ես, հէնց այնպէս առանց մտածելու, թէ իմ ասածը
 որեւէ բանի կարող էր ծառայել:

— Նա է, ուրիշ ով կարող է լինել, նզովից արմատ, միշտ նա,—
 մրմռաց հայրս ու լռեց:

Թորոսը իմ խորթ եղբայրն էր, հօրս առաջին ամուսնութիւնից

ճաշած միակ տղան: Ես և քոյրերս մեր ամենափոքր հասակից տե-
 սել էինք նրան միշտ լռակեաց, մոռալ, մտածկոտ ու յամառ: Նա չէր
 սիրել մեզ և մենք չէինք սիրել նրան: Նա արդէն տասներօթ-տաս-
 նրութ տարեկան էր այժմ: Հայրս չէր սիրում նրան, որովհետեւ նա
 յամառ էր ու միշտ մոռալ և երբէք մարդու երեսին ուղիղ չէր նայի:
 «Կախ գլուխ տղայ է, մանկութիւնից այդպէս էր»,— ասում էր նա
 առանձին ցաւով, աւելացնելով որ «Կախ-գլուխ» մարդիկ միշտ կաս-
 կածելի են:

Եւ մենք բոլորս՝ առանց այդ նկատելու՝ կամաց-կամաց նրա դա-
 հիճներն էինք դարձել: Բոլոր մեր ծածուկ յանցանքների ու սխալնե-
 րի համար պատասխանատուն ու մեղաւորը միշտ նա էր: Եթէ աման
 էր կոտրւած, անպատճառ թորոսն էր կոտրել. մածունի կամ կաթի
 սերը, թարմ կարագը՝ անպատճառ նա էր դողացել. ինչպէս և այ-
 գում կամ բոստանում հասած առաջին պտուղը:

Բարեբախտաբար մեզ բոլորիս և Թորոսի համար, հայրս թէեւ
 խիստ էր, բայց վերին աստիճանի զթօտ. նրա բոլոր գոգոհութիւնն
 ու զայրոյթը վերջանում էր սովորական անէծքով կամ մօրս առաջ
 անվերջ գանգատներով:

Թորոսն ամբողջ օրը դաշտումն էր լինում, մեր տաւարի ետևից:
 Երբ երեկոյեան տուն էր գալիս և հայրս սկսում էր նրան յանդիմա-
 նել որեւէ յանցանքի համար, նա առանց նայելու մօտենում էր հա-
 ցի տաշտին, մի հաց վերցնում, փաթաթում, դնում թևի տակ և
 լուռթեամբ դուրս գալիս, թողնելով որ հայրս շարունակի իր անէծքը:
 Գանգատն ու տրտունջները:

Բ.

Կովերը դաշտից վերադարձան. Թորոսն էլ նրա ետևից ներս
 մտաւ դռնից, ինչպէս միշտ, գլուխը քաշ, դէմքը արևառ, յոգնած ու
 մոռալ: Կովերը ներս քշեց գոմը, թողնելով բակում նրանց, որոնք
 պիտի կթէին: Ապա ձեռնափայտը դրաւ մի անկիւն, նստեց իր սո-
 վորական տեղը, սրահի մի հատիկ աստիճանի վրա, և սկսեց տրեխ-
 ների միջից թափ տալ աւաղի հատիկները և դուլպանների վրայից հա-
 նել մանր ու մեծ փշերը:

Մայրս կովերն էր կթում, քոյրերս օգնում էին նրան:

— Թորոս,— յանկարծ լռեց հօրս ձայնը:

— Հը՛,— եղաւ պատասխանը:

—Չոռ ու ցաւ, հրամայէ էլ չի կարողանում ասի: Այս առաւօտ
տաւարը ո՞ր կողմով տարար դաշտ:

Հօրս ձայնը զողբողում էր, նա վրդովմունքից ասեա խեղդւում
էր. ես նրան երբէք այդ աստիճան բարկացած չէի տեսել, վախեցայ
ու կծկւեցի:

Թորոսին փոյթ չէր. նա լուռ էր:

—Լեզուդ պապանձի, խօսի է: Այգին մտել ես:

Թորոսը շարունակում էր լուռթեամբ թափ տալ տրեխները:

—Յարգիս, — դարձաւ ինձ հայրս, — գնա, այն իմ բերած խոտը
քանդի, մէջը բան կայ, բեր այտեղ:

Ես մօտեցայ, խոտը բաց արի և միջից դուրս հանեցի խաղողի
որթի մի մեծ ճիւղ, վրան մի քանի կիսահաս ողկոյգներ: Չեղքս առայ
և քարացայ տեղումս... ես էի կոտրել, կոտրել էի ու լռել. ողկոյգը
քաշքշել էի, ճիւղը կոտրել էր և ես թողել փաթել էի:

Յանցանքը կրկնակի էր. նախ կոտրւած էր այդ հողազիւտ որթը,
որ հօրս առանձին խնամքի առարկան էր. որովհետեւ նրանից պատ-
րաստւած գինին հասնում էր Աստուածածնի տօնի պատարագին, երբ
խաղող են օրհնում. և երկրորդ՝ որ աւելի էական էր և աններելին,
որթը կոտրողը կերել էր և խաղողը, մինչդեռ Աստուածածնի տօնը
դեռ հեռու էր, խաղողը օրհնւած չէր, հետևապէս՝ պատ էր: Պատակե-
բութիւնը հօրս աչքում մեծագոյն յանցանքն էր, որ մի մարդ կարող
էր գործել:

Թորոսը աչքի տակով նայեց իմ ձեռքի ճիւղին, նայեց ինձ ու
զլուէր քաշ գցեց, լռեց: Ես էլ քարացել էի իմ տեղում և զլուխս
վեր բարձրացնել չէի համարձակւում. իմ դատաստանն էր կատար-
ւում և ոչ Թորոսի:

—Ասա, — շարունակեց հայրս աւելի և աւելի տաքացած, — Աստ-
ւած նորովի՝ քեզ. ո՞վ է տեսել, որ հոյ քրիստոնեան Աստուածածնից
երկու շաբաթ առաջ խաղող ուտի. հարամ է չէ, նայի, ի՞նչ ես
արել, թող ձեռքդ կոտրէր դրա փոխարէն:

Ես դողում էի ամբողջ մարմնով և խաղողի ոտը ձեռքիս մէջ
ցնցւում էր: Հօրս իւրաքանչիւր խօսքը, նրա ամեն մի անէծքը նետի
պէս սիրտս էր մխւում ու արիւնդոտում: Քաջութիւն չունէի ասելու
թէ ես եմ կոտրել և ոչ Թորոսը. բայց զայրանում էի նաև այդ անօ-
րինակ Թորոսի դէմ, որ բերանը բաց չէր անում ասելու, թէ ինքը
չի արել, թէ այգին չէր մտել:

—Լուռ էր անիրաւը, և ես դողում էի դարհուրելի տանջանքի մէջ:
Մայրս մէջ մտաւ:

—Ի՞նչ ես այդքան տաքացել, տնաշէնի մարդ, դէ բան է, պա-
տահել է: Գուցէ Թորոսը չի, գող է մտել. խօսի տես, քաղցած գէ-
լերի պէս չոլերն ընկած աւերմունք են անում:

—Նեղիքդ ի՞նչ ասեմ, ախր կնիկ ես է. գողը մի ձուլթ խաղողի
համար այգի չի մտնի, բոլոր թմբերը պէտք է ոտի տակ տար, մա-
րիկ-մարիկ փնտռէր դանելու համար. ասնու գող է, քեզ արում եմ,
այ, այս նորովածն է, որ սսկւել է: Չէ, թող ասի որ ինքը չի, տես-
նում ես, կարկամել է, Աստուած վերցնի սրան:

—Ա՛յ որդի—Թորոսին դարձաւ մայրս կամացուկ,—ինչի՞ ես
կողքդ դէմ աւել. տեսնում ես, հերդ թնդւել է, դէ մի ձայն առը,
առա որ դու չես, առա, գողերն են արել, խօմ բերանդ չի ցաւի, մի
խօսք ասա, էլի:

Թորոսը տրեխներից պրծաւ և մէկ էլ ինձ նայեց աչքի տակով...

Ու վեր կացաւ և, առանց նոյն իսկ իր սովորական հացը վերց-
նելու առաջից, շարժւեց դէպի դուռը. նա պիտի անցնէր հօրս առա-
ջից, որ լուռ հետեւում էր նրա շարժումներին:

Բ.

Հօրս հայեացքի մէջ կայծակ էր փայլատակում. նա գունատ էր,
չունէր քթածակներից դուրս էր գալիս փնջացնելով, իսկ ձեռնափայտը
դողում էր ձեռքի մէջ: Նա երբէք այդպէս սարսափելի, այդպէս ան-
ողորմ տեսք չէր ունեցել:

«Ծիթէ խփելու է Թորոսին», մտածում էի ես. «այդ անկարելի
էր, նա այնպէս բարբի է», և ինձ թւում էր, եթէ նրան խփի՝ ես կը
մեռնեմ, չը դիտեմ ինչից, բայց անպատճառ կը ճշամ ու կը մեռնեմ
երևի կը խեղդւեմ:

Էլ ոչինչ չէի տեսնում, ոչինչ չը կար զլսումս, բացի այն փայ-
տից, այն դեղնաւուն հոնի փայտից... Եւ ես տեսայ... որ նա բարձ-
րացաւ, այն դարհուրելի փայտը, բարձրացաւ հօրս գլխից վեր, ճոճ-
ւեց օդի մէջ...

—Հայրիկ, հայրիկ... մի, մի...

Բռնեղը խեղդւեցին իմ կոկորդում, նետւեցի հօրս ու Թորոսի
մէջ, բայց անօգուտ, ես շատ էի փոքր և անզօր: Չեռնափայտն ա-
նգին թափով իջաւ եղբօրս թիկունքին, բարձրացաւ, մէկ էլ իջաւ
նոյնպէս թափով, նոյնպէս անօգուտ:

Թորոսը չը շարժւեց, կանգնած մնաց իր տեղում, դարձեալ լռու.
առանց բողբոջի. նայեց հօրս. ապա աջ ձեռքով շօշափեց թիկունքի
ցաւած տեղը ու երկու կաթիլ արցունք կախւեցին նրա մոայլ, մթա-
գնած աչքերից, իջան, իջան և այտերի վրա քարացան, մնացին:

Օ՛, այդ երկու կաթիլ արցունքը. նրանք իջան իմ սրտի վրա,
քանդեցին, աւերեցին կուրծքս և խորտակեցին ինձ: Եւ բեռը, ահա-
գին բեռը ճնշում էր իմ կուրծքը, խեղդում էր ինձ. կուրծքս ուսել
էր և ճչացի:

— Ես եմ, հայրիկ, ես եմ կոտորել, ես եմ գողացել, Թորոսը մեղք
չունի. միշտ ես եմ: Ներքի, ներքի, Թորոս ախպէր, իմ խեղճ ախպէր:

Բոլորը քարացան. կարծես երկինքը յանկարծ փուլ եկաւ: Մայրս
շաքարած՝ կովկիթը ձեռքից բաց թողեց, որ ընկաւ կոտորւեց և կաթը
հոսեց բակում. քոյրս հորթը թողեց, որ կրկին վազեց դէպի մայրը.
հայրս գլուխը բարձրացրեց, ինձ նայեց չռած ու ապշած աչքերով ու
ետ-ետ գնաց, կարծես ես թունաւոր օձ լինէի. ապա ճակատը բռնեց,
մնաց կանգնած: Գիշ յետոյ լուռ մօտեցաւ Թորոսին ու ձեռքը վրաւ
նրա թիկունքին:

— Ձեռքս կոտորւէր, սրգի—առաւ հեկեկալով:— Սարգիս, Սար-
գիս... Թո՛ղ Աստուած քեզ... դա իմ հոգիս կորցիր... Թո՛ղ Աստուած
քեզ... Խնչ ասեմ... Ու շարունակել չը կարողացաւ, չուզեց անիծի.
արցունքը թափւեց աչքերից հեղեղի պէս:

— Էլ չեմ անի, հայրիկ... Էլ չեմ անի երբէք:

Թորոսը թեով սրբեց աչքերը, նստեց թմբի վրա, գլուխը ձեռ-
ների մէջ առաւ և մնաց լուռ:

Այն գիշեր հայրս երկար ժամանակ չէր քնում: անքուն էի և ես.
այրւում էի և էլի երկար-երկար լաց եղայ:

ինչո՞ւ խորթ եղբայրը դարձել էր լուսկեաց եւ առանձնացած:

29. Անտառի միջոււմ

Անտառի միջոււմ
աշունն է շրջում
և նրւում իրա
շութակի վրա:

Նրւում լալով
տխուր, անհանգիստ.
նըրան լսելով
տրտմում է հոգիս:

30. Սասունցի Դաւթի կոիւր Մըսրայ Մելիքի հետ

ա.

Անթիւ, անհամար զօրքեր հաւաքեց,
եկաւ Սասմայ դաշտ՝ բանակը դարկեց
ու ծանր նստեց Մըսրայ Թագաւոր:
Էնքան ահագին բազմութիւն էն օր
Բաթմանայ շրջին եկաւ ու չօքեց.
ով եկաւ, խըմեց, գետը ցամաքեց,
Սասմայ քաղաքում մնացին ծարաւ:
Ձէնով Օհանին զարմանքը տարաւ:
Բօւրքը ուսն առաւ, սարը բարձրացաւ,
սարը բարձրացաւ, տեսաւ, ինչ տեսաւ.
ձերմակ վըրանից դաշտը ձերմակել,
ասես էն գիշեր ձըմեռը եկել,
ըսպիտակ ձիւնով պատել էր Սասուն:
Լեղին ջուր կտրեց, կապ ընկաւ լեզուն.
հարայ կանչելով փախաւ, տուն ընկաւ:
— Վայ, փախէք, եկաւ... հայ-հարայ եկաւ...
— Ի՞նչը, հօրեղբայր, ի՞նչը, ի՞նչն եկաւ...
— Ցաւն ու կրակը Դաւթի պինչն եկաւ.
Մըսրայ Թագաւոր եկել է, եկել,
եկել մեր դաշտին բանակ է դարկել,
թիւ կայ ասողերին, թիւ չը կայ զօրքին...
Վայ մեր արեին, վայ մեր աշխարհին...
Եկ ոսկի տանենք, սղջիկներ տանենք,
չօքենք առաջին, պաղատանք անենք,
գուցէ թէ զըթայ
մեղ սըրի չը տայ...

— Դու կայ, հօրեղբայր, դու դարդ մի անի,
գնա քո օղում դու հանգիստ քընի.
Իմի ես կեղնեմ, Սասմայ դաշտ կերթամ,
Մըսրայ Մելիքին պատասխան կը տամ:

Հագաւ Դաւիթ զէնքն ու զրահ,
կապեց զօտին, Թուր-Կայծակին,
(խաչն էլ իբր յաղթ բաղկի վըրա)
ելաւ, հեծաւ Ասիւծ հօր ձին:

Հօր ձին հեծաւ ու մըտրակեց,
սարի գլխին հապէս կանչեց.

—Ով քնած էք՝ արթուն կացէք,
ով արթուն էք՝ ելէք, կացէք,
ով կեցել էք՝ զէնք կապեցէք,
զէնք էք կապել ձի թամբեցէք,
ձի էք թամբել ելէք, հեծէք.

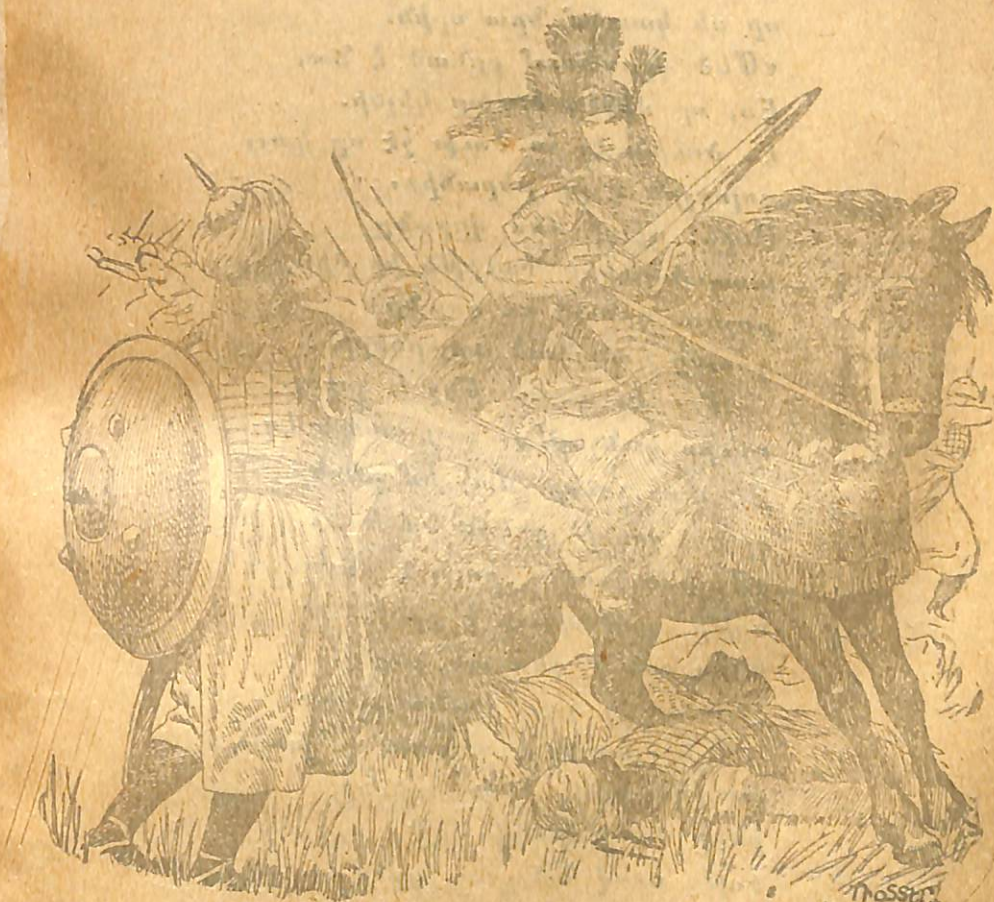
յետոյ չասէք՝ թէ մենք քընած,
Դաւիթ զող զող եկաւ, գընաց...

Հապէս կանչեց, ասպանդանկեց,
ու, ինչ փամպից կայծակ զարկի,
Մըտրայ զօրքի մէջ տեղ զարկեց,
շողացնելով Թուր-Կայծակին:
Չարդեց, փրշրեց մինչև կէսօր.
կէսօր արիւնն ելաւ հեղեղ,
քըշեց, տարաւ հազարաւոր
մարդ ու զիակ ողջ միասեղ:

Կար զօրքի մէջ մի պլևոր,
աշխարհք տեսած ու բանազէտ:
«Տըղէք, ասաւ, ճամփայ տէք,
գընամ խօսեմ ես Դաւիթի հետ»:
Գընաց՝ կանգնեց Դաւիթի առաջ,
հապէս խօսեց էն ծերունին.

«Դաւար կենայ, կուռք, ով քաջ,
սուրբդ կըտըռուկ միշտ քո ձեռին:
Մի ծերունաւս խօսքին մըտիկ,
տես, քո խելքը ինչ է կըտըռու՞մ:
Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
հէր ես օրբանց դու կուտըռում:

Ամեն մինը մի հօր որդի,
ամեն մինը մի տան ճըրագ,
որը կինն է թողել էստեղ՝
աչքը ճամփին խեղճ ու կըրակ,
որը մի տուն լիք մանուկներ,
որը ծընող ազքատ ու ծեր,

որը լացով, քօղն երեսին
նորապըսակ ջահել հարսին:
Թագաւորը զօռով-թըրով
հաւաքել է էստեղ բերել.
խեղճ մարդիկ ենք՝ պակաս օրով,
մենք քեզ վընաս ի՞նչ ենք արել:

Թագաւորն է քո թշնամին,
 կրօնի ունես՝ իր հետ արա,
 հէր ես քաշում Թաւր-Կայծակին
 էս անճարակ խալթի վըրա՝
 — Լաւ ես ասում գու, ծերունի,
 առաւ Դաւիթն ալեւորին,
 բայց Թագաւորն ուր է հիմի,
 որ սե կապեմ նրա օրին:
 «Մեծ վըրանում քընած է նա,
 էն, որ միջից ծուխը կելնի.
 էն ծուխն էլ հօ ծուխ չէ որ կայ,
 գոլորշին է իր բերանի»:
 Ասին. գէպի մեծ վըրանը
 ասպանդակեց Դաւիթն իր ձին,
 քըշեց, գընաց ու գռանը
 գողաց կանգնած արաբներին.
 — Ուր է, առաւ, ինչ է կորել.
 գուրս կանչեցէք, գայ ասպարէզ,
 թէ մահ չունի՝ մահ եմ բերել,
 գըրող չունի՝ գրողն եմ ես...
 «Մեկիքն, ասին, քուն է մաել,
 եօթը օրով պէտք է քընի,
 երեք օրն է գեռ անցկացել,
 չորս օր էլ կայ, քունը առնի»:
 — Ի՛նչ, բերել է աղքատ ու խեղճ
 խալթին լցրել ծովն արիւնի,
 ինքը մաել վրանի մէջ՝
 եօթը օրով հանգիստ քընի...
 Քընել-մընել չեմ հասկանում,
 վեր կացրէք շուտ, գուրս գայ մէյդան,
 էսպէս նըրան ես քընացնեմ,
 որ չը դարթնի էլ յախտեան:

3 Վ.

Զարթնեց Մեկիք, գըլուխն ահեղ
 վեր բարձրացրեց մըրընջալով,

ուզեց փըշի, որ Թըսցընի
 հըսկայ Դաւիթն մի փըշելով:
 Տեսաւ, տեղից ժած չի գալի,
 զարմանքն ու ահ պատեց հոգին:
 Արնոտ աչքերն ըսպառնալի
 յառեց խոժոռ Դաւիթի աչքին:
 Նայեց թէ չէ, զգաց՝ իր մէջ
 տասը գոմշի ուժ պակասեց:
 Պառկած տեղից վըրա նստեց
 ու ժպտալով հետը խօսեց.
 — Բարով, Դաւիթ, յոգնած ես դեռ,
 սեղան նըստենք, խօսենք կարգին,
 յետոյ դարձեալ կրօնի կանենք,
 եթէ կրօնի կուզես կրկին...
 — Չէ, չեմ նստի ես քո հացին,
 դու արմարգի, վախկոտ ու նենգ.
 շուտ գէնըրդ առ, հեծի քո ձին,
 դուրս եկ մէյդան, կրօնի անենք:
 — Կրօնի անենք, առաւ Մեկիք,
 իմն է միայն զարկն առաջին:
 — Ի՞նչն է, զարկի, կանչեց Դաւիթ:
 Դընաց կեցաւ գաշաթ միջին:

Եկաւ, կանգնեց Մըրայ Մեկիք,
 իր գուրդն առաւ, հեծաւ իր ձին,
 քըշեց, գընաց Դիարբէքիք
 ու էնտեղից եկաւ կըրկին:
 Երեք հազար լիդր էր քաշում
 հըսկայական իր մըկունդը.
 եկաւ, զարկեց. կորաւ փոշում
 ու երեւաց երկրի գունդը:
 Երկիր քանդուեց կամ ժածք եղաւ՝
 առին մարդիկ շատ աշխարհքում:
 — Չէ, չէ, ասին, արնի ծարաւ
 հըսկաներն են իրար զարկում:
 — Մեռաւ Դաւիթ էս մի զարկից,

տաւ Մելիք իրեն զօրքին:

— Կենդանի եմ, ամպի տակից
զոռաց Դաւիթ Մըսրայ Մելիքին:

— Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ,
տես՝ հրտեղից հիմի կը գամ:

Ու վեր կացաւ, կանգնեց հըսկան,
իւր ձին հեծաւ երկրորդ անգամ:

Երկրորդ անգամ քըշեց Հալաք
ու բաց թողեց ձին Հալաքից:

Բուք վեր կացաւ, տեղ ու տարափ,
արար աշխարհ զողաց թափից:

Նկաւ, զարկեց, զարկի ձէնից
մօտիկ մարդիկ ողջ խըլացան:

— Գնաց Դաւիթ Սասմայ տանից,
զուժեց զոռոգ Մըսրայ արքան:

— Կենդանի եմ, կանչեց Դաւիթ,
մին էլ արի՛ հերթն ինձ հասաւ:

— Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ,
կանչեց Մելիք ու վեր կացաւ:

Երրորդ անգամ հեծաւ իւր ձին,
գընաց մինչև հողը Մըսրայ,

ու էնտեղից գուրդը ձեռին
քըշեց, եկաւ Դաւիթ վըրա:

Նկաւ, զարկեց բոլոր ուժով,
ծանրը զարկով հըսկայական:

Փոշին ելաւ Սասմայ դաշտից
բըռնեց երեսն արեգական:

Երեք գիշեր ու երեք օր
փոշին կանգնեց ամպի նման,

երեք գիշեր ու երեք օր
բօթը տըւին Դաւիթի մահւան:

Երբ որ անցաւ երեք օրը,
էն ամպի պէս կանգնած փոշու՛մ:

Կանգնեց Դաւիթ, ինչպէս սարը,
Դըրդուռ սարը մէզ մըշուշում:

— Մելիք, տաւ, ունի է հերթը:

Սարսափ կալաւ գոռ Մելիքին,
մահւան դողը ընկաւ սիրտը:

Ու տապ արաւ զոռոգ հոգին,
Գընաց, խորունկ մի հոր փորեց,

իջաւ, մըտաւ վիհն էն խուար,
վըրէն քաշեց քառսուն կաշի:

Ու քառսուն ջաղացի քար:
Մըռնչալով ելաւ տեղից

էն Ասիւծի առիւծ որդին,
իւր ձին հեծաւ ու փոթորկեց,

խաղաց, շողաց Թուր-Կայծակին:
Առաջ վագեց մազերն արձակ

Մելիք պառաւ մայրը Հադու:
— Դաւիթ, մաղրս առ ոտիդ տակ,

էտ մի զարկը ինձ քաշխի դու:

Երկրորդ անգամ Թուրը քաշեց.
 Էս անգամ էլ եկաւ քուրը.
 — Դաւիթ, եթէ կուզես, կանչեց,
 իմ սըրտին զարկ երկրորդ Թուրը...
 Վերջին զարկի ժամը հասաւ,
 ելաւ Դաւիթ երրորդ անգամ.
 — Էս մի զարկն ու Աստուած, ասաւ,
 էլ մարդ չը դայ, պէտք է որ տամ:
 Ասաւ, ելաւ ու փոթորկեց,
 Թըռաւ, ցոլաց Դաւիթի հուր ձին.
 ձին փոթորկեց, փայլատակեց
 ու ցած իջաւ Թուր-կայծակին:
 Անցաւ քառսուն գոմշի կաշին,
 անցաւ քառսուն քարերը ցած,
 միջից կըտրեց ժանտ հրէշին,
 եօթ գազ էլ դէնը գնաց:
 — Կենդանի եմ, մին էլ արի,
 ղոռաց Մելիք հորի տակից:
 Դաւիթ լըսեց, շատ զարմացաւ
 իրեն զարկից, Թուր-կայծակից...
 — Մելիք, ասաւ, թափ տուր մի քեզ:
 Ու թափ տուաւ Մելիքն իրեն,
 միջից եղաւ ճիշտ երկու կէս,
 մէկն ընկաւ դէտն ու միւսը դէն:

Էս որ տեսաւ Մըսրայ բանակ,
 ջուր կըտըրուեց ահ ու վախից:
 Դաւիթ կանչեց. — Մի վախենա՞ք,
 ականջ արէք հալա դեռ ինձ:
 Դուք, ըռանչալար մարդիկ, ասաւ,
 զուրկ ու խաւար, քաղցած ու մերկ,
 հազար ու մի կըրակ ու ցաւ,
 հազար ու մի հողսեր ունէք:
 Ի՞նչ էք առել նեւ ու աղեղ,
 եկել թափել օտար դաշտեր:
 չէ որ մենք էլ ունենք տուն-տեղ,

մենք էլ ունենք մանուկ ու ծեր...
 Ձանձրացել էք խաղաղ ու հաշտ
 հողագործի օր ու կեանքից,
 Թէ զգուշ էք ձեր հանդ ու դաշտ,
 ձեր հունձ ու փունջ, վար ու ցանքից...
 Դարձէք եկած ճանապարհով
 ձեր հայրենի հողը Մըսրայ:
 Բայց թէ մին էլ դէնք ու զօռով
 վեր էք կացել դուք մեզ վրայ,
 հորում լինեն քառսուն գազ խոր
 թէ ջաղացի քարի տակին,
 կենեն ձեր դէմ, ինչպէս այսօր,
 Սասմայ Դաւիթ, Թուր-կայծակին:

31. Հայերէնի առաջին ուսուցիչը

ա.

Խաղաղ լուսնեակ գիշեր էր: Սարաւանդն լախատարած դաշտը խոր նիրհի մէջ պապանձուել էր. նոյն իսկ արքայանիստ Վաղարշապատի պահապան զինուորները դադարել էին իրար ձայն տալուց և լուռ արձանացել էին ատամնաւոր պարիսպներին ու բարձրագագթ բուրգերին:

Քնած էր պալատը, քնած էր և կաթողիկոսարանը:

Միայն կաթողիկոսարանի խցերից մէկում, արձունկները քարէ սեղանին յենած, պուխը երկու ձեռքով ամուր պահած, արթուն էր կաթողիկոսի մտերիմ Մեսրոպ վարդապետը:

Ճակատը այրւում էր. հայեացքը անթարթ քնեռած էր պատի մի կէտին, շրթունքները պինդ սեղմած. երկար մօրուքը թափուել էր առջևը դրած մագաղաթին, որի վրայ դրել էին գծւած: Նա կարծես չէր ջը-

շում, երբեմն միայն կուրծքը ծանր-ծանր վեր էր բարձրանում, և զսպում հառաչի պէս մի բան դուրս էր թռչում նրա լըւած հոգու խորքից:

Երկու տարի. երկու տարի աշակերտներին դաս տալուց յետոյ, անընդհատ աքնելուց յետոյ, վերջապէս համոզւել էր, որ դուր էին իր բոլոր ջանքերը. Դանիէլ Սարուսը զրելով իր մայրենի բառերը չեն գրւի, ասորերէն և յունարէն գրքերը հայերէն չեն թարգմանւի:

Իսկ սրշափ ոգևորւած էր ձեռնամուխ եղել նա այդ մեծ գործին: Այդ ժամանակ երազում է, թէ Սուրբ Դրքերը կը թարգմանեն մայրենի լեզուով և Մեծ Վարդապետի քարոզած սէրն ու դուժը ազատ ու խոր կը թափանցի ժողովրդի սիրտը: Զուր երազներ:

Ահա այնտեղ, կաթողիկոսարանի լայն սրահներում հիմա ննջում են յուսախար պատանիները, որ վաղը գալու են՝ կանգնեն իր դասեր ու ասեն:

— Վարդապետ, ինչո՞ւ զարթեցրիք մեր հոգին. ինչո՞ւ յոյս տւիք հայերէն գիր ու հայերէն Սուրբ Դրքերը ունենալու:

Ի՞նչ պիտի պատասխանէր:

Կսկծից Մեսրոպի սիրտը հեծնւում էր:

Լուսնեակի պայծառ շողքը նեղ լուսամուտի տրամբով ընկել էր նրա գլխին. արծաթազօծելով անժամանակ սպիտակած մազերը: Ահամայն դէմքը դարձրեց դէպի լուսամուտը, յետոյ բարձրացաւ ցած-լիկ աթոռից ու դանդաղ քայլերով, սուրբի նման, մօտեցաւ լուսամուտին: Ու նայեց դուրս:

Նրա առջև կանգնած էր Մատիւր իր վեհ գեղեցկութեամբ, երոխտ փայլով, ազատ գազաթը համարձակ վեր ուղղած: Նա կարծես իր հետ քաշում էր խցի վհատած մենաւորին, գէպի վեր, գէպի անտանձան երկինքը:

Երկար նայում էր Մեսրոպը այդ հպարտ լեռան, ապա ծունկ իջաւ լուսամուտի առջև ու լուռ աղօթում էր:

Երբ ոտքի ելաւ, արդէն նա վճռել էր. վաղը նա գնալու է Միջագետք, այնտեղից էլ, թէ պէտք եղաւ, յունաց քաղաքները, բայց հայերէն տառերը պիտի գտնի անպատճառ:

Բ.

Անցաւ մի քանի տարի: Սահակ կաթողիկոսը շատապում էր Վասմշապուհի պալատը: Մեսրոպից սուբհանդակ էր եկել և լուր բերել, որ զրեքը գտել է և շտապ գալիս է Վաղարշապատ:

Եկեղեցիների կոչնակները ստէպ-ստէպ խփւում էին, հրապարակներում և փողոցներում բերնէ բերան էր անցնում ուրախալի լուրը: Թաղաւոր, կաթողիկոս, իշխաններ ու հոգևորականներ բոլորը իրար էին անցել, գնում էին Մեսրոպին ընդառաջ:

Ժողովուրդն էլ վազում էր քաղաքից դուրս, գէպի Ռահ գետը տանող ճամփան. այնտեղով էր գալու անվհատ մարդը:

Այդ բազմութեան մէջ սակայն ամենից աւելի յուզւում էին Մեսրոպի նախկին աշակերտները. նրանք վազում էին յուսով ու վախով, հազիւ իրար հետ հատ-հատ խօսքեր փոխանակելով, մատխոն, անհանգիստ, երկիւղը սրաներում: Երանի թէ այս էլ մի ինքնախաբէտութիւն չը լինի, կարդացւում էր նրանց բոլորի յուզւած դէմքերին:

Զայնքը հեռագնաց մօտենում էին, ուսուցիչն արդէն քաղաքի գլխաւոր դարպասն էր մտել և դիմում էր գէպի կաթողիկոսարան:

Որքան փոխւել էր ու ծերացել: Մօրուքը բոլորովին ձերմակել էր, ճակատի խորշումները խորացել, բայց աչքերը փայլում էին անսովոր բոցով, ամբողջ կերպարանքը աւելի բարձրահասակ էր դարձել, իսկ շարժումները վստահ ու եռանդուն: Ի՞նչ գեղեցիկ էր:

Իր հետ տարած աշակերտները հետևում էին նրան:

Եւ ամբողջ բազմութիւնը դիմեց կաթողիկոսարանի դահլիճը, ուր Մեսրոպը թաղաւորի ու կաթողիկոսի առաջ մանրամասն պատմում էր ու նկարագրում իր երկար թափառումները, իր կրած տառապանքները, իր գործ գրած ջանքերը և թէ ինչպէս հայերէն և օտար հընչիւնների երկար համեմատութեամբ, յամառ ու լարւած աշխատանքով վերջապէս ջնկել էր ու դասաւորել հայերէնի հնչիւնները և ամեն մէկին համապատասխան տառ դառել կամ շուանցողների համար տառեր հնարել:

Գ.

Մի շաբաթ անցաւ: Մեսրոպը առաւօտ երեկոյ հաւաքում էր նախկին աշակերտներին ու նոր դիրք սովորեցնում: Շատերը պարսկերէն ու ասորերէն, մի քանիսն էլ յունարէն տառերը արդէն գիտէին և հեշտ էին հայերէն նոր գրեր սովորում:

Եւ ահա մի օր վերջապէս նրանք թարգմանեցին ու իրենց մագաղաթների վրա գրեցին աւետարանի մի ամբողջ երես հայերէն լեզուով ու հայերէն տառերով:

Հրաշքը կատարւել էր: Պատանիները զարմացած և հիացած էին:

Անսահման երջանիկ էր և ինքը Մեսրոպը:

Յուզմունքից այդ գիշեր նա իսկի
քնել չէր կարողանում: Եւ արդէն ոգե-
ւորւած ծրագրում էր, թէ ինչպէս ձեռ-
նարկեն Սուրբ Գրքի կանոնաւոր թարգ-
մանութեանը:

Լուսարացին մօտ էր, երբ յանկարծ
լսեց իր խցի դռան առջև մի շշուկ: Գնաց
դուռը բաց արաւ. նրա առջև, բարէ
աստիճանների վրա կանգնած էր իր
աշակերտներից մէկը:

— Կորիւն, դո՛ւ ես: Ի՞նչ ես ուզում
այս ժամին:

Պատանին պատասխանելու
փոխարէն ծունկ խոնարհեց
ու սառը քարերի վրա տա-
րածւած աշխատում էր համ-
բուրել ուսուցչի քղանցքը և
շնչում էր:

— Ոհ, սուրբ մարդ, անմահ,
յաւիտեան է քո գործը...

Եւ ուսուցիչը, զգաց-
ւած, աչքերը արտասու-
քով լեցուն, անհուն հըր-

ճւանքով, հպարտ պարզեց իր ձեռքերը աշակերտի խոնարհած գլխի
վրա շերմ օրհնութեամբ:

Առաւօտեան առաջին շողերը խաղում էին նրա ոգևորւած դու-
նատ դէմքին:

Լուսանում էր...

Ինչո՞ւ է Մեսրոպի գործը անմահ: Ի՞նչ աւելացաւ հայերին զորի
գիտով:

32. Անգրագետ

Երբէք մէկին չեմ նախանձում
ես աշխարհի երեսին,

միայն, զրագէտ, դուք պարոններ,
Նախանձում եմ ձեր բախտին:
Ա՛խ, զթացէք խեղճ գեղջուկիս
Ու ինձ գրել սովորեցէք:
տըւէք մի թերթ սպիտակ թուղթ,
մի փետուրէ գրիչ տըւէք,
որ ձեզ յայտնեմ ինչ ցնորքներ,
ինչ մտքեր կան իմ գրլիտում,
մի ողջ աշխարհ ես ձեզ ցոյց տամ
այդ աննման պատկերում:
Այժմ անհետ չըքանում եմ
այդ մըտքերն ու երագներ.
ես անդրագէտ, ես անուս եմ...
սովորեցէք, պարոններ:

Ազնիւ գործ է, թէ մարդ գրել
իր խօսքերը կարենայ,
բոլորն՝ ինչ որ մտածում է,
բոլորն՝ ինչ որ հոգուց դայ.
գըրջով պատմի այն ամենը,
ինչ դիզւել է իր սրբտում,
ճշմարտութիւն միշտ քարոզի,
բարի գործի մեծութիւն:
Այ, դու սագ, իմ ձերմակթիկ,
քեզ աւել եմ կերակուր,
քեզ սիրել եմ, փոխարէնը
թեկցդ ինձ մի գրիչ տուր:
Սիրուն դու սագ, տուր խնդրում եմ
ինձ թռչելու զոյգ թևեր...
ես անգրագէտ, ես անուս եմ.
սովորեցէք, պարոններ:

1) Մարդիկ սկիզբ են թղթի վրա գրել եւ միշտ մեր հիմնկայ
գրիչներով: Հապա:

2) Տղան սագի տաճ թեւովը ո՞ր է ուզում թռչի:

33. Ղարա-խանում

ա.

Սնչան սկիզբն էր. արդէն բոլոր քոչւորները իջել էին օտարերէն գիւղը, որ ամառը գրեթէ դատարկ էր մնացել:

Կէսօրից շատ անց էր: Յանկարծ գիւղի ծայրին շները կատաղաբար հաչեցին ու մի քանի ռոպէից բոլոր տների կտուրներից հաբիւրաւոր շներ ձայնակցեցին նրանց: Ինչ պիտի պատահած լինէր:

Գիւղը մի նոր մարդ էր եկել, այն էլ կին, սև շորերը՝ հագին, զլուխը բաց կին: Ոչ ոք առհասարակ չէր մտնում այդ հեռաւոր, խուլ անկիւնը, հազարից մէկ՝ թէ որեւէ պաշտօնեայ երևար: Ողջ գիւղը դուրս թափւեց. թուրք տղաներն իսկոյն պաշարեցին սայլը, որի մէջ իրերի վրա նստած էր տարօրինակ կինը, ու աղաղակում էին.

— Ղարա-խանում, Ղարա-խանում:

Սուաջին անգամ էին տեսնում մի քաղաքացի կին. իրենց մայրերը ման էին գալիս պայծառ չթէ շորերով կամ ցնցոտիներով ու զլուխը ծածկում:

Եկած կինը հարցրեց՝ ուր է տանուկէրը: Սայլը կանգ առաւ ծուած, անպատուհան, երդկին կտորած կարաս տնկած մի տան առջև: «Այս է տանուկէրի տունը», — դարձացաւ կինը: Օտար գիւղացի սայլապանը բացատրեց թէ՝ «էստեղի թուրքերը բոլորն էլ էօպիսի տներում են ապրում, խանում... Ոչ մարդավարի առանտեղ ունեն, ոչ էլ ուտել-խմել գիտեն»:

Աւելի դարձացաւ Ղարա-խանումը, երբ իմացաւ, որ ամբողջ գիւղում ոչ հաց կայ, ոչ ձու, կաթն էլ հազիւ թէ ձարւի: Ամեն ինչ պէտք է մօլլայից փոխ առնէր... Բայց թուրքերն էլ պակաս չը վարձացան, երբ յայտնեց որ Ղարա-խանումը եկել է դպրոց բանալու:

Ինչներին է պէտք դպրոցը: Եւ էլ ինչ պիտի սովորեցնի կինարմաւը: Մազը երկար, խելքը կարճ: Թուրքական դպրոցներում սովորեցնում էին մօլլաները:

Գիւղացիք խուճը-խուճը հաւաքւում էին, աղմկում, վերջապէս եկան մօլլայի մօտ ու խորհուրդ հարցրին.

— Զեռին թուղթ ունի, — յայտնեց ցաւակցելով մօլլան, — բաց է տնում բաց անի: Միայն թէ ոչ ոք պարտական չէ որդուն նրա մօտ տալու: Ով ուզում է՝ կը տայ, ով չէ՝ հօ չէ... Էն էլ է զրւած, որ պիտի սովորեցնի մենակ աղջիկներին:

բ.

Ղարա-խանումը մէկ-մէկ ման եկաւ բոլոր տները: Քանի աւելի էր ծանօթանում նա գիւղացիների կեանքին, այնքան աւելի էր սպառնում: Միթէ կարող են բանական արարածները այդ տեսակ ապրել: Տներ չէին, այլ խոնաւ գետնափորեր, պատերը մեծ մասամբ անձեփ. ամեն ծակ ու ծուկից քամին փչում էր, թոնրի պէս մի բան փորւած էր յատակի մէջ, ծուխը լցնում էր ամբողջ ներսը: Բակում ոչ մի առանձին շինութիւն. անասուններն էլ բնակւում էին միմեկին գետնափորում, մարդկանց հետ միասին: Աղբը, թրիքը հէնց դռան առջև կիտած: Ոչ մի ծառ, ոչ մի բոյս. շուրջը կապարեալ ամայութիւն: Տան մէջ մի երկու գզգզւած, ցեխտաւած կապերտ, կեղտոտ ներքնակներ, աւելի կեղտոտ, բուրդը դուրս ցցւած վերմակներ: Միայն հասակաւոր աղամարդիկ էլի բան-ման հագին ունէին, իսկ կանայք ու երեխաները շրջում էին բոբիկ և գրեթէ մերկ: Այդ տարի մասնաւոր երաշտից հացի պակասութիւն էր, և ուր էլ մտնում էր Ղարա-խանումը, սոված մանուկների լացն ու աղաչանքը սիրտը կտոր-կտոր էին անում: Ինչ ուտելեղէն որ բերել էր իր հետ, բոլորը նոյն օրն և եթ բաժանեց: Ամեն տան մէջ զանում էր մէկ երկու հիւանդ:

Այդ դէպքը Ղարա-խանումը չը կարողացաւ բոլորովն աչքը խփել, թուում էր թէ դեռ ևս լսում էր լացի ձայներ, աղաղակներ, հառաչներ...

գ.

Ղարա-խանումին աւելի մի ետ ընկած, պարսպ տնակ: Տանեակ վերստ հեռւից մշակներ ապապրեց և կարողացաւ մի կերպ պատերի ծալկոտիկները ծեփել տալ, կտուրը ամբարցնել, երդիկը կախել, մի պատի մէջ երկու պատուհան բաց անել, յատակը հաւասարացնել ու խփրով ծածկել: Մենեակի մի կողմը, որ վարագոյրով էր բաժանւած, լիտի խանութի ննջարանը լինէր, միւս մասը՝ դասարան:

Սկզբում երկու աշակերտ գրեցին, միայն երկու աղջիկ, օրօնց բերել էին մայրերը բոլորովին մերկ: Ղարա-խանումը հազցրեց նրանց և իուշտ կերակրեց. ամբողջ գիւղն իրար անցաւ: Մէկ անգամից ընդունւեցին երեսունի չափ աղջիկներ, աւելի տեղ չը կար... Մայրերը բերում էին ծծի երեխաներին ու պահանջում էին, որ նրանց էլ ըն-

դունի... բան հասկացնել անկարելի էր լինում:

Թուրք տղաներն էլ զայրանում էին. նրանցից միմիայն Ահմէդը կարողացաւ տեղաւորել դպրոցում, այն էլ նրա համար, որ յանձն առաւ սենեակը մաքրել, շուր բերել ու ծառայի պաշտօն կատարել: Բայց հէնց առաջին օրը Ահմէդը գողացաւ Ղարա-խանումից մի մկրատ: Վարժուհին ձեացրեց թէ գլխի չի ընկնում, ու առաւ:

—Ահմէդ, իմ մկրատը չըկայ. անշուշտ մի վատ մարդ է եկել ու տարել: Եթէ մի ժամանակ իմանաս, թէ ով է այդ վատ մարդը, խնդրեմ ինձ ոչինչ չասես, ես այդ տեսակ մարդոց երեսը տեսնել չեմ ուզում:

—Ես չեմ, Ղարա-խանում—պատասխանեց Ահմէդը.—ես կը հրկեմ, որ բռնեմ այդ վատ մարդուն:

—Հսկի: Ահմէդ, հսկի:

Ահմէդը շարունակում էր իր գողութիւնը: Մէկ անգամ էլ տեղն ու տեղը բռնեց, գողացած իրերը ձեռքին, բայց այս անգամ Ղարա-խանումը էլ ոչ մի խօսք չասաւ, ուղղակի աչքերին նայեց ու մօտից անցաւ:

Ահմէդը քարացած մնաց, յետոյ գողացած իրերը ձեռքից վայր դրեց ու դուրս գնաց:

Մի քանի օր չէր կարողանում Ղարա-խանումի աչքերին նայի, այնուհետեւ տանից էլ ոչինչ չէր կորչում:

դ.

Պառանքները յաճախ գալիս էին դպրոց տաքանալու և նայելու, թէ ինչ են անում իրենց աղջիկները: Երեխաները գրում-կարդում էին, կարում ու գործում:

—Ո՞րտեղից ես եկել, — Ղարա-խանում, — հարցրեց մի օր նրանցից մինը:

—Հնուից, տատի:

—Ի՞նչն է քեզ մեզ մօտ բերել, էս անտէր-անտիրական աշխարհը: Աղքատ ու սոված մարդիկ ձեր երկրում էլ անպակաս կը լինեն...

—Եկել եմ ձեզ մօտ նրա համար, որ ուրիշ աղքատներին օգնողներ կան, իսկ ձեզ ոչ ոք չի օգնում.—պատասխանեց Ղարա-խանումը:

Բայց տակաւին բան չըհասկացաւ:

—Չէս հասկանում, տատի:

—Ոչ, Ալլահը վկայ, չեմ հասկանում:

—Հաւ, բացառեմ քեզ... Ես մի ծով դարդ ունէի: Երկու աչքի յոյս երեխաներ ունէի, երկուսն էլ Աստուած առաւ...

—Ո՞հ,—մղկաց պառաւը.—իմ երեխաներից էլ շատերին Աստուած առել է...

—Այո... Աչքիս էլ բան չէր երևում: Մտածում էի՝ էլ ինչո՞ւ ապրեմ էս աշխարհի երեսին, էլ ի՞նչացու եմ. աւելի լաւ է՝ ինքս էլ մեռնեմ: Բայց յետոյ, երբ եկայ էստեղ, տեսայ՝ որ դեռ մարդկանցը հարկաւոր եմ:

Բայց տատին այնու ամենայնիւ բան չը հասկացաւ:

ե.

Դպրոցի շինութիւնը շատ վատ էր, ու Ղարա-խանումը յաջորդ ամառը վարպետներ բերել տուաւ ու սկսեց նոր տուն շինել, աւելի բարձր, ընդարձակ, լայն-լայն պատուհաններով և աղիւսէ ծխելոյղով: —տանիքը կղմինարից էր, տան մօտ էին բոլոր հարկաւոր շինութիւնները: Բակը շրջապատած էր բարձր պարիսպով, իսկ բակից դուրս մի ընդարձակ տեղ չափորով կապած՝ ապագայ բոստանի համար:

—Շատ փող ունի Ղարա-խանումը,—ասում էին գիւղացիք, նախելով այդ շինութեանը:

Մի քիչ յետոյ Ղարա-խանումը գնեց երկու կով, այծեր, ոչխարներ, հաւ, կնգկահաւ, սառ, բազ և մի բարակ առու անցկացրեց գիւղից մինչև բոստանը:

Յաջորդ գարնանը աշակերտուհիները նրա հետ բանում էին բոստանում, գետինն էին փորում, մարգեր ձևում, ցանում, տնկում, ջրում, քաղհան անում... Այդ գիւղում ոչ մի բոստան չկար, ու թուրք կաշայք չը գիտէին՝ ինչ բան է կարտոֆիլը, կաղամբը, բազրիջանը, բազուկը. շատ-շատ երբեմն ձեռներն ընկնում էր մի-մի սոխ կամ վարունգ:

—Փոքրերը կը սովորեն, յետոյ իրենց համար բոստաններ կը շինեն,—մտածում էր Ղարա-խանումը:

դ.

Ամբողջ գիւղը հետաքրքրութեամբ հետևում էր Ղարա-խանումի աշխատութիւններին: Երբ պատրաստում էին ուրերը քոչելու,

վարժուհին հազիւ հազ համոզեց մի երկու աղքատ ընտանիքներ, որ իր մօտ թողնեն իրենց աղջիկներին. և ամբողջ ամառը շոգին նրանց հետ աշխատում էր բակում և բոստանում:

Գիւղում մնացել էին մի քանի աղամարդ, որոնք ցորենը մի կերպ հնձեցին, կտակեցին. յետոյ նրանք էլ հեռացան սարերը: Միայն կատունները մնացին աներոս մ:

Աշնանամուտին, երբ գիւղը նորից կենդանացաւ, բոլորն էլ զարմանքով տեսան, որ վարժուհին ամեն ինչ ունի. մի քանի տասնեակ հաւ, հնդկահաւ, սագ, բազ, դառներ, հարթուկ, տան առջև ծաղկոց. բազկը բարձրացել էր դպրոցի պատով, գրեթէ պատահաններից վեր, իսկ բոստանը լի էր ամեն բարիքով:

Հարա-խանումը գլաթթ և ուրախ էր, կարծես աւելի շահեւացել էր: Օգնական աղջիկների ընտանիքները բաժին ստացան նրա բակի ու բոստանի լիութիւնից:

Դպրոց մանել ցանկացողների թիւը շատացաւ: Մի ուսուցչուհի ևս եկաւ քաղաքից: Այս անգամ աղաներն էլ ընդունւեցին: Իսկ երբ եկաւ ամառը, արդէն գիւղացիներից աւելի շատերը չուղեցին իրենց երեխաներին տանն սարք ու թողին Հարա-խանումի մօտ: Դպրոցը կապալով առել էր մի քանի օրավար հաղ, վարել ու ցանել ցորեն, գարի և կորեկ:

է.

Անցան տարիներ: Դպրոցի շուրջը անկած պտղատու ծառերը մեծացան. տունը այժմ այգու մէջ էր: Բոստանը կրկնակի ընդարձակւել էր: Գիւղի այս և այն ծայրում երևացել էին աւելի լաւ շինւած տնակներ, պատահաններով և ծխնելոյզներով, կղմինտներով ծածկւած. ծառերը հովանաւորում էին նրանց բակերը և տների կողքին կանաչին էին ապրիս բոստանները: Առուն մեծացրած էր և ուրախ վազում էր փողոցներով...

Ամառայ ամիսներում գիւղը այլեւ չէր ամայանում և բոստաններում և արտերում իրար կոզքին երևում էին աշխատող կանայք ու աղամարդիկ, առաջագէմ և աւելի լաւ հագնւած:

Դրանք մեծ մասամբ Հարա-խանումի օգնականներն էին:

1) Միայն մեր թուրք գիւղերն մն այսպէս խեղճ: Ի՞նչ է այս խեղճութեան պատճառը:

2) Հարա-խանումը ի՞նչ միջոցով է ուզում կուր այդ խեղճութեան դէմ: Նա ինչո՞վ էր ազդում գիւղացիների վրայ:

34. Պարզկայ գիշեր

Պարզկայ գիշեր...

Աստղերն երկնքում լուռ պրպրդում են,
լուսնի շողերը դիպել են սարի
ձիւնոտ կողերին, կողերը ցոլում,
պէծին են ապրի:

Քամին ցրտաշունչ
Քեքեր փռած փնչում է, թաշում,
երկերը տառած ճաքում-ճաքճքում,
ձեռն հատիկներով քարափի կուրծքը
ծեծում ու ծեծկում...

Անձայր ճանապարհ.
առաջ են գնում. ուր. ես չը գիտեմ.
սառնոց ու ձմեռ.
առաջ են գնում անյայտ, անընկեր,
քամի ու գիշեր:

35. Գիքորը

ա.

Գիւղացի Համբօի տունը կուր էր ընկել:
Համբօն ուզում էր իր տասներկու տարեկան Գիքորին տանի քաղաք մի գործի սլայ, որ մարդ դառնայ, աշխատանք անի. կինը չէր համաձայնում:

— Զեմ ուզում, իմ մատաղ երեխին էն կրակ աշխարհքը մի գցի. չեմ ուզում.—
լալիս էր կինը:
Բայց Համբօն չը լսեց:

Մի խաղաղ գեղեցիկ առաւօտ էր. մի տխուր առաւօտ: Ճանեցիք

ու հարեանները եկան մինչև գիւղի ծայրը, Դիքորի թշնորը պաշտօնին ու ճամփայ դրին:

Բայրը, Չանին, լաց էր լինում, իսկ փոքրիկ Գալուն մօր գրկից ձայն էր տալիս՝ «Դիքոր, էտ ուր ես գնում, հէ Դիքոր»:

Դիքորը շուտ-շուտ ետ էր նայում: Տեսնում էր՝ դեռ գիւղի ծայրին կանգնած են նրանք ու մայրը գոգնոցով օրրում է աչքերը: Դարձնալ հօր կողքով վազում կամ առաջն էր ընկնում: Մին էլ ետ նայեց. գիւղը ծածկել էր բլուրի ետև:

Այնուհետև Դիքորը ետ էր ընկնում:

—Արի հա, Դիքոր ջան, արի հա, հասանք հա,—որդուն կանչելով գնում էր Համբոն, շալակին մի խուրջին, մէջը մի քանի հաց ու պանիր ու մի երկու դաստա ծխախոտ:

Իրիկնապահին, երբ անց էին կենում սարերը, մի անգամ էլ երևաց գիւղը հեռու մշուշում:

—Այ, ապի, մեր տունն էն է, հա,—ցոյց տաւ Դիքորը՝ մօտը մեկնելով դէպի գիւղը, թէև տունը իսկի չէր երևում, ու անցան:

Բ.

Առաջին իրիկունը հիւր ընկան մի գիւղում: Տանտէրը Համբօի հին ծանօթն էր:

Դեղին սամովարը թշնում էր աթոռի ծէրին: Մի ջահել աղջիկ շրթակացնելով բաժակները լանում ու թէյ էր շինում: Նա մի կարմիր սիրուն շոր ունէր հագին: Դիքորն էնտեղ մտքումը դրաւ, որ երբ քաղաքում փող աշխատի, իրենց Չանի համար մի էն տեսակ շոր ուղարկի:

Միւս օրը քաղաք մտան, իջան բազար:

—Ի՛նչա, էտ երեխին ծառայ ես տալու,—խանութի ներսից հարցրեց մի վաճառական:

—Հրամանք ես,—ասաւ Համբոն ու Դիքորին էն կողմը հրեց:

—Բեր ինձ տուր, ես կը բռնամ,—առաջարկեց վաճառականը: Նրան ասում էին բազաղ Արտեմ:

—Հինգ տարի դեռ փող չեմ տայ,—ասաւ բազաղը պայմանը կապելիս.—Թէ գրուտը կուզես, դեռ դու պէտք է տաս, որ քո որդին բան է սովորելու: Ախր իսկի բան չը գիտի...

—Ո՛րտեղից գիտենայ, խաղէին ջան,—պատասխանեց Համբոն,—որ գիտենար, էլ ուր կը բերէի: Ես էլ բերել եմ, որ բան սովորի...

—Կը սովորի, ամեն բան կը սովորի:

—Իմ դարդն էն է, աղա ջան, որ մարդ դառնայ, լեզու սովորի, գրէլ-կարդալ սովորի, նստել-վեր կենալ սովորի, մարդ ճանաչի, որ աշխարհը մնա ինձ նման խեղճ ու զուրկ չը մնայ...

Բազաղը Համբոն միամտացրեց ու դուրս դնաց բարձր-բարձր հրամայելով.—Չայ բերէք, հաց բերէք սրանց ճամար...

Գ.

Ու հայր ու որդի նստած էին բազաղ Արտեմի խնամոցում:

—Դէ, հիմի դու գիտես, Դիքոր ջան, տեսնեմ՝ ինչ տեսակ աղայ ես դուրս գալի... Հէնց պէտք է անես, որ... ես ինչ գիտեմ... մի Տէր Աստուած... մոնչաց Համբոն ու չիբուխը լցրեց:

—Վախա ու անվախա դէս-դէն չընկնես, ձեռքը ընկած փողը քօռ ու փօշ չանես. հազար ու մի պակասութիւն ունենք: Գեղ էլ լաւ պահի, գիշերները բաց չը լինես, մըսես ոչ...

—Հացի կտորտանքն ու քարթուն կըտան, կերակուրի թերմացքը կըտան, շատ անգամ էլ իրենք կուտեն, քեզ տալ չեն, բան չըկայ, կարգը էտ է... Օրեր են, կը մթնեն, անց կը կենան...

Շարունակում էր հայրն իր խրատը, բայց Դիքորը հօրը թինկը տաւ ջնել էր արդէն:

էն երկու օրը նա էնքան բան էր տեսել, էս ու էն կողմը նայել, որ յոգնել էր բոլորովին:

Մըզով վեր խանութները, դէղերի նման դաքած գոյն-գոյն չթերը, տեսակ տեսակ խաղալիքները, ուսումնարան գնացող կամ դարձող երեխաների խմբերը, իրար ետևից սրացող կառքերը, ուղտերի շարքերը, կանաչի բարձած աւանակները, թաքախները գլխներին կլնածները... էս ամենի գոռոցն ու գնդոցը, աղմուկն ու աղաղակը իրար խառնած դժժում էր նրա գլխում: Եւ նա յոգնել էր ու հօրը թինկը տաւ ջնել:

Դ.

Խանութում Դիքորին ապրանք կը տալին մուշտարիների հետ տանելու, չիթ կը ծալէր, խանութը կը օրէր, իսկ պարապ ժամանակը յաճախորդ կը կանչէր:

Եւ ահա Դիքորը ճաց է տանում խանութը: Կերակրամանը ձեռքին, մաշկած ու դժգոյն մեծ-մեծ ստամանները քաշ տալով անց է կենում կամուրջով: Նայեց ներքև: Քաղաքայինների բարձր պատերին զարկելով ծառս էր լինում Գուռը, Եղորտում, պտտում, ու ճընշելով խեղդում, խուլ թշնում կամուրջի աակին:

Ափից մօտիկ պըտըտուում էր մի կանաչ նաւակ, Երկու հագի կային նրա մէջ. մինը ուռկան էր ձգում, միւսը նաւն էր կառավարում:
«Այ հիմի կը հանի», —ասաւ Գիքորն ու կանգնած նայում էր ձկներին: Ուռկանը դատարկ դուրս եկաւ:

—Էս մինն իմ բախտից, —ասաւ Գիքորը ուռկանը ձգելիս: Գիքորի բախտը դատարկ դուրս եկաւ:

—Էս մինն էլ մեր Չաննի բախտիցը:

Էս էլ դատարկ դուրս եկաւ:

—Էս մինն էլ Գալօի բախտիցը:

Գալօն էլ էր տնքախա:

—Էս մինն էլ բառ...

Բայց էտ ժամանակ մօտիկ քարաւանսարայի դռներ աղմուկ բարձրացաւ: Մի պարսիկ կապիկ էր պար ածում երգելով:

Ժողովուրդը հաւաքւել էր զլիւն ու վազում էին չորս կողմից: Գիքորն էլ վազեց: Աշխատեց կանգնած ժողովրդի արանքը մտնել, առաջ անցնել, չը կարողացաւ: Վիզը ձգեց, պճեղները վրա կանգնեց ու ձգնում էր անպատճառ տեսնի, թէ ինչ է կատարւում մէջտեղը:

—Ի՞նչ ես ներս խծելում, տօ լածիբակ, գնա քու բանին, —ասաւ մի կինն ու զարկեց Գիքորի զլիւն:

Գիքորը յանկարծ սթափւեց ու վազեց դէպի խանութ:

Ե.

Իրիկունը Գիքորը կուշ էր եկել խոհանոցում: Դեռ արտառուքը չէր ցամաքել նրա երեսին, դեռ այրւում էին խաղէյինի ապտակները տեղերը, երբ շւշաւանելով ներս մտաւ Վասօն, բազազի աշկերտը: Գիքորին նկատելով նա իսկոյն կանգ առաւ ու մասխարա դէմքին լրջութիւն տալով սպասուալի հարցրեց.

—Կլուրճւնն ուշացար, տօ արջի քոթոթ, թէ գուրբնաատրի մօտ վառող գարծ ունէիր...

Գիքորը լուռ էր:

—Ձեռ իմանում, տօ, հրտեղ էիր է, որ էսօր ինձ քաղցած ըստանայիր: Որ մեռնէի յետոյ...

Էսպէս խօսելով կամաց-կամաց մօտեցաւ, մի քիչ կանգնեց ու յանկարծ զարկեց Գիքորի զլիւն: Գիքորը երկու ձեռքով զլուխը պաշտպանեց ու սեղմեց պատին: Վասօն պատրաստւում էր մի ու-

րիչ ձևի հարւած էլ հասցնելու, բայց դուրսը բարձրացաւ խաղէյինի ձայնը: Գալիս էր:

—Սբա տես հիմի՝ քեզ ի՞նչ է անում, —սպառնաց Վասօն:

«Հիմի ինձ կը սպանեն», անցաւ Գիքորի մաքուր, ու խեղճի հագին տապ արաւ:

Խաղէյինը արդէն բաւական ծեծել էր խանութում, այժմ միայն հրամայեց հաց չը տան, որ իմանայ թէ ինչ բան է քաղցածութիւնը:

Գիքորը կծկեց վերմակի մէջ, զլուխը կոխեց տակը, տապ արաւ:

Վասօն հաց էր ուտում: Գիքորը վերմակի տակից երբեմն զգոյշ ծըկըրկում, թաքուն նայում էր նրան, կրկին աչքերը ծածկում: Նա էն օրը հաց չէր դրել բերանը, ծեծւել ու լաց էր եղել, այժմ էլ քաղցած պտուկեց, ու քունը չէր տանում:

—Հը, ո՞նց է, սոված քունդ չի՞ տանում, հա, էտպէս... —նկատեց չարածճի Վասօն ու մի կտոր հաց ու պանիր տաւ Գիքորին: —Դէ, տա, տեղի առկին թաքուն կեր, խաղէյինը չիմանայ:

Գիքորը յափշտակեց հաց ու պանիրը, զլուխը կոխեց տեղի տակը, թաքուն ուտում էր ու մտածում: Մտածում էր իրենց տան վրա, էն օրերի վրա, երբ ազատ խաղում էր հանդերում ու լիստիքա հաց ուտում: Մտածում էր էն երեկոների վրայ, երբ հէրն ու մէրը կրուում էին իրեն քողաք բերելու համար... և մայրը լաց էր լինում, չէր ուզում...

—Այ, նանի ջան, ի՞նչ լաւ էր սիրող իմացել, —հառաչում էր Գիքորը տեղի առկին ու հաց ու պանիրն ուտում՝ ախանջը սքած, թէ խաղէյինը հօ չի գալի...

Իսկ առաւօտը կանգնած էր խանութի դռանն ու կանչում.

—Էստի համեցէք, էստի համեցէք...

Դ.

Ձմեռը եկաւ: Սառն աղմուկով, ձիւնախառ բուքը թռչում է՝ քաղաքի վրայով: Փողոցներում սուրում, սուրում, հոտան է անում: Վզալով մանում է անկիւնները, աղբառի ու տկտրի է ման գալիս, պանդուխտ և անտէր երեխայ է սրնում:

Ահա գաաւ Գիքորին:

Մի բարակ բլուզ հագին, խանութի դռանը կանգնած՝ ձայն էր տալիս նա:

—Էստի համեցէք, էստի համեցէք...

—Հրէս — չարախինդ սուլելով ցուրտը, աներևոյթ թրի նման զարկեց անցաւ ոսկորները, ու Գիքորը դադաց:

Աւանց էն էլ նա շատ էր մաշւած, էաքանն էլ հերիք էր նրան: Ու անկողին ընկաւ:

Հիւանդ պառկած էր Գիքորը խոհանոցում: Բազաղ Արտեմի մայրը, պառաւ դէղին օրը մի քանի անգամներս էր մտնում իրեն-իրեն խօսելով.

—Ի՞նչ կուզես, որդի Գիքոր:

—Ձնւր...

Դէղին ջուր է տալի, հիւանդը դողդոջուն ձեռներով ըռնում, ագան խմում էր ու կրկին ուզում:

—Էս սիրտս հովացնում չի, դէգի... Էս մեր աղբիւրի սառը ջր-րինցն եմ ուզում... դէգի... Էս մեր տունն եմ գնում... Էս իմ նանին եմ ուզում...

Բազաղ Արտեմը ցաւի մէջ էր ընկել: Նա դէս դէն-ընկաւ, նը-րանց կողմերից մարդ գտաւ, ապապրեց, որ Համբոն գայ, իսկ Գիքո-րին տարաւ քաղաքային հիւանդանոց:

Էստեղ շատ հիւանդներ կային շարքերով պառկած: Տխուր տըն-քում էին ու իրար նայում անգոր հայեացքներով:

Գիքորին էլ պառկե-ցրին նրանց շարքում:

Էստեղ գտաւ նրան հայրը:

—Էս ի՞նչ ես եղել, Գիքոր ջան, — մղկալով վը-րայ ընկաւ Համբոն:

Գիքորը տաքութեան մէջ չիմացաւ հօր գալը:

—Գիքոր ջան, բա եկել եմ է, Գիքոր ջան... Էս քո ապին եմ է...

Հիւանդը չէինչ չը հասկացաւ: Նա դառան-

ցում էր ու գառանցանքների մէջ կանչում էր. — Միկին, Ձանի, ապի, նանի...

—Էստեղ եմ, Գիքոր ջան. նանը զարկել է, որ քեզ տանեմ մեր տունը... գալիս չեմ... Միկին ու Ձանին հրէն կաները կանգնած քեզ

ճամփայ են պահում: Ի՞նչ ես ասում. դէ խօսա է, Գիքոր ջան:

—Էստի համեցէք, Էստի համեցէք — բացականչեց հիւանդը, զա-նազան անկապ, կցկտուր խօսքեր ասաւ ու ծիծաղում էր տաքու-թեան մէջ:

է.

Մի երկու օրից յետոյ Համբոն գնում էր իրենց գիւղը:

Նա թաղել էր Գիքորին ու գնում էր: Կուսն տակին տանում էր նրա շորերը, որ մայրը լաց լինի վրէն: Շորերի գրպաններում մի բուռը փայլուն կոճակներ, նախշուն թղթեր, չիթի կտորներ ու մի քա-նի քորոց գտաւ: Էն էլ, երևի քրօջ՝ Ձանի համար էր հաւաքել ու պահել:

Գնում էր Համբոն ու մտածում: Շատ ժամանակ չէր անցել, որ էտ միենոյն ճամբով քաղաք եկաւ իր Գիքորի հետ: Ահա էստեղ էր, որ նա ասաւ. — Ապի, ոտներս ցաւում են...

Եւ անա էն ծառը, որի տակ նստեցին հանգստանալու...

Ահա էստեղ էր, որ ասաւ. — Ապի, ծաքու եմ...

Ահա էն աղբիւրն էր, որ ջուր խմեցին...

Միւս օրը, երբ Համբոն անցնում էր լեռները՝ հեռւում երևաց իրանց գիւղը: Գիւղից դուրս կանգնած սպասում էին նանը, Ձանին, Միկին, Մօսին, իսկ փոքրիկ Գալօն մօր գրկից կանչում էր.

—Արի, արի, հէ Գիքոր...

36

Զրահեղձը

Ներս վազեցին մանուկները ու կանչում են հօրն ըշտապ.

—Ապի, ապի, եկ, մեր թուր մեռել հանեց գետի ափ:

—Սուտ էք ասում,

շան լակոտներ,

գառաց հայրը տհաբեկ.

քաղաքեցէք դուք հալա դեռ,

մեռելն յետոյ կը տեսնէք:

Դիւան կը գայ,

պատասխան տուր.

ցաւի միջում կը մընամ.

հընար չը կայ, բեր, այ կնիկ, շորերս տուր մի գնամ:

—Ո՛ւր է մեռելն: Ա՛յ, ապի, այ.

Ճիշտ որ գետի եղերքին,

թաց թուրի մօտ, գետնի վըրա

տարածւած էր մի մարմին:

Զարհուրելի գիական ուռել,
կապրած է այլանդակ:
Արդեօք տանջած մի թշնամ էր՝
հանգիստ գտած ջրի տակ,
մի գետակուր ձկնորս էր այն,
թէ գինեմու մի շահել,
թէ անզգայ Վաճառական
հարամու էր պատահել...

Ընչին է պէտք. աչք ածելով
ըշտապում է գիւղացին,
ստից բռնած, ետ քարշ տալով,
շուրն է տանում խեղդածին:
Ու թիակով գետի եզրից
շուրը հրքեց նա նըրան,
ու գիտէր զքնաց՝ նորից
փրկուի խաչ ու գերեզման:

Մեռելն երկար ջրի միջին
ցած էր իջնում ճոճելով:
աչքով ճամփեց մեր գիւղացին
ու տուն դարձաւ կանչելով:
— Դէսը կորէք, այ լակտաներ,
եկէք, բան տամ ձեզ, տանեմ,
ամա թէ որ ձէն էք հանել,
հոգինքդ կը հանեմ:

Գիշերն ուժգին բուք վերկացաւ,
գետն ելնում է, որսառում...
Մարիքը արդէն այրւեց, հանգաւ
լուռ ու ծըխտա խորճիթում:
Ողջ քընած են: Անքուն պառկած
միտք է անում գիւղացին...
Բուքն սոճում է... մին էլ յանկարծ
լուսամուտը բախեցին...

— Ո՛վ ես: — Ներս թող,
այ տանտէր, ներս...
— Ա՛յ, ներս ու քեզ չոռ ու ցուռ:
Ինչ ես շրջում հայէնի պէս,
որ սատանէն քեզ բերաւ:
Ինչ անեմ քեզ, տա՛ն, հիմի,
տեղըս նեղ է, տունը մութ:

Ու ծոյլ ձեռքով, արբաղնջալով՝
բաց է անում լուսամուտ:

Ծոյում էր լոյսն ամպի տակից.
անձ կանգնած... մի մերկ մարդ:
Շուր է հոսում նըրա միջքից,
բաց են աչքերն ու անթարթ:
Կախ են ընկած բազուկները,
ողջ կարկամած սոսկալի,
ուռած մարմինն քառասունքները
կըպած՝ սեխն են տալի...

Անից մարեց՝ ճանաչելով
իր մերկ հիւրին նա յանկարծ:
փեղկը խփեց ու դողալով՝
— Ա՛յ դու ճաքես, քըրթմընջաց:
Ամբոխեցին մաքերը մութ
մինչև լոյսը նա դողում,
մինչև լոյսը լուսամուտ
բախում էին ու բախում...

Ամբոխն անեղ զրոյց ունի.
թէ այս դէպքից գիւղացին
ըսպտում է ամեն տարի
միշտ նոյն օրը խեղդածին:
Խառնում է օրն առաւօտից,
գիշեր գալի բուք ու մութ,
ու խեղդածը ամբողջ գիշեր
բախում դուռն ու լուսամուտ:

37. Զմեռ

Զիւնը եկել, դիզւել էր, սար ու ձոր բռնել:
Պարզրկայ գիշերը էնպէս էր գետինը սառեցրել, որ ամեն մէկ
ոտը կոխելիս հազար տեղից արաք-արաքում, ճրճում, ճրճըճըում էր
ու մարդու մարմինը սարսուցնում, ձէն տալիս:

Ամեն մէկ ծառի ճիւղքից, ամեն մէկ տան գլխից, հազար
տեսակի սառցի լուլայ, հազար տեսակ ձիւնի քուլայ կախ էր եղել
ու բիշ-բիշ իրար վրա սառել: Հէնց գիտե՛ս՝ սար ու ձոր կամ նոր
էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել, մահւան դուռն ընկել: շունչն էր
Պաշտել՝ որ տայ ու աշխարհքիս բարով մնայ առի:

Թռչուն, գաղան, անասուն, սողուն, որը փետացել, էստեղ, էն-
տեղ վեր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ բուռն մտել, ձէնը
կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում:

Գետերի, առուների երեսները սառոյցը մէկ գաղ եկել, հաստա-
ցել, իրար վրա գիզւել, էնպէս էր ջրի, աղբիւրի բերնին հուպ
աւել, որ մօտներին կանգնողը միմիայն նրանց խօս ձէնն էր լսում,
որ սառցի տակին տխուր-տրտում քըլքըլում էր ու էլ ետ էստեղ, էն-
տեղ կամաց ձէնը կտրում, պապանձում, սառչում:

Արեգակը էս առաւօտ, որ գլուխը քնի տեղիցը ու աղօթարանիցը
չը բարձրացրեց ու աչքը աշխարհքի վրա գցեց, շողքը սարերի գա-
ղաթին, դաշտերի գլխին էնպէս էր պէծին տալիս, պսպղում, փայ-
ում ու սառցի, ձիւնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին
տալիս, որ հէնց իմանաս՝ աղամանդ, յակիրնթ, զմբուխ ու հազար
տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին ու
դօշին փռած:

Մարերի սառը բուքը, ձորերի դառնաշունչ քամին էնպէս էր հրա-
պարակ բաց արել, գոռում փչում, հոսան անում, ձիւնի թեփը իրար
գլխով տալիս, որ ճամփորդի քիթն ու պոռնոզը կպցնում, ճաքեցնում,
երեսը պատում, գլխին, դէմքին հազար անգամ խփում, աչք ու բե-
րան լցնում, շատին կամ ձորերն էր գցում, խեղդում կամ ձիւնի մէջ
թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փետացրած ճամփից
խաղում, սար ու չոլ գցում, խեղդում կամ քարէքար տալիս:

38. Կոխ

ա.

Ձմռան մի գիշեր կար մի հարսանիք,
հրճւում էր անգուսպ ամբոխը գիւղի.
գիւղն էին իջել հովիւ սրտանիք
աղջիկ տեսնելու, պարի ու կտիւ:
Ու պարից յետոյ լայն հըրապարակ
բաց արին մէջտեղն արձակ գլխատան,
զուռնաչին փչեց կոխի եղանակ,

ահել ու ջահել իրարով անցան՝
Հարայ են տալի՝ «Քաջի՛ հա, քաջի...»
Ու զուրս քաշեցին դռով երկուսին.
մինը մեր Սարգին, (իսկ) միւսը Մօսին:
Ողջ գիւղը կանգնեց պարքսալի նման,
ջուկեց, բաժանւեց երկու բանակի,
ամեն մի բանակն ընտրեց փահլեան,
կանգնեց թիկունքին տրդերանց մէկի:
Գոռում են, գոչում երկու բանակից.

— Սրտապինդ կացէք, մի վախէք, տրդերք:
Իսկ նորեկ հարսի փարդի քամակից
նայում են կանգնած հարսն ու աղջկերք:
Ու տաքանում են տղերքը սաստիկ,
փէշերը հաւաք խըրում են գօտին,
գետին են զարկում ձեռքերը հաստիկ,
իբար են հասնում թափով մոլեգին...
Ու իբար բռնած Սարօն ու Մօսին
քաշում են, ընկնում խոզապարկուկի,
ընկնում են գետին, ելնում միասին,
դըժւար է իբրեւ յաղթել մէկ մէկի:
Ու մինչդեռ Մօսին ընկերախաղի,
կտտակի տալով թողած էր իրեն,
ուժ արաւ Սարօն, ծընկեց կտտաղի,
դետնեց ընկերին ու չոքեց վըրէն:
Ամբոխը թափւեց հարա-հըրոցով,
վեր թացեց ջահել փահլեաններին,
և ուրախութեան աղմուկ-գոռոցով
յաղթողին փեսի թախտի մօտ բերին:
Ցընծութեան ձայնից, ծափերի զարկից
շարժւում են, դողում պատեր ու օճաք,
և նորեկ հարսի փարդի քամակից
նայում են կանգնած հարսն ու աղջկերք:

39. Գեղը

ա.

Ծիրան անունով մի եզն ունէինք: Մի ձմեռ էս եզը կորաւ: Ախ-
պէրս ինձ դրկեց մանգալու: Ես էլ էսպէս 16—17 տարեկան ջահել
աղայ եմ: Գնացի գեղի չորս կողմը ման եկայ, ման—չը գտայ: Գո-
մահանդ ունենք, էնքան էլ գեղից հեռու չի: Ասի՝ եզը սովոր է, կա-
րելի է էս կողմն ըլի դնացած: Գնացի էտ գոմահանդը: Գնացի, էս
գոմը նայեցի, էն գոմը նայեցի, վերջը տեսնեմ՝ դրուստ որ եզը մի
գոմում է: Եզը զուրս արի. դուրս եկայ, տեսնեմ արդէն մութն ընկ-
նելու վրա է: Սիրտս մի ահ ընկաւ: Տեսնում եմ, որ լուսնով չեմ կա-
րող գեղ հասնեմ: Մտածում եմ, գնամ, չը գնամ:
— Ի՞նչ անեմ...

Չորս կողմս ամայի ձիւնապատ դաշտ, չէն չը կայ, ձէն չը կայ, ձեռքս էլ մի ճիպոտ ու մի զանակ:

Ինչ պէտք է անեմ: Ասածու անումը աւել, եզն առաջն արի քշեցի: Մի քիչ տեղ անց էի կացել, յանկարծ իրիկւան էն դառը քամու հետ մի տխուր ձէն ընկաւ տկանջովս: Կանգնեցի, ահանջ դրի...

Տեսնեմ գիլի ոռնոց է ու՛՛՛՛...

Ու... էո ոռնոցին միացաւ ամբողջ խումբը ու սարսափով լցւեց դաշտը: Մտիկ տամ՝ օր աջ կողմս հեռւում մթան մէջ ջուխտ ջուխտ վառւած ճրագների մի թաղմութիւն է շարժւում... էլ ի՛նչ. ձեռաց հառկացայ, որ գէլերի աչքեր են—սոված վոհմակ է... Եղը ետ աւել դէպի գոմերն ու քշում եմ, մնց եմ քշում, վազում եմ, մնց եմ վազում... Ետ նայեմ, որ արդէն գալիս են: Եղը թող արի, փախայ ընկայ գոմը: Ընկայ գոմը, բարձրացայ սղնքի գլխներին գերանների վրի կոնդերից մէկին:

Կոնդերից մէկին վեր ելայ: Դեռ չէի տեղաւորւել—մին էլ տեսեմ եզանս գոռոցը բարձրացաւ:

Եզանս գոռոցը բարձրացաւ ու իսկոյն էլ կտրեց, խրխուղոցն ընկաւ: Խրխուղոցն էլ կտրեց, միայն գէլերի ժընգժընգոցն եմ լսում, ու լսում եմ՝ ոնց են լափում...

—Վայ, Միրան ջան... դուքս թաւ սրտիցս:

Բայց ինչ Միրանի ժամանակն է: Ես իմ գլուխս եմ լաց ըլում: Ժամածում եմ թէ՛ էս լաւ էր, եզանովը կըլեն մինչև կը լուսանայ, կամ կը կշտանան ու կը գնան, կամ, ասում եմ, ինձ չեն գտնիլ... Դու մի տոբի՛ սոված գիլի վոհմակ, ես յիսուն տսեմ, դու հարիւր իմացի, ձեռաց հախոել են, ու մին էլ աեռնեմ, մութը գոմը լցւեցին էն ջուխտ ջուխտ վառւած ճրագները ոեխները բաց արած...

Դտան...

Եկել են լցւել, ներքից ագահ-ագահ ինձ են մտիկ անում: Ես էլ չորացել եմ, մնացել վերել գերանին կպած: Մտիկ արին, մտիկ ու թող արին, դուքս գնացին:

Շուռնչս ետ եկաւ: Ասի՝ «Փառքդ շատ ըլի Աստուած, էս էր ազատեցի»...

Բ.

Դեռ Ասածու փառքը բերնումս, մին էլ ի՛նչ եմ լսում: Իմ վերելը կառուրը քանդում են, չաճգերովը հողը ետ են տալի: Արդէն լսում եմ չաճգերը կոճերին են դիպչում...

Սառ քրտինքը վրա տեց... Շտապեցի տեղս փոխեցի, անցկացայ միւս կոնդի վրա կուշ եկայ:

Բաց արին, կոճը վեր կալան, տեսան տակին չըկամ:

Էլի եկան ներքև: Մտիկ արին, որ միւս կոնդի վրա եմ. ետ դուքս գնացին: Հիմի էս կոնդի վերելից սկսեցին քանդել կառուրը:

Դարձեալ տեղս փոխեցի: Էսպէսով՝ նրանք քանդելով, ես տեղս փոխելով՝ հասանք վերջին կոնդին:

Էլ մւր գնամ:

Եկան մտիկ արին կատաղած ու ետ գնացին: Դանդում են, մնց են քանդում...

Մի սուր գանակ ունէի գրպանումս, հանեցի, բաց արի ու ձեռքս բռնած՝ մաքրումս աղօթք եմ անում. —Տէր Աստուած, Դու ինձ ազատ անես էս նեղ տեղիցը...

Իսկ հէնց ահանջիս վերելը քանդում են: Դանդելով հասան կոճերին, Հասան կոճերին. մինը կոճերի արանքովը թաթը մեկնեց, որ կոճը ետ քաշի: Թաթը բռնեցի ու էն սուր դանակով, զըռթ կտրեցի... Թաթը փախցրեց, ոռնալով, կոնծկանծալով ետ գնաց ու կտերն իրա-

բով անցան: Իմացել էի, որ գէլերի մինը եթէ վիրաւորւեց՝ միւսները վրա են թափւում, նրան ուտում: Ասի՝ ուրեմն սրան ուտում են: Հիմի սպասում եմ, որ սրան կուտեն՝ կը պրծնեն, ետ կը գան: Ելի դանակն ձեռքիս սպասում եմ:

Ականջս ձէնի է: Գիշերւայ մի ժամին՝ ոնց որ երազում՝ մի բարակ ձէն եմ լսում:

—Աւօ, հէյ...

Ինձ կանչում են...

—Տէր Աստուած, միթէ ինձ են կանչում... Միթէ ախպերս է... Միթէ մերոնք են... Գոմից ձէն եմ տալիս, գողում եմ:

—Աղանիկ, հէյ... էստեղ եմ... Գոմումն եմ: Գէլերն ինձ ուտում են... Օգնեցէք, հէյ...

Ելի նրանք ձէն են տալի, իմ ձէնը չեն լսում, թէն ես շարունակ կանչում եմ:

Մին էլ տեսնեմ հրացանները արաքեցին, ետեից լսեցին հեռացող գէլերի կաղկանձն ու մարդկանց հարահրոցը: Պարզ ճանաչեցի եղբորս ու մեր գեղացի տղերանց ամեն մէկի ձէնը:

—Աւօ, հէյ...

—էստեղ եմ... էստեղ եմ... կենդանի եմ...

Ներս թափւեցին գոմը:

—Փառք քեզ Աստուած... Փառք քեզ աստուած, — ուրախացած ու զօրմացած կանչում են ամենքը: Յած եկայ վերջին կոնգի վրէժ: Ախպորս գիրկն ընկայ ու սկսեցի հեկեկալ:

—Ել լաց մի ըլի, գնա Աստուծոն փառք տուր, որ էսօր նոր մօրեց ծնւեցիր, — կանչեցին էս ու էն կողմից ու ինձ գուրս բերին գուրսը, ուր թափւած էին մեր Ծիրան եղան ոսկորները:

Դեռ լուսը չէր բացւել:

Հեռից լսում էր գէլերի ունոցը:

40. Չմեռայ իրիկունք

Հողմը մէզով երկինք առնում, գալարում է բուքը ձեռն, մէկ մանկան պէս լաց է լինում, մէկ՝ ոռնում է գերթ գաղան. մէկ՝ վայրենի սուլում պէս-պէս, աղմբկում է ամանքում, մէկ՝ ուշացած ճամփորդ ասեռ, լուսամուտն է նա թափում:

Մեր խրճիթը խաբխուլ ու հին, և՛ մըթին է և՛ տըխուր. ինչ ես նստել պատի տակին, իմ պառաւս, հապէս լուռ: Յոգնել ես դու փոթորկի ոռնոցներից խելադար, թէ՛ նիրհում ես քո իլիկ բզզոցի տակ միալար:

Սրի խմենք, բարի ընկեր իմ քեզ ջանել օրերի, խմենք դարդից, բաժակդ բեր, սիրաներս բաց կը լինի: Երգի, ոնց էր ապրում խաղաղ հաւքը ծովի էն ափին, երգի, ոնց էր աղջիկը զող շուրջ գծում մինչ արփին:

Հողմը մէզով երկինքն առնում, գալարում է բուքը ձեռն, մէկ՝ մանկան պէս լաց է լինում, մէկ՝ ոռնում է գերթ գաղան: —Սրի խմենք, բարի ընկեր իմ քեզ ջանել օրերի, խմենք դարդից, բաժակդ բեր, սիրաներս բաց կը լինի:

41. Բարեկենդան

ա.

Սրանից քառասուն-յիսուն տարի առաջ բարեկենդանի շաբաթը Աշտարակի փողոցներովը անց կենալ չէր լինի: Ամեն տեղ ուրախութիւն, ամեն տեղ օէր ու խնձոյք. ամեն բարձր կտեր սեղան փռել բաց անելը սովորական բան էր. էլ երիտասարդ ու միրուքաւոր չէիք ջուկի, բոլորը միասին ջահելացել էին՝ կայտառացել. պապիս պէս լսում էի իշխանները կալերումը լախաի էին խաղում ու հաստ կտաւէ պատուելի իշխանները կալերումը լախաի էին խաղում ու հաստ կտաւէ Դօակից ոլորած լախաւ էնպէս էին ֆռռացնում ու իրար մէջքի կըպցնում: Տէրտէրն էլ վերաբերուն ծալած մի կողմը դրած՝ կապայի փէշերը կոկիկ հաւաքած՝ դօտիկը խրած՝ էնպէս էր ծուլ ծուլ լինում խաղաղձի բոլորաթիւր, որ կասես թէ սա իրեն կեանքումը միշտ ըմբշամարտ է եղել. միայն լախաւ որ մէջքախառն ուսադլխին հասնում էր, զգում էր որ էսպէս բան իր օրումը չի տեսել:

—Դէ, օրհնած, մի քիչ կարգիս խնայեցէք, կամաց աւէք է. — ասում էր մեր աէր հայրը ու ետ թռչկոտում գծի չորս կողմը՝ աշխատելով լախաւ թիւ խփողի ձեռքիցը:

—Դէ, հերիք, շարդւեցինք ձեռքերով, լաւ ալիւր-աղցան եղանք. մի քիչ էլ վէպ խաղանք. ով տարւի՝ մինի տեղակ երկու գաւ դինի բերի:

Եւ ոկսում էին այնուհետեւ մեր մագով, մօրուքով իշխանները վէզը ձեռներին մէջ պտտացնել ու գծի մէջ շարած ընկոյզներին աչքել: —Սյ, գիտի, էրնէկ էր էն օրը, որ մենք ջահել էինք. միտս է գալիս, ես էի ամենից լաւ խաղացողը, — պտրծնում էր ամեն մէկը:

Մին էլ տեսար, երկար պողպատե թաղիքէ գլուխը անցկացրած, ոչխարի գզգզած մորթին բուրդը դէպի դուրս մէջքին կապած, երեսն ալիւրոտ մի տղայ, մի ահագին անթարոց ձեռքին սիւն աւազով եկաւ խորը գլուխ աւազ մեր իշխաններին:

—Հ, ինչ մարդ ես, ով ես, որ աշխարհի քամին է քեզ մեր գեղը գցել,—հարցնում է մի ծերունի, իբրեւ թէ ոչինչ չը գիտէ:

—Իմ աէրը, քաջերի քաջը, Փարբի գիւղի խանը իր մեծամեծներով, իր ծառաներով, հինգ հարիւր մարդով գալիս է ձեր սեղանը շէն անելու: Նա հրամանն է, որ ողջ գեղով, իշխաններով գուրս գաք իր առջը:

—Մեր գլխի, մեր աչքի վրա աեղ սենի ձեր խանը, մենք վաղուց նրա համար տեղ ենք պատրաստել տանուտէրի կաները: Ա, Ժողովուրդ, էլ ինչ ենք ուշանում, գնանք էլի, հիմի կը գայ մեր խանը:

Բազմութիւնը գնում է խանին դիմաւորելու. աէրաէրն ու իշխաններն էլ գնում են տանուտէրի կտուրը. դափ ու զուռնէն էլ իրենց պոչիցը կապած՝ ուր գնում են՝ հեաներն են տանում. գնում են կտուրը, նստում են քէֆի, որ խանը գայ նրանց սեղանի վրա գտնի:

Ուռած-ուռած բազմել է փարբեցի Նգիգարը էշի վրա՝ պոչը ձեռքին բռնած՝ երեսը դէպի ետ, մի երկար ճիպոտ էլ միւս ձեռքին իբրեւ շիբուխ դնչին գէմ արած: Գլխին դրած է մի գզգզած պարսիկ խանի երկար գլուխ, վրան հին փալաններ փաթաթած, երեսին քսած է օճորքի մուր, վիզն է գցած զանազան ասկորների կտորներից մի շարան, հագած ունի պատառոտուն, ծլանքները հազար տեղից քորշ ընկած մի պարսիկի արխալուխ. կուրծքը բաց է, նոյնպէս մրով սեւացած, կողքիցն էլ կտրած մի երկար փայտէ տուր:

Երկու երիտասարդ նմանապէս ալլանջակ հագուստներով քաշում են էշի սանձը. ուրիշ երկուսն էլ քամակիցը մի-մի մեծ գաւազանի ծայրերը սրած՝ բզում են էշին: Դափ ու զուռնէն առջևից ածելով քաշում է այդ հանգէսը դէպի տանուտէրի կտուրը, իսկ խուռն ամբոխը միշտ «եալլա» է կանչում:

Եւ ահա խանը էշի վրա նստած՝ մտաւ տանուտէրի բակը:

—Չու, չու, չու, չու, գնա, այ ստակած էշ, ինչ ես նազ անում,

էս պատիւը խանինն է, քոնը հօ չի,—ասում են բզողները, փէտով էշին վեր հատում ու ստիպում, որ տանուտէրի սանդուղքներէցը բարձրանայ:

Բայց ճար կա, կարճ է խեղճ էշը:

—Դէ, վեղիւր, նաղիւր, առաջ եկէք,—հրամայում է ընդհանուր կառավարիչը.—ինչ էք սպասում, բարձրացրէք խանի մոխրաթաւին:

Միծաղ որ էստեղ տես. ամեն կողմից վեր են կախում անլեզու անասունին, վրան բազմած խանի հետ միասին, իրենց ուսերքին և նշնում սանդուղքներով: «Եալլա»,—գոռում է բազմութիւնը, իսկ վերեւից ալիւրը շաղ են տալիս խանի ու էշի գլխին: Փոչին ողջ բակը բռնում է, բոլորը ալիւրոտում են. ում երեսին կամ գլխին էլ որ քիչ է թափում, ինքն իր ընկերի մէջքից վերցնում, քսում է իր երեսը: Իսկ մեր խանի համար էլ մի հարցնի. երեւեակայի մըր ու ալիւրի մէջ կոշորած մի գունդ միս:

—Գլուխ, գլուխ աւէք, իշխաններ, մեր ողորմած խանին,—կարգադրում է ընդհանուր կառավարիչը:

Վեր են կենում բոլորը սեղանի վրայից և իրենց տեղը կանգնած՝ խոնարհ գլուխ են իջեցնում: Վայ նրան, ով մի փոքր ուշ գլուխը կռացնի, աչքով է անում խանը իր կառավարչին և բարակ ճիպոտը կաշւում է այդ յանդուգնի մէջքին:

—Փալախա,—հրամայում է խանը,—քաշեցէք տանուտէրին մէջտեղ:

Տասը-քսան ալլանջակ հագնւած երիտասարդներ մօտենում են տանուտէրին, պտուկեցնում ու ստները ֆալախի մէջ ոլորում:

—Հարցրու դրան.—հրամայում է խանը իր նաղիւրին,—դա քանի՞ գլխանի էր, որ մեր հրամանը չը կատարեց, մեղ շան տեղ չը գցեց, մեր առաջը չեկաւ:

—Թողութիւն կանես, խանն ապրած կենայ,—խնդրում է տանուտէրը պառկած տեղից.—ես քո մեծութեան համար պատրաստութիւն եի տեսնում էստեղ իմ իշխանների հետ. տեսնում ես՝ հրամանոցդ համար սեղանը բաց է արած, վարդի օշարակը գաւաթումը լիքը, համար սեղանի կախ արած, որ հրամայես թէ չէ՝ խորովենք, անուշ սրսը ձողի ծէրին կախ արած, որ հրամայես թէ չէ՝ խորովենք, անուշ անես. քո ընծադ էլ լաւ մտիկ տուր՝ ոտները կապած գառը կստեղ պատրաստ, երբ որ սեղես՝ փլաւի գլխին առաջ բերենք:

—Ապրես, տանուտէր, կեցցես. բաց թողէք դրան:

Անում է իսկոյն մեր տանուտէրը գաւաթով լիքը քաջախը և խոնարհութեամբ մատուցանում խանին:

Շատ լաւ էլ գիտի բարձրապատիւ խանը, որ օչարակ կոչւածը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ թունդ քացախ, բայց ոչինչ դէժք ցոյց չը տալով, առնում է ձեռքը և մօտեցնում բերանին:

— Օխայ, ինչ լաւ էր շինած, սիրտս հովացաւ, շատ ծաքաւ էի:

— Այ տղերք, որսը մօտ բերէք, — հրամայում է տանուտէրը:

Վերցնում են երիտասարդները ձողի ծայրին կապած սպանւած ագռաւը և առաջ բերում:

— Թիկնապահ, — հրամայում է խանը, վեր կալ էս կաքաւը, երբ որ մեր երկիրը կերթանք, ֆլաւի գլխին տապակած առաջս կը բերես:

Մօտ են բերում ոտները կապած, մի փայտէ ափսէի մէջ դրած օւկատուն և համեցէք անում խանին:

— Այ, անպիտաններ, ձեր գառը կառնու գառաւ. շուտ, կապտեցէք բոլոր իշխաններին, ծեծի տակ փթացնեմ, մինչև խեղճները գլուխները գայ, էլ ետ կատուն ոչխար շինեն, — հրամայում է խանը:

Բայց նրա այս հրամանն էլ չի կատարւում, որովհետեւ խեղճն միւս կողմից առաջ են բերում մի մեծ ու պարարտ որձ. ոչխար և գիւղի կողմից ընծայում խանին:

Դ.

— Շատ շնորհակալ եմ Աշտարակ գիւղի մեծ օւ պատիկից. իրենց պատիւը իմ աչքի, իմ գլխի վրա: Բայց էստեղ կայ մի խէչանենց խէչան, նրա համար ինձ լուր է հասել, որ շատ վատ մարդ է, որ օրական նրա տանը հինգ աղքատ կշտանալու տեղակ՝ տասն է կըշտանում, դրան ես պիտի պատժեմ: Ո՛ւր է էտ մարդը, տանուտէր:

Մօտ է գալիս այնուհետեւ խէչանի ընծան՝ մի լիար թունդ արող:

— Էս արողը զրկել է, խանն աղբած կենայ, քո մեծութեան համար խէչանը, որ անուշ անես. ինքն էլ հրէս:

— Գլխիս տուր, երեք հետ գլուխ տուր խանին, խէչան աղա, — ձայն է տալիս թիկնապահը. և խեղճ խէչանը կատարում է իր պարտքը:

— Չոքի, — հրամայում է խանը արհամարհական հայեացքով, գլուխը բարձր բռնած, աչքերը դէպի երկինք դարձրած, երկար փայտէ չիբուխը դնչին:

Նազիրը քաշում է խէչանի կոնիցը, չոքացնում էշի առաջին: Բաւականին միջոց լուսթիւնից յետոյ՝ խանը խօսել է բարեհաճում:

— Ես միտք ունէի, խէչան աղա, քեզ շատ խիստ պատժեմ, բայց քո ընծան աչքերս կապեց. վեր կաց, արի ձեռս պաշխ ու ագռաւ ես: Ծերուռի խէչանը այդ էլ կատարեց:

Այնուհետեւ մի քանի իշխաններ, որոնցից մի-մի պարզեւ պոկելու յոյս ունէր, խանը ֆալաթա է դնել տալիս, մինչև անգամ մի քանի ճիւղոտ էլ խփել է տալիս, ի հարկէ, շատ կամաց և ստանում որից դինք, որից բրինձ, միւսից իւղ, երկրորդից ձու, հաւ և այլն և դրանով ներում նրանց, բայց միշտ ձեռքը համբուրել տալուց յետոյ:

— Մնացէք բարով, — վերջապէս ասում է խանը և ուզում է ետ դառնայ իր հանդիսականներով, բայց ինչպէս կարելի է:

Մինչև հիմա արածները կատակ էր, հիմի սկսւում է ուղիղ հիւրասիրութիւնը: Խանի հետ բոլոր եկող փառքեցիք պիտի վայելեն ըստ արարչի սեղանիցը, պիտի խմեն՝ երկու գիւղին միաբանութիւն և յարատեւութիւն ցանկանալով, ապա թէ նոր նոյն կերպով, «եալլամ» և կանչելով, էշին բարձրացրած՝ ճանապարհ ընկնեն դէպի մի ուրիշ մերձակայ գիւղ:

Իսկ ծեր կողմերը ինչ խաղեր ու սովորութիւններ կան քարեկենդանին:

42. Չիրիդ

«Չիրիդ է, Չիրիդ», — ամբոխը ճչաց: Յանկարծ Աւագի Չիրիդը ճօճաց, դուրը դրմբաց, հեծուքներն անցան, կաղմեցին միմեանց հակառակ շրջան: Չինւած ձողերի սուր նիզակներով հէնց բաժանեցին երկու բանակի, բարձրացրեց փռի ձին սմբակներով, գլուխները պատուեց զարկը նիզակի: Ետում է հանդէսն ահեղ Չիրիդի, հառնում են արագ, զարկում մէկ-մէկի: Չնոնքերն բռնած թուիշ-թաշկիւնակ, գիտում են հեռուից հարս ու աղջիկ՝ իսկայն տալիս են նըրան մըրցանակ, ով որ նըշտնջն նետում է ճարպիկ: Շատերը յաղթւած մէկ-մէկ հեռացան. մենակ Աւագը Չիրիդը ձեռքին՝ ինչպէս յաղթութեան վիթխարի արձան, հառնում էր, զարկում փախչողի մէջքին:

43. Նարեկի նժոյգը

ա,

Արար Նարեկը մի աշխարհի հազարապետ և գեղեցիկ նժոյգ ունէր, որ ամենքը նախանձում էին: Ուրիշ ցեղից մի արար, անունը Դագեր, կամենում էր ինչ էլ որ լինի՝ ձեռք բերի այդ նժոյգը: Ի զուր էր նա առաջարկում Նարեկին նժոյգի փոխարէն՝ անհամար ուղիներ և ուրիշ շատ բաներ: Նարեկը ոչ մի կերպ չէր համաձայնում:

Այն ժամանակ Դագերը մտածեց խորամանկութիւն բանեցնի: Մի օր իր երեսը խոտի հիւթով ներկեց, ցնցոտիներ հագաւ, վիզն ու օտները փաթաթեց, իբրեւ մի ցաւագար մուրացկան, ու գնաց նստեց մեծ ճամփի վրա, որտեղով գլխի անցնէր Նարեկը: Երբ Նարեկը մօտեցաւ, Դագերը սկսեց աղաչանք թոյլ ու նւաղած ձայնով.

— Ես մի աղքատ ու խեղճ օտարական եմ: Երեք օր է այստեղ վէր եմ ընկած ու չեմ կարողանում անդիցս շարժւեմ, գնամ մի կտոր հաց ճարեմ: Ճաւից՝ մեռնում եմ, օգնի ինձ: Աստուած քո վարձը չի մոռանայ:

Նարեկը նայեց, մեղքացաւ և առաջարկեց ծառայել աղքատին, որ վերկենայ, նստի ձիու գաւակին և միասին գնան սուռն: Այնտեղ նրան կը խնամէին:

Բայց խաբերան պատասխանեց.

— Ես չեմ կարող ոտքի կանգնեմ, ուժ չունեմ:

Գթախրա Նարեկը ձիուց վայր թռաւ՝ մօտեցրեց ձին Դագերին և մեծ դժւարութեամբ նստեցրեց նրան: Երբ Դագերը իրեն թամբի վրա զգաց, յանկարծ խիեց նժոյգին ասպանողակներով և առաջ սլացաւ:

— Իմացի, ես Դագերն եմ, աստուած եմ նժոյգդ:

բ.

Նարեկը ետևից կանչեց, խնդրեց կանգնի մի վայրկեան ու իր ասելիք երկու խօսքը լսի:

Դագերը համոզւած՝ որ ոչ ոք իրեն չի հասնի, շուռ աւելց ձիու գլուխը ու կանգ աւաւ, բաւական հեռու:

Եւ Նարեկը ասաւ.

— Դու խելեղի իմ նժոյգս. եթէ այդպէսէր Ալլահի կամքը, բարի վայելեռ: Միայն մի քան եմ ես խնդրում. խոստացի ոչ ոքի չասել, թէ ինչ հնարով տիրացար ձիուս:

— Ինչու, հարցրեց Դագերը:

— Նրա համար, որ մի ուրիշը կարէր ժամանակ, երբ օգնութիւն խնդրի, մարդիկ կը կառկածեն՝ էլ չեն հաւատայ, իսկ ես չեմ ուզում պատճառ լինեմ, որ մարդիկ այլ ես միմեանց ոչ մի բարիք չանեն, որ ամենքն էլ վախենան խաբելուց, ինչպէս որ ես խաբեցի:

Այս խօսքերից աղշած՝ Դագերը մտածմունքի մէջ ընկաւ. յետոյ իջաւ ձիուց և ասաւ.

— Ես մուրեկեցի, նախանձը կուրացրել էր ինձ: Ներիր:

Գրկեց Նարեկին ու վերադարձրեց նժոյգը:

Նրանից յետոյ Դագերը ճանապարհ գցեց Նարեկին մինչև նրա վրանը և միաց նրա մօտ երեք օր, ու դարձան մտերիմ ընկերներ:

44. Կաղնին և Եղեղը

«Ա՛յ եղեղ,

ինչ ցեղ էք», —

ասաւ ահագին

կաղնին եղեղին:

«Ի՞նչ ուժդ ինչ է,

որ քոմին փչէ՝

կամ պէտք է սողառ,

կամ փռւեռ—դողառ:

Խլէ՞ղ ու ճլէ՞ղ,

Մասին օտըն եմ, ահա.

տրեղ, գիւնս,

չի հասնում դօտին,

մըրիկը՝ ստին:

Գոյիլ էլի,

ողորմելի,

իմ սաւերի սով քուսնէիլ,

վատ եղանակ չը տեսնէիլ:

Ի՞նչ է կեանքը էս աշխարհում:

Խօսքը բերանում,

մին էլ օգում,

մըթնուրտում

որոտ, ճայթոց,

ամպի պայթոց,

կայծակ տեղի,

կարկուտ հեղեղ.

խենթ ու խուտ

քոմին դիւտ

փնչուն,

փնչուն,

իբար անած,

մի սողալի

մըրիկ դառած՝

զլեց,

իլեց

կաղնին տակից

ու երկընքի

եօթը յարկից,

որ չը շփեց

ցածի ժայռին,—

փշրեց, թափեց

հսկայ ծառին:

45. Անմաղը

ա.

Ես իմ մանկութեան գարունները անց եմ կացրել մեր սարերում: Ետտ էի սիրում իմ առատոնց տունը ու միշտ այնտեղ էի լինում: Իմ քեռիներից ամենից փոքրը, Անմաղը հովիւ էր:

Նա ինձ տանում էր, ման էր ածում գառների մէջ. հետը հանդից հաղարձի կարմիր ճիւղեր էր բերում ինձ համար, իսկ իրիկունները հանում էր սրինգը ու ածում:

Ու ասողայի, լուսնեակ գիշերները, տհազին խաբայի շուրջը բուրած, ծափ էին առլի, խնդում էին իմ պապի ու տատը, իմ քեռիները, իսկ ես թիթեռի նման թռթռում, պար էի գալի նրանց շրջանի մէջ:

Անմաղը թուրքի անուն է, գրա համար էլ երբ մենք խողի միս էինք օւտում, միշտ տանեցիք հանաք էին անում, ծաղրում, ծիծաղում էին Անմաղի վրա, թէ՛ Անմաղը հայացաւ, Անմաղը հայացաւ...

Ի հարկէ, անունը լսողը կասէր թուրք է. բայց հէնց ներս մըտնէր, տեսնէր թէ Անմաղը ինչպէս էր ծած գալի տանը, հերիք էր, իսկոյն կիմանար, որ տան սիրելի աղան է:

Ում կամենում էր, տուն էր բացում, պատում, ճամփու դնում: Աղքատը սղորմութիւն ուզէր թէ հարեանը հացփոխ, իր ձեռքով առջափէ վերցնում էր, տալիս: Տան աղջիկներին ու փոքրերին հրամայում էր, ծեծում էր, սիրում էր, ինչպէս է միւս քեռիներս: Անասունների համար հոգին տալիս էր: Մինը հիւանդանախո գրեթէ ինքն էլ հետն էր հիւանդանում. էնքան էր սիրում: Ինքն էլ էնպէս սիրելի էր ամենքին: Անմաղը հիւանդանում էր թէ չէ, մեր ուրախութիւնն էլ հետը կարում էր: Ու ամբողջ օրը տատա ու պապս չորս կողմը պատում էին, ինչ որ լաւ բան էին գտնում, շուրջն էին հաւաքում, խնդրում էին, թէ ուրիշ ինչ կուզէ սիրտը:

բ.

Մի առաւօտ էլ վեր կացայ, տեսնեմ՝ բոլոր տանեցիք տխուր են: Իմ տատը արտառելով քթթում էր, ման էր գալի անկիւններում ու ինքը չէր իմանում, թէ ինչ էր անում: Հարսներն ու աղջկերթը լուս, տխուր ներս ու դուրս էին անում: Վրանի գոան հոգքին նըս-

տած խօսում էր իմ պապը, իսկ մի քիչ հեռու գլխակոր նստած էին քեռիներս:

— Աստուած լինի քո օգնականը, բալա ջան, խօսում էր պապս: Չոր քարին գնալիս՝ չոր քարն էլ կանաչի քեզ համար: Պակաս օրդ խնդութիւնով անց կենայ... Դէ, վեր կաց. օրն անց է կենում, ճամփեդ երկար է: Վեր կաց. բալա ջան, Աստուած բարի ճամփայ տայ, ասդ ոչ դիպչի քարի...

Անմաղը չուխի փէշով աչքերը սրբեց, վեր կացաւ, եկաւ մօտեցաւ իմ պապին: Պապս գրկեց, համբուրեց Անմաղին, ու աչքերը ցւեցին արտասուքով:

— Բա աշխատանքը մեզ հալալ արաւ: Անմաղ ջան, մեր աղ ու հացն էլ քեզ հալալ լինի, քո մօր կաթնի պէս: Մեզ մտիցդ զցես ոչ: Թէ աշխատիւն ունենաս՝ իմացրու, որ մենք էլ ուրախանանք, թէ պակասութիւն ունենաս՝ իմացրու, որ հարեհաս լինենք: Դէ, գնա, քեզ մտառդ, Աստուած բարի ճամփայ տայ:

Ապա թէ տատա գրկեց, համբուրեց Անմաղին, յետոյ մնացածները լաց լինելով ձեռն առան: Ապուշ կտրած փոքրերին էլ Անմաղը համբուրեց և մի երկու կափ, հորթ, գոմէշ, ձագ, մի կարկան ոչ-խաբ, մի բորձած էշ տալիս տրած, մի երկու շուն էլ հաբ զցած, ճանապարհ ընկաւ:

Միւս քեռիներս ուղեկցում էին Անմաղին:

— Աստուած բարի ճամփայ տայ, Անմաղ ջան, գնաս բարով, բալա ջան, — ձեռքը ճակատին դրած ետեկից ձայն էր տալի պապս:

գ.

Անմաղը անցաւ սարի միւս կողմը, միւս քեռիներս վերադարձան: Եթայց ինչո՞ւ էին լաց լինում մեր տանը, քեռի Անմաղը մըր գնաց, մտածում էի ես:

— Անմաղը մըր գնաց, նանի, — հարցրի իմ տատին:

— Իրենց տուն գնաց, — պատասխանեց տատս:

— Իրենց տունը մըն է...

— Ուրիշ տեղ է:

— Անմաղը ո՞վ էր որ...

— Անմաղը թուրք էր, մեր ծառան էր: Է՛, քանի տարի մեր տանն էր... Հիմի իր իրաւունքն առաւ ու գնաց...

— Բա էլ չի գալու:

— Չէ, բալա ջան, գնաց...

46. Արտաւազդ

Ձարկեցէք, դարբիններ, կրօնը սալին,
զարկեցէք կրօնը, շղթայքն ամրանան,
անիծեալ արքայի կապանքն ամրանան,
զարկեցէք դարբիններ, կրօնը սալին:

Ահարկու ամպերը եկան ժողւեցան,
ծեր Մասեայ ճակատն սև քօղ փաթթեցին:

զոռում է փոթորիկ գազանի նման.
հառաչում, ուռլում է կատաղած քամին:

Ձարկեցէք կրօնը. խորունկ քաքայրից
տին չար հողմի հետ հասնում են ձայներ...
ցոլում է փայտիկը՝ արքայի աչքից,
դէպի վեր թռչում են բարկութեան կայծեր:

Ուղում է նա դուրս գայ վրէժխնդիր հոգով,
իր անվերջ տանջանքի թոյնը մահաբեր
աշխարհի չորս կողմը շաղ տալու մաքով,
բայց ամուր են նրբա ծանր շղթաներ:

Մշտերիմ գամփռներ կրծում են կապանք,
կրծում են անդադար կապանքն արքայի.
Արտաւազդ, վերջ չունի հոգուդ տառապանք,
և դեռ շատ հեռու է վախճանն աշխարհի...

Ձարկեցէք դարբիններ, կրօնը սալին,
զարկեցէք կրօնը, շղթայքն ամրանան,
անիծեալ արքայի կապանքն ամրանան,
զարկեցէք, դարբիններ, կրօնը սալին:

47. Հսկայ փերակը

ա.

Հոյսը բացւում է, փողոցներն ու հրապարակները մութի մէջ են
դեռ, ամեն կողմ լուռ ու զատարկ: Բոլոր դռները փակ, պատուհան-
ների վարագոյրներն իջեցրած կամ փեղկերը դրած, բայց նրանց ա-
պակիների վրա արդէն խաղում է արշալոյսի զտարթ կարմիրը:

Ահա և արեւ հեռու սարերի ծայրին: Տների կտուրները դսկի են
հագնում, սոււերները քիչ-քիչ ստիպւում են ցած պատերի վրայով և
հեռոցհեռէ փախչում, ապաստանում նեղ ու փոքրիկ փողոցները. արեւ
ողողում է հրապարակներն ու շէնքերը:

Եւ մէկը միւսի ետեից քնկոտ աչքերի նման բացւում են լու-
սամուտները, որտեղից առաւօտեան թարմ ու զով օդը խուժում է
նրա սենեակները: Ե՛ր, մի դուռ ճռում է էստեղ, ճռում է մի
ուրիշ էստեղ, ճռում է մի երբորդը, և փողոցի դռներից և դարպա-
սուրբից դուրս են նետւում ծառաներն ու սպասահուները՝ հաց
ո՞ր անցքից դուրս են նետւում ծառաներն ու սպասահուները՝ հաց
ու օրւայ պաշար բերելու: Կաթնաժառա կանայք կաթի ամանները
ու թւայ պաշար բերելու: Կաթնաժառա կանայք կաթի ամանները
թեւերին անցնում են դռնէ դուռ, մինչ բանւորները դործաբան են
շտապում, աշակերտները խանութ և արհեստաւորները դէպի իրենց
կիսատ շէնքերն ու գործը: Իսկ մօտակայ դիւղացիք շարան-շարան

ձիերի և ճոճառն սալերի վրա բարձած իրենց բարիքը, դէպի շուկայ ու առուծաթի կրապարակն են տանում ամեն տեսակի կանաչի, հաւեղէն, պտուղ, կաթնեղէն, փայտ, ածուխ:

Մէկը միւսի ետեից վառարանները սկսում են ծխել իրենց առաւօտեան չիբուխը. մուխը բարակ թելերով բարձրանում է ծխնեւոյգներից, խառնւում միւսներիին ու բարակ քողի նման տարածւում քաղաքի վրա: Կը նշանակի կեանքը սկսել է տներում:

բ.

Եւ ամեն կողմ սկսւում է ժրջան աշխատանքը, էստեղ լոբի էստեղ աղմուկով: Աշխատանքներում կռում են, թակում, սղոցում, կարում, գործում ու հիւսում. և ձեռքերը պաշտօն է ստանում երկաթն ու պղինձը, ցինկն ու արծիճը, քարն ու փայտը: Իջնում են, բարձրանում, բռնում են, շարժւում անհամար ձեռներ, դառնում են հոգառնում, շնչում ու փնչում հազար գործիք ու մեքենայ:

Լցւում են գլորոցները, լցւում են գրասենեակները, դատարանները, քաղաքային տունը, պոստն ու պետական պաշտօնատեղիները: Սկսւում է գործն ու ելումուտը նոստարների մօտ, վաճառատներում, մթերացներում, ամեն խանութի մէջ, ամեն կրպակի առաջ:

Անթիւ գրիչներ շարժում են առնում, գրում են հա գրում տն-համար նամակներ, յօդած և լրագիր, դատական գործեր, վարչական կարգադրութիւններ ու հաշիւներ, անվերջ հաշիւներ, թէ մասնաւոր, թէ հանրային:

Ամենքը արագ դնում են, գալիս խուռն փողոցներով, արհեստաւոր և վաճառական, նամակաբեր ու ցրէիչ, պաշտօնեայ ու ոստիկան, բռնուր ու տշակերտ, ծառայ ու աղախին, ամենքն մի գործ ունեն, ամենքը մի հոգս, մի զրադում:

Ու ամբողջ քաղաքը կարծես մի հոկայական փեթակ լինի, ուր ամենքը վազվզում են իրենց պէտքերի համար, ու ամենքը աշխատում են իրար պէտքերի համար:

«Մէկն ամենքի համար ու ամենքը մէկի»:

- 1) Ինչ աշխատանք են անում ձեր տանն ցիւր ուրիշների համար:
- 2) Ինչ աշխատանք են անում ուրիշները ձեր տան համար:
- 3) Որ մեծանաս, ինչ ես ուզում դառնաս: Բո անելիքը ուրիշներին պէտք է, թէ ոչ:

48. Քրտինք

Աշխատի դու, չարքաշ մշակ, ըրբաինք թափի դու անվերջ, թող ըրբաինքով մայր երկիրը կըշտանայ:

դուր չի անցնի քո տանջանքը. այնտեղ երկրի կըծքի մէջ քո ըրբաինքը նոր ուժ, նոր կեանք կը ստանայ:

Աշխատի դու, ուրախ սրտով, տանջանքը ըրբանալից սուրբ է, եղբայր, երկընքից օրհնւած:

ըրբաինք թափի, և փոխարէն մայր-երկիրը իր կըծքից քեզ լիառատ կը պարգևի արդար հաց:

Ինչո՞ւ է քրտինքն ու աշխատանքը օրհնւած:

49. Քրիստափոր Կոլումբոս

ա.

Սրանից մօտ հինգ հարիւր տարի առաջ Հնդկաստանը աշխարհիս ամենահարուստ երկիրներից մէկն էր. այնտեղից արտահանւում էին թանկագին ապրանքներ, մարգարիտ, ոսկու, մետաքսեղէն, ոսկեթել մանածքներ, թէյ, սուրճ, դարչին, բրինձ: Վաճառականները հակեր էին կապում, ուղտերին բարձում, կարաւաններ կազմում ու ճամփայ ընկնում: Կարաւանները անցնում էին լեռների կիրճերով, անապատներով, ովազիւթից ովազիս, քաղաքից քաղաք. ուղտերը կոտորւում էին արևակէզ աւազից ու ծարուից, մարգիկ հիւանդանում: Կարաւանները կողովաւում էին կարաւաններն ու գերի էին վերցնում կամ սպանում մարդկանց: Ամեն տեսակ վտանգների ենթարկւելով, մէկ-երկու տարուց, վերջապէս վաճառականները հասնում էին Միջերկրական ծովի ափերին, որտեղից ապրանքները նաւերով փոխադրւում էին Եւրոպա:

Շատերն արդէն որոնում էին մի այլ ճամփայ դէպի Հնդկաստան, աւելի կարճ և աւելի ապահով: Զենոփացի Քրիստափոր Կոլումբոսն էլ ամբողջովին տարւած էր այդ մտքով:

Բախար նրան գցել էր Պորտուգալիայի մայրաքաղաքը՝ Լիսաբոն: Նա գիտէր որ երկիրը կլու է, և համոզւած էր, որ Պորտուգալիայից շարունակ դէպի արեւմուտք դնալով անպատճառ պիտի հասնի Հնդկաստան:

տան: Նա դիմեց Պորտուգալիայի թագաւորին, բայց ի զուր: Ապա ուզեց անցնի իր հայրենի Ջենովա: Գնում էր Սպանիայով: Այստեղ մի վանահայր, ոգեւորւած նրա ծրագրով, խորհուրդ տւաւ դիմել Սպանիայի թագաւորին: Գիտնականները նրա առաջարկը անմիտ էին անւանում, պալատականները ծաղրում էին. երկար տարիներ թագաւորը խօսք չէր տալիս. վերջապէս ամեն խոչընդոտի դէմ կռւելով Կոլումբոսն ու վանահայրը հասան իրենց նպատակին: Թագաւորը խոստացաւ օգնի, եթէ Կոլումբոսը բոլոր գտած երկիրները կը հրապատակեցնի Սպանիային:

Պալոս նաւահանգստում պատրաստւած էին հին, քայքայւած երեք նաւեր. նաւաստիները ընտրւած էին ամեն տեսակ ոճրագործներից ու յանցաւորներից: Կոլումբոսը տեսնելով այդ սաստիկ մտատանջութեան մէջ էր. ճամփայ ընկնի, թէ հրաժարւի: Տասնութ տարիների ջանքերից ու չարքաշութիւնից յետոյ հրաժարւէր այս առիթից: Ուրիշ անգամ կաջողւէր արդեօք:

Կոլումբոսը որոշեց ապաւինել ճակատագրին:

Հէնց որ փչեց բարենպաստ քամին, Կոլումբոսը նաւը ելաւ, հրամայեց խաբխխներ քաշեն ու առագաստները բանան:

«Բարի ճանապարհ, բարի ճանապարհ, Աստուած յաջողի»,—կանչում էր ժողովուրդը ափից, մինչև որ նաւերը աչքից չքացան:

Այդ օրը 1492 թւի օգոստոսի 30-ն էր:

Բ.

Նաւեցին դէպի Կանարեան կղզիները: Ղեկավարներից մէկը դիտմամբ կտարեց դեկը, որ նաւերը սախլւած լինին կտ դառնալ: Բոլորն էլ շփոթւեցին և վատ նշան համարելով պահանջում էին վերադառնալ: Կոլումբոսը մի կերպ ուղղել տւաւ դեկը և հրամայեց առաջ գընան: Ամենքը տրանջում էին. «Իր յիմար քամահաճոյքին ուզում է մեզ գոհի. բոլորիս կորցնելու է»:

Վերջապէս հասան Կանարեան կղզիները: Ակններէ էր, որ այդ նաւերով անկարելի էր ճամփորդութիւնը շարունակել անձանօթ ովկիանոսով. նորոգելու համար մի ամբողջ ամիս պէտք եկաւ:

Ղեկերը նորոգեցին, բոլոր փթած մասը փոխեցին, թարմ ջուր, միս, փայտ վերցրին, ու մի կէսգիշերից յետոյ Կոլումբոսը ճամփայ ընկաւ դէպի արեւմուտք: Երբ լոյսը բացւեց, էլ ցամաքը չէր երևում:

Չուրջը միայն ծով էր ու երկինք, անսահման տարածութիւն: Նաւաստիներին երկիւղը տիրեց:

«Մէք է տանում մեզ. չորս բոլորը միայն ծով է ու ծով, և օրէցօր աւելի հեռանում ենք ցամաքից: Չենք ուզում, չէ, նոր երկիրներ. թագ ետ տանի մեզ մեր հայրենիքը»:

Մի քանիսր զգուշանում էին, թէ ծովային օրէնքները խիտ են և մահի ու կեանքի իրաւունք են տալիս նաւաստիին:

«Մեզ ինչ,—կանչում էին նաւաստիները.—նա մենակ է, մենք շատ. ինչից ենք վախենում, էլ ինչ ենք մօտիկ անում»:

Կոլումբոսը լսում էր այս արաւանջները, յորդորում, համոզում, իսկ հարկ եղած տեղը և սառտում, սպառնում: Վեցերորդ օրը տեսնան ջրի երեսին լողացող մի մեծ գերան. ուրախացան, կարծելով, որ ցամաքը մօտիկ է. հեռաւոր ամպերն ընդունել էին ցամաքի տեղ:

Շարունակում էին նաւել: Հասան մի տեղ. ուր ջուրը ծածկւած էր խիտ խոտով, որ խանգարում էր նաւարկութիւնը: Բոլորն էլ վախենում էին թէ ծովի վերջն է ու խոտի տակ խութեր են ծածկւած: «Նաւերը էս է ժայռերին կը դիպչեն ու կը փշրեն. ամենքս կը խեղդենք»,—մտածում էին նրանք: Բայց Կոլումբոսը սիրտ էր տալիս. «Չենք խեղդուի, ջրխոտ է, տակը ցարեր չը կան»: Լողում էին խոտի միջով՝ կարծես մի կանաչ գալաով: Վերջապէս դուր եկան այդ խոտերից էլ. կրկին միևնոյն կապոյտ ծովը, միշտ միևնոյն երկինքը:

Էլի մի քանի օր անցաւ, երեսցին բազմաթիւ թռչուններ. գիշերները նստում էին կայմերի վրա, բայց արևի ծագելուն պէս թռչում հեռանում էին: «Եթէ թռչուններ են թռչում, անշուշտ ցամաքը մօտիկ է»,—ուրախանում էին նաւաստիները: Յաջորդ օրը տեսան թռչող ձկներ, մի քանի հատ էլ նաւերի վրա ընկան. երբէք այդպիսի ձկներ չէին տեսել:

Բայց զմէք յոյսեր. օրեր էին անցնում, ցամաքը չէր նշմարւում: Նաւաստիները բաց ի բաց հրաժարւում էին աւելի հեռու նաւելուց: Կոլումբոսը կանգնեց սպասամանների մէջտեղ ու կտրուկ յայտարարեց. «Այսքան ժամանակ եկել ենք, էլի մի երեք օր սպասենք: Եթէ այս երեք օրն էլ ցամաքը չը տեսնենք, կը վերադառնանք տուն»:

Գ.

Ապստամբները հնազանդւեցին. Կոլումբոսը յոյս ունէր, որ երեք օրում անպատճառ կը հոտնեն ցամաքին: Շատ նշաններ կային. յառաջը չափելով նկատել էր, որ հեռագիտէ խորութիւնը պակասում էր,

Թաշուհները պատուում էին արդէն երամներով. կային և փոքրիկ Թըշուհներ, որոնք ծովափից հեռու թաշի չէին կարողանայ. երեկոները փչում էր մի այնպիսի տաք քամի, որ երբէք ծովից չի փչում:

Ելի մի օր անցաւ. և դեռ «չինչ» չէր երևում. Կոլումբոսն էլ յազում էր, բայց ցոյց չէր առնում և նաւաստիներին խրատութեամբ համար յայտարարեց, թէ երկու հար հինգ հարիւր բուրձ է նշանակւած նրան, ով ամենից առաջ կը տեսնի ցամաքը: Ամբողջ գիշերը մարդիկ քնած չէին, շատերը կայմերի վրա լուսացրին: Իսկ Կոլումբոսը մտատանջութեան մէջ ինքն իրեն առում էր. «Եթէ այսօր և

ցամաքը չերևաց, ի՞նչ պէտք է անեմ: Նաւաստիները կապտամբլեն ու ամեն ինչ կորած է»:

Լուսաբացից առաջ Կոլումբոսը ելաւ տախտակամած և հեռւում մի կրակ նկատեց. իր աչքերին չը հաւատալով՝ կռնչեց մի նաւաստու ու ցոյց առաւ հեռուն: Երկուսն էլ սրտառափ նայում էին. կրակը շարժւում էր. Անկասկած մի նաւակ էր, իսկ նաւակով ափից շատ հեռանալ ոչ ոք չէր վստահանայ: Կոլումբոսի ուրախութեանը չափ չը կար

Լոյսը նոր էր բացւում, որ առաջաւոր նաւից ձայն տւին. «Ցածմաքը, ցամաքը»: Կոլումբոսի նաւը ամենից ետեւն էր. շուտով այնտեղ դից էլ նկատեցին Բոյսը երեք նաւերի վրա էլ մի խելառ ցնծութիւն. բարձրացաւ: Նաւաստիները համբուրում էին Կոլումբոսի ձեռները: Երեքը, զգեստի ծայրերը. «Ների, ների», Կոլումբոս, որ չէինք հաւատ

առւած քո խոստումներին ու ըմբոստանում էինք քո դէմ. ովկիանոսը չը տեսած՝ սարսափել էինք»: Իսկ Կոլումբոսը երջանիկ կրկնում էր. «Ամեն ինչ մոռացւած է, ես չեմ բարկանում ձեզ վրա»:

Երեք ամիս անծայր ջրերով նաւելուց յետոյ վերջապէս համոզւած էին ցանկալի ցամաքին:

Կոլումբոսը հրամայեց՝ մալոյիկներն իջեցնեն ու իր օգնական նաւաստիներն ու նաւաստիներին հետ դիմեց դէպի ափը: Քանի աւելի մօտանում էին, այնքան աւելի էին զարմանում. ափին բարձրանում էր մի վիթխարի անտառ, որի ամեն մի հօկայական ծառը հազիւ չորս մարդ կարողանար գրկել. ամեն մի տերև երեք մարդ կը ծածկէր: Խոտերը, ծաղիկները, Թաշուհները՝ բոլորն էլ այնպէս չէին, ինչպէս Եւրոպայում: Անտառից դուրս վազեցին վայրենի մարդիկ, մորթին կարմիր, զլիի մազերը սև, երկար ու կոշտ, անմօրուք, ամբողջովին մերկ էին, միայն գլխին փետուրներ ու զարդեր. մարմինն ու երեսը նախշած էին բազմերանգ ներկերով, սկանջներին ու ռնգներին օղակներ ու ոսկու կառններ: Նրանք ապշած նայում էին նորեկներին:

Նկնելով ծովափը, Կոլումբոսը դրօշակը տնկեց ու յայտարարեց.

— Այս երկիրն ու բոլոր այստեղ եղածը առնում եմ Սպանիայի Թագաւորի իշխանութեան տակ:

Նաւերից որոտացին թնդանօթները. քահանան լսաչ ու լսաչկառով առաջ անցաւ, բոլորն էլ ծուկ չորեցին ու զոհութիւն տւին Լուսնուն աջողութեան համար:

Այդ կղզին Կոլումբոսը անւանեց Սան-Սալւատոր, այսինքն՝ Փրկիչ, ի յիշատակ իր փրկութեան:

Վայրենիները, տեսնելով սպիտակամորթներին ու լսելով թնդանօթների որոտը, կարծեցին թէ սպանիացիք ասուածներ են ու երկաթի որդեք, որ եկել են փայտէ տներով և կարող են փայլակ ու կայծակ անել և երկրպագում էին նրանց:

Եւ Կոլումբոսը այնուհետև մի քանի ուրիշ կղզիներ էլ գտաւ ու հաւատացած լինելով թէ գտել է Հնդկաստանի մերձաւոր կղզիները՝ երկիրն անւանեց Վեստ-Ինդիա, այսինքն Սրբմտեան Հնդկաստան, իսկ վայրենիներին՝ Նեդիկներ: Հիմնելով կղզիներից մէկի վրա մի ամբողջ տարեկանց կէսն այստեղ թողնելով, նա վերադարձաւ Սպանիա:

Երբ Կոլումբոսի նաւերը մտան Պալոսի նաւահանգիստը, քաղաքի բոլոր եկեղեցիների զանգերը բարձրաձայն ղողանջում էին, թնդա-

նօթները որոտում էին և ժողովուրդը ցնծութեամբ զիմաւորում էր
 Երբ նա ներկայացաւ թագաւորին ու թագուհուն, առջևից գնում էին
 հետը բերած հնդկները, տանելով նոր երկրի բերքերը՝ սսկի, կարտո-
 ֆիլ, սիմինդր, պտուղներ, թռչուններ և այլն: Կարտոֆիլն ու սիմինդր
 մինչև այն ժամանակ անծանօթ էին եւրոպացիներին:

Այժմ ամենքը խոնարհւում էին Կոլումբոսի առջև, և աւելի նրանք
 ուրբեր առաջ խելառ էին անւանում նրան: Թագաւորը Կոլումբոսի
 պարգևեց դրամ, պատիւներ, ազնւականութիւն. փողոցներում թագաւոր
 ի կողքին էր գնում ձիով. դեռ ոչ ոք այդպիսի պատւի չէր արժանացել:

Յաջորդ ճամփորդութիւննե-
 րին Կոլումբոսի հետ անցան Նոր
 Աշխարհը բաղմաթիւ գաղթա-
 կաններ, որոնք որոնում էին
 ոսկի ու անաշխատ հարստու-
 թիւն: Նոր և նոր երկիրներ էին
 բացւում: Հիմնւեցին նոր քա-
 ղաքներ: Կոլումբոսը պահան-
 ջում էր, որ գաղթականները
 մեղմ վարւեն վայրենիների
 և չը կատաղեցնեն նրանց:
 Խիստ պատժում էր ոճաւոր-
 ներին և ծոյլերին: Բայց զը-
 րանով բաղմաթիւ թշնամիներ
 վաստակեց, որոնք զրդեցին թա-
 գաւորին, որ նրա տեղ մէկ ու-
 րիշ կառավարիչ նշանակի: Այ-
 ժմ Կոլումբոսը արդէն չէր կարող

կառավարիչը հանեց Կոլումբոսին պաշտօնից և շղթայակալ ուղարկեց
 Սպանիա: Թէև թագաւորը հրամայեց շղթաները իսկոյն հանեն, բայց
 Կոլումբոսը երբէք չէր մոռնում այդ ապերախութիւնը ու ասում
 էր իր ազգականներին.

«Երբ մեռնեմ, այս շղթաներն էլ ինձ հետ դրէք դագաղիս մէջ»:
 Այնուհետև նորից մէկ անգամ Կոլումբոսը փորձ արաւ արեւմտեան
 ճամբով հնդկամասն հասնելու ու երկար շրջից մի անծանօթ ժա-
 ցամաքի ափերի մօտ: Նախանձոտ ու չարամիտ մարդկանցով շրջա-
 պատւած, յոգնած՝ նա վերադարձաւ Սպանիա: Այս անգամ թագա-
 ւորն էլ երես դարձրեց նրանից և չուզեց նոյն իսկ ընդունել իր մօտ:

Վշտից, անաշուղտութիւնից սրտաբեկւած՝ Կոլումբոսը հիւանդացաւ և
 մեռաւ: Նրա հետ թողեցին և նրա շղթաները, միակ պարզեք, որ
 մնացել էր իրեն այնքան երախտիքների փոխարէն:

Նա մեռաւ հաւատացած, որ գտել է Հնդկաստանի Արեւմտեան
 կողմերը: Բայց շուտով իմացւեց, որ նրա գտածը Նոր Աշխարհ է:
 Այդ աշխարհին յետնորդները նոյն իսկ չը տւին Կոլումբոսի անունը.
 նա կոչւեց Ամերիկա, մի երկրորդական ճամփորդի անունով, որ իր
 զբօն մէջ առաջին անգամ նկարագրեց այդ նորագիւտ երկրները:

50. Չինը հայտ...

Չինը հայտ,
 դաշտը ծրլաւ,
 ալ ու ալան,
 ալ արեւշուտ
 շորեր հագաւ.
 դշխուն,
 նիշուն
 գարուն եկաւ:

Թռչուն,
 մըշին,
 շունչ-կենդանի
 էն սեղանից
 հաց կը տանի:
 Փառք մայր հողին,
 մեր ծնողին,
 հաց է տալիս
 աշխատողին:

51. Գարուն

Կուռնկները շարան-շարան մեր դիտով
 կըրկուալով եկան անցան երկրնքով.
 գա-րուն, գա-րուն աւետեցին սիւսին.
 լսեց, բացւեց նուշ, ծիրան ու կեռասին:

Արտուտները ծըրըլալով թռան վեր,
 ձորից ելան կաքաւծերը դէպ մարդեր՝
 Գորհան գալը ողջունեցին միաձայն,
 կըշկըշալով օրհներգ ասին ընդթեան:

Կանաչ դաշտում գոյն-գոյն ռիթմներ
 ոտտոտում են ուրախ անհոգ վար ու վեր:
 Հովիւն ուրախ սրնգելով՝ դէպ արօտ
 դուրս է քշում արածելու գառն ու հօտ:

52. Շէկօն ու Մարալը

ա.

Գեղեցիկ էին Շէկօն ու Մարալը իրենց հաստ պարանոցով, իրեն լայն ու լերկ գաւակներով, իրենց հարթ թիկունքով և հպարտ, խոր շարժումներով: Գեղեցիկ էին մանաւանդ նրանց գլուխները: Չորածայր եղջիւրները բարձրանում էին հարթ ու լայն գանգերի վրա և գեղանկար ու սպառնական ձեով աղեղում էին դէպի ճակատ: Սոււնցիկ ու խոշոր աչքերը իրենց շարժում գնդերով փայլում էին ճակատի վրա, ինչպէս շիկացած ածուխներ, և լայն ու գնդերից նրանք ուժեղ շունչը դուրս էր գալիս լեզու փնջոցով:

Գեղեցիկ էին Շէկօն ու Մարալը, գիւղի պարծոնքն էին, բոլոր սիրոյ և հիացմունքի առարկան: Եւ նրանք իրար թշնամի էին, և տաղի հակառակորդներ:

Ոչ սք նրանց չէր տեսել միասին դաշտում կամ ամուլին լծւած գլխով տակ: Նրանք արածում ու աշխատում էին շուկ-շուկ, իրարից հեռու:

Անողորմ, անհաշտ հակառակորդներ էին: Երբէք չէին հանդիպում իրար Շէկօն ու Մարալը. բայց ամեն մէկը կարծես իմանում էր, գիւղում ինքը մենակ չի, որ իրենից հեռու, հակառակ կողմի վրա տեսնում, արածում է մի ուրիշը, իր հակառակորդը: Նրանք իր չէին տեսնում, բայց զգում էին իրար ներկայութիւնը հեռուութիւնից և երբեմն երբեմն դունչները վեր ցցած՝ փնջացնում էին տոտում, փնտում իրար:

Ամեն գարնան երկու հակառակորդի հանդիպումը դառնում աւելի փառագաւոր, որովհետեւ ձմեռան պարապութիւնից նրանք աւուժ ու եռանդ ստացած աւելի կատաղի էին դառնում: Երբ արեւ լաւ շին շողերի տակ, ծաղիկ ու կանաչ զարդարում էին լեռ ու դեռ երբ առաւելները պատռելով սառցէ պատեանը, կարկաշում էին նաչապատ թմբերի տակ, ծառերը իրենց ծաղիկների բուրմունքով լցնում էին օդը և թռչունները դաշտայնում էին հովիտներում ու գինիներում, այն ժամանակ Շէկօն ու Մարալը դուրս էին գալիս մերից, ինչպէս երկու կատաղած վիշապներ:

Մորթիները ձիթած ու փայլվում, եղջիւրները խնամքով և պոչերն ու ճակատը կարմիր գոյնով ներկած, նրանք՝ արեւ լայն կարօտ, խայտալով վազում էին դէպի դաշտերը, չէր նայ իրենց գէր ու ահագին մարմիններին: Ձմեռային մշտական

ւարից մթազնած նրանց աչքերը բոցավառում ու փայտաւում էին գարնան արեւի շողերի տակ, և նրանք լայն կրծքով շնչում էին կենդանաբար ու ջերմ օդը: Առանձին զուգութեամբ էին հեղում կատաղի կենդանիներին, մինչև որ աշխատանքների հաստ լուծը, խոր աղօտում թաղուղ ծանր գութանը կամաց-կամաց թուլացնեն նրանց կուր և շունչը, նրանց կատաղութիւնը:

բ.

Եւ մի անգամ գարնան կուրը պատահեց յանկարծ:

Մարալն այդ օրը տոնածնապէս անհանդիստ էր, չէր արածում. կեղակներով քանդում էր հողը, հաստում էր օդի մէջ, անքում էր, փնջացնում, ապա գունչը բարձր ցցած՝ մոնչում էր ահագին ձայնով: Ցանկարժ նա թափ տաւ և խելագար կերպով վազեց հակառակ կողմը, ոտքի տակ տալով դաշտեր, արտեր, բանջարանոցներ: Բոլոր անցան հօտաղների ջանքերը՝ նրան ետ կանգնեցնելու, ի դուր անցան խարաղանների և մահակների հարւածները: Մարալը վազում էր ու վազում: Վերջապէս նա հասաւ մի կանաչադարձ թմբի դիմաց, եղջիւրները դէմ արեց ու սկսեց քանդել ու հողը ցրել տալ, ապա, դունչը վեր ցցեց և ահագին ձայնով մոնչաց:

Եւ յանկարծ-որտեղից որտեղ՝ նրան իրրի պատասխան լսեց Շէկօն մոնչոցը հակառակ կողմից: Մարալը աչքերը չուեց, ախանջները ցցեց աւելի լաւ լսելու համար, քթածակներն ուռցրեց և այնպէս մոնչաց, որ լեռ ու ձոր թնդաց: Դարձեալ մի անգամ լսեց հակառակորդի պատասխանը և շուտով հեռու բլրակի թիկունքից բարձրացաւ Շէկօն գլուխը: Ախոյեանները իրար տեսան:

Առաջին անգամ երկար տարիներից յետոյ Շէկօն ու Մարալը տեսան իրար: Այնուհետեւ կատարեց մի զարմանալի բան: Կենդանիները նախ կանգ առան դէմ առ դէմ, մի առժամանակ գլուխները դէպի երկինք ցցած, վերջին անգամ տնքացին ահագին ձայնով, փնջա-ցրին քթածակներից և աչքերից կրակ ցայտելով իրար վրա վազեցին կատաղի արագութեամբ:

Եկան, եկան, և ահագին թափով զարկեցին իրար:

Նրանց գանգերի թրթիկոցը և եղջիւրների ճարձատիւնը բռնեց ջրջակայքը: Մարսափած հօտաղները վազեցին դէպի գիւղ օգնութիւն կանչելու: Գիւղը ոտքի թռաւ: Հասան...

Կախեցին գոմէշների պոչերից ետ-ետ քաշելու համար. փայտե-րով, խարաղաններով հարւածեցին գլուխներին, դունչներին, ոտներին.

A sepia-toned illustration depicting a group of people in traditional attire gathered around a large animal, possibly a bull or ox, in a rural setting. The scene is framed by a stone wall and trees in the background. The people are dressed in long, flowing robes and head coverings, suggesting a historical or cultural context. The animal is the central focus, with several individuals interacting with it. The background features a stone wall, trees, and a distant landscape. The overall style is that of a historical engraving or woodcut.

Արգէն Մարալի աչքն էր պատուած: Շէկօի կուրծքն ու պարա,
նոցը մի քանի տեղից վերաւոր, արիւնը ծորում էր երկայն էլ և եղ-
ջիւրները կարմիր էին ներկւած, գետինը նրանց ոտների տակ ափո-
շել էր վարած արտի պէս, բայց չէին բաժանուում, չէին թողնում և
ոչ մէկը չէր մտածում տեղի տալ միւսին: Չարիւրեղի ահաբաւն էր
ուրիշ: Երբ տեսնում էին իրար, կարծես նը-

118

119

ցուցիչ, մի սարսափելի որոտ, և նոյն վայրկեանին երկու թանձր մարմիններ ետ-ետ գնացին և միաժամանակ խորտակւած գետին ընկան սնքալով և փնչացնելով:

Բազմութիւնը միարեքան ախ քաշեց, հեռու կանգնած կանայք ճշացին ու ծնկներին տւին, ծերերը գլխները օրօրեցին վշտով:

Հարւածը զարհուրելի էր, վերջին հարւածը:

Շէկօն ու Մարալը ընկան փշուած գանգերով, ոնգներին Ժալ քեց թանձր, սև արիւնը, աչքերը շաղկեցին և երկուսն էլ անշնչացան ու ձգւեցին լայնարձաղ դաշտում: Սյուլէս ընկան Շէկօն ու Մարալը լայնարձակ, կանաչ դաշտերում: Գիշերը վրա հասաւ:

Հեռուն, մութ խրճիթների սև յարկերի տակ սգում էր գիւղը:

53. Վն՛ր կաց, գեղջուկ

Արեւ ահա փայլում է վերեւից
զըթառառ սիրով:

անուշ գոլորշին շրդարշի նրման
ճօճւում դաշտերով:

Բացւած բլներեց գործի է գիմում
անհամար մըջիւն,

մայր հողը ծընում, գետը տարածում
թովիչ կարկաշիւն:

Հէյ, վեր կաց, գեղջուկ, վեր կացէք, եգներ,
միթէ չէք ըզգում:

արտերը վաղուց սերմի կարօտից
լալիս են, սգում:

54. Ամենաբանկազին քանր

— Տուր ինձ այն, ինչ որ ամենից թանկագինն է քեզ համար
ես կը բժշկեմ քեզ, ասաւ պառաւ վհուկը վերաւոր թռչնիկին, որ
մենակ ընկած էր ջրի ափին և մեռնում էր:

Կարմիր արիւնը կաթիլ-կաթիլ ծորում էր նրա կրծքից սպիտակ
աւաղի վրա, և կեանքը արագ թողնում էր նրա փոքրիկ մարմինը,
որ արդէն սկսում էր սառչել:

— Ամենից թանկագինը, ի հարկէ՝ կեանքն է — մտածեց թռչնա-
կը: — Բայց միթէ կը խլի բարի վհուկը, ինձից այն կեանքը, որ ին-
քը խոստանում է ինձ տայ: Բարի վհուկը երևի հանաք է անում:

Նւ նրա վրա ուղղելով իր հանգչող աչքերը՝ թռչնակը շնչաց:

— Լաւ, բժշկի, կը տամ քեզ այն, ինչ որ ամենից թանկագինն է
ինձ համար:

Վհուկը դիպաւ նրա վերքին իր գաւաղանով, վերքը ողջացաւ, և
թռչնակը ուրախ վեր թռաւ, կենդանացած ու առողջ:

— Եսկ հիմա տուր ինձ թեւերդ, — ասաւ վհուկը:

— Ո՛չ, բացականչեց թռչնակը, ցնցւելով, — օչ երբէք:

— Միթէ թեւերը ամենից թանկագին բանը չեն քեզ համար:

— Հէնց դրա համար է, որ չեմ կարող տալ, — կամացուկ շնչաց
թռչնակը: — Սա իմ կեանքը: — Աւելի լաւ է բոլորովին չապրեմ, քան
թէ ապրեմ և չը կարողանամ թռչել:

— Թախ, — ասաւ վհուկը, — ես չեմ կամենում քո մահը: Բայց յի-
շի, որ ամենից թանկագին բանը կեանքից էլ թանկ է:

55. Գարնան հրաւեր

Բացւում են դարնան
օրերը պայծառ...

կըգնա, իմ ընկեր,
գնանք դէպ այնտեղ, երկնահաս վերև,
կեանքը լայնարձակ, երկինք ու արև:

Փըթթում են գարնան
Ծաղկունքը վառ-վառ...

վեր կաց, վեր, ընկեր,
եղնեք գետի սար,
հազար գոյներով, հազար, հազար ցեղ
ժպտում են նրանք ու բուրում այնտեղ:

Կանչում են զարնան
հաւքերն անհամար,
գնանք, իմ ընկեր,
թռչենք դէպի սար,
երգենք նրանց հետ, երկնահաս վերեւ:

56. Նախրապան Մանուկը

ա.

Նախրապան Մանուկը վեր էր կենում տեղիցը նախորդ օրւայ աշխատանքից զադրած անդամներով, գնում էր առւի վրա երեսին մի քանի չուփ էր տալիս, փէշով սրբում ու դէպի աղօթարանը դարձած՝ մի քանի անգամ խաչ էր հանում: Ապա իր նախածաշիկը, ինչ որ իր կին Շուշանը պատրաստել էր, փաթաթում էր մի կակուղ հացի մէջ ու կծելով զօրս էր դալիս, փայտը ձեռին կանգնում Սգիզենց կայու- մը: Յետոյ, երբ նախրի տուար գիւղիցը կտրում էր, նախրապանը մտնում էր առն, հացը շալակը կտալում: Վի մեծ գաւաթ գինի կոնծում ու գնում իր բանին: Ուտիս օրերը մի կտոր պանիր կը լի- նէր Մանուկի լաւաշի մէջ կամ կէս կողակ ձուկը, իսկ պտսերին՝ աղը դրած բոխ կամ ողորմակոթ, իսկ եթէ զարուհն էր՝ իր կնոջ քաղած խաչած աղցաններից զարնան ախանջ, առւի կարտս, սիբեխ, թելուկ կամ որեւէ այդպիսի աղցան:

Նախրապան Մանուկի տան ուտելիքից ոչ մի բանը փողով չէր ստացւում: Ինչպէս նախորդ նա ամեն շաբաթ հացը տաւարատիրոջ տներէցն էր հաւաքում, ամեն տանից մի-մի լաւաշ, իւղ ու պանիրը նրա համար ինքն իրեն էր ընծայ գալիս հարեանների տանից: տա- րեկան կողակն ու գինին, ինչպէս նախրապան, իրաւունք ունէր իր ժամանակին հաւաքելու, պաս օրերի համար աղը դրած ուտելիքն- ները Մանուկի կինն էր գնում քաղում, և կամ ինքը նախիրը արա- ծացնելիս ժողովում էր զաշտիցը և երեկոյեան հացի սփռոցի մէջ կապած՝ շալակին առն բերում:

Ամեն բարութիւն Մանուկի տանը անպակաս էր: Ոչ մի այգե- տէր էնքան շատ բերք չէր կախան անի ձմեռայ համար, ինչքան

Շուշան քուրիկը: Ամեն Ասածու տւած օրը նրանց բաժին կը գար. ոչ մի բանից չտես չէին մնում:

Նրանց հագնելիքն էլ տանիցն էր գուրս գալիս: Շուշանը իրենց համար բաժին ընկած մրգեղէնը միշտ փոխում էր գիւղի կողքով ի- րենց տան առջևից ոչխար անցկացնող քրդի կամ չորանքեարի հետ բրդի վրա, լւանում, գզում, մանում, կարում, հագցնում, բամբակե- ղէնն էլ նա ինքն էր մանում, իսկ բամբակը որեւէ հարեանի տղի ձեռ- քով դաշտեցիների հետ մրգով փոխել էր տալիս:

բ.

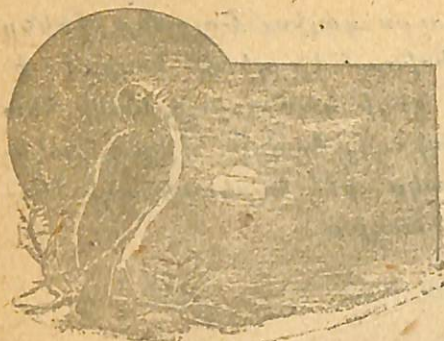
Ինքը Մանուկը մի բարձրահասակ մարդ էր, երկար սրած բելսե- րով, խոշոր ու սուր սե աչքերով, ահարկու ձայնով և յաղթանդամ մարմնով:

Շրջակայքի գիւղերից շատերը Մանուկի բռունցքի ուժը փորձել էին, երբոր կամեցել էին մի կով կամ մի արջառ նախրից փախցնեն: Ոչինչ սուր չէր բանացնում մեր Մանուկը, նրա գէնքը իր կոմբա- լադուխ մխտած հոնի զազանակն էր: Քանի սրերի բերաններ էտ զաւազանի վրա փշրւել էին: Գողերը մին-մին անիծելիս՝ տուած էին շինել, ասում էին. «Նախրապան Մանուկի զազանակին հանդիպես դու»:

Ահա հէնց այս էր պատճառը, որ Մանուկը տասներկնգ տարի էր գիւղի նախրապանութիւնը իրեն էր սեփականել: Նրա միւս ընկեր- ները տարէնը մինը համարեա փոխւում էին, իսկ ինքը կար ու կար և խոչալէս միշտ պարծենալով կրկնում էր, քանի կենդանի էր՝ պէտք է լինէր:

Երեկոյեանը, երբ նախրապանը ետ էր դառնում, ողջ գիւղի տա- ւարը տեղաւորում էր, տէրէց տէր անում և գալիս էր իր տունը, համբուրում էր երեխին, փառք էր տալիս իր Արարչին ու կնոջ հետ նստում էին սեղանի մի կտոր հալալ հաց ուտելու:

57. Ողջոյն ձեզ

Ողջոյն ձեզ, գարնան նորեկ
թռչուններ,
որ ծըլւելում էք կանաչ թրփերում,
որքան ցընծութիւն, որքան կեանք
ու սէր
եռում է ձեր պարզ, անհոգ երգերում:
Պուտըն երամով, ազատ, համարձակ
մերթ սըլանում էք դուք նեախ նըման

դէպի վեր՝ անհուն եթեր կապուտակ,
մերթ իջնում երկիր՝ թրփերի վրան:
Ողջոյն ձեզ, գարնան նորեկ թռչուններ,
որ ծըլւելում էք կանաչ թրփերում,
հեռու մեր կեանքի հոգեմաշ, տըխուր
վըշտից ու ցաւից, բընութեան գըրկում:

58. Հրաշք

Մի գարնան օր պտտանի Սողոմոնը նստած էր արմաւենիների
տակը իր հօր, Դաւիթ թագաւորի այգում, խորը մտածմունքի մէջ:
Նրան մօտեցաւ իր դաստիարակ Նաթանն ու հարցրեց.

— Ի՞նչի մասին ես մտածում, զաւակս:

Ստտանին գլուխը բարձրացրեց և պատասխանեց.

— Կուզէի աչքովս հրաշք տեսնեմ, Նաթան:

Նաթանը ժպտաց:

— Ի՞մ հոգիս էլ պատանի ժամանակ նոյնն էր փափագում:

— Եւ Աստուած արժանացրեց քեզ հրաշք տեսնելու, — շտապով
հարցրեց Սողոմոնը:

— Աստուծո ծառան մօտեցաւ ինձ, — շարունակեց Նաթանը, — նոն-
նու սերմը ձեռքին... «Տես, — ասաւ նա, — թէ ինչ է լինելու այս սեր-
մին»: Ու հողի մէջ մատով մի փոս արաւ, նրա մէջ ձգեց սերմը ու
թաղեց: Եւ ահա սերմի կճեպը ճաքւեց ու նրա միջից դուրս սողաց
ձիւղ և գեանի տակից դուրս նայեցին երկու տերեւներ: Իսկ յետոյ

երևաց կտր ցողունը՝ կաշւով պատած, ու սկսեց ցողունը բուն գառ-
նալ, կաշին էլ հաստ կեղև:

— Մի կողմ քաշւիր, — ասաւ ինձ սուրբը:

Ես մի կողմ քաշւեցի... և ծառը եօթը ճիւղ արձակեց:

Ապշած ու զարմացած կանգնած էի:

— Եւ աւելի մեծ ստեղծագործական ուժ կը տեսնես դու, — ասաւ
սուրբը, մերձաւոր աղբիւրից մի բուռը շուր վերցրեց ու երեք ան-
գամ սրսկեց ծառին... Եւ ծառը ծածկւեց խիտ սաղարթով, և սուեր
աւաւ և անուշահոտ բուրմունքով լցրեց օդը:

— Ո՞րտեղից է այս անուշահոտութիւնը, — բացականչեցի ես:

— Միթէ չես տեսնում ծիրանագոյն ծաղիկները, որ զանգուկ-
ներէ պէս կախւած են խիտ սաղարթի մէջ, խրատում էր ինձ Աս-
տուծո մարդը:

Անխօս նայում էի ես... Եւ ահա քամի բարձրացաւ: Զիւնի փա-
թիկներն նման թափւեցին ծառից ծաղիկների թերթիկները... Իսկ
յետոյ ճիւղերից կախ ընկան կարմիր պտուղները:

Եւ սուրբ մարդը հեռացաւ, թողնելով ինձ լուռ զմայլանքի մէջ...

— Ո՞ւր է նա: Ի՞նչպէս է Աստուծո ընտրեալի անունը, Կենդանի
է այժմ նա, — շտապով հարցրեց Սողոմոնը:

— Զաւակս, — պատասխանեց Նաթանը, — ես պատմեցի քեզ միայն
տեսածս երազը:

Գլուխը կախ ձգեց Սողոմոնը և վշտալի ասաւ.

— Ի՞նչու յափշտակեցիր ինձ խաբէութեամբ...

— Խաբէութեամբ, — շարունակեց Նաթանը, — ես չը խաբեցի քեզ:
Նայիր, հօրդ այգու մէջ արթուն աչքով կը տեսնես ամենը, ինչ որ
պատմեցի քեզ: Միթէ նոյնը չի լինում ամեն նոնենու և առհասա-
րակ ամեն ծառի հետ:

— Այո, բայց լինում է աննկատելի կերպով, երկար ժամանակա-
միջոցի ընթացքում:

Միթէ զբանից ստեղծագործութեան հրաշքը նսեմանում է: Էլ
ի՞նչ հրաշք ես պահանջում դու, որ շրջապատւած ես բնութեան հը-
րաշքներով: Կամ գուցէ նրա հրաշքները պակաս աստուածային են
նրանից, որ կատարւում են անաղմուկ, աննկատելի կերպով:

59. Գետակն ու աղբիւրը

Գետակը.

Խոր ձորեր ուր-մուր
տալիս եմ հազար մանէման,
ճամփէս քարոքներ խորը՝
պանդուխտ եմ աման, աման:

Ակն-աղբիւրը.

Ի՞նչ սոսկալի քարափ է սա,
մէջէմէջ ու մութումութ.
հազիւ մի լոյս աշխարհ ընկայ,
գնամ գետին հասնեմ շուտ:
Կաց, սպասի, կաց մի հասնեմ:
Դէ, սպասի, տես, գալիս եմ.

Գետակը.

Դէ, շտապի, եկ, շուտ արա,
Վայ, կողքերս, վայ ես մեռայ...
Մի նայէր ինձ այդպէս, ժայռեր,
չեմ ղիմանայ ձեր աչքի սեին.
Իմ կապտաչեայ հասնեմ ծովին.

Քարափներն ինչ են ասում, ծովն ինչ է ասում:

60. „Սատանի մեքենան“

ա.

1807 թւի օգոստոսի 11-ին Ամերիկայի Նիւ-Եօրկ քաղաքի գրեթէ բոլոր բնակիչները խանել էին Հուգոն գետի նաւահանգստում: Ամեն մէկը ուզում էր տեսնի, թէ ինչպէս պիտի բանի մեքենագէտ Ռորերտ Ֆուլտոնի հնարած նաւը, որը իբր թէ պիտի առանց քամու գնար և՛ հոսանքով, և՛ հոսանքի հակառակ:

Այի մօտ երևում էր մի տարինակ նաւ, առանց կայմի, առանց առագաստի, մի հատ ծխնելոյզ էր միայն անկած մէջտեղից, մի-մի ահագին անիւ էլ կողքերին:

—Տեսէք, տեսէք,—ծիծաղում էր մի ծերունի նաւատորմարտ-ի ի միջից,—մի ամբողջ գործարան է դրել նաւի վրա: Գլուխս կտրել կը տամ, թէ որ ծանրութիւնից յատակը չը գնայ: Այսպէս էլ ան-խելքութիւն:

—Տղերք, սալ է շինել. չի երեօթն անիւ-ներով է ուզում ման գայ: Է՛յ, պայտպան Ֆուլ-տոն,—ծաղրում էր մի ուրիշը:

—Նայեցէք, նայեցէք,—յանկարծ կանչեց ամբոխը,—մեքենան վառում են:

Ծխնելոյզից քուլա-քուլա ծուխ բարձրա-ցաւ, մեքենան սկսեց վշշալ: Տախաակամածի վրա յուզւած ման էր գալիս մի քառասուն տարեկան աղամարդ ու հրամաններ արձա-կում:

—Ֆուլտոն, Ֆուլտոն,—աղաղակեց մէկը ամբոխից:—Էն աշխարհում պապիս բարե արա ինձանից:

Միահամուռ հրեւոցը խլացրեց այս ծաղրանքը, ամեն կողմից ըս-կրսեցին շաղկապ ու կանչել:

—Բարի ճանապարհ, «խելառ Ֆուլտոն»:

Այս անունն էին դրել տարօրինակ նաւին, որի ճակատին մեծ տառերով գրւած էր՝ «Կերմանա»:

Յանկարծ շոգենաւից լսեց ահանջ ծակող մի սուրոց: Ամբոխը պատասխանեց աւելի անսանձ շաղկապով ու չարախնդաց ճիչերով:

Անիւները պտտւեցին, շոգենաւը ցնցւեց ու սկսեց ափից հեռա-նալ, սկզբում շատ դանդաղ ու ծանր, իսկ յետոյ աւելի ու աւելի արագ ու թեթեւ: Շուտն ու ծիծաղը մէկ անգամից կտրւեցին. ապշած, աչ-քերը չափ նայում էր ամբոխը, ու յանկարծ հազարաւոր կուրծքե-րից դուրս թաւ մի բացահանչութիւն՝ «կեցցէ՛»: Ժողովուրդը վա-զում էր ամբողջ շոգենաւի ետևից, մինչև որ նաւը աչքից անհետա-ցաւ, սկզբունքով դէպի Ալբանի, գետն ի վեր:

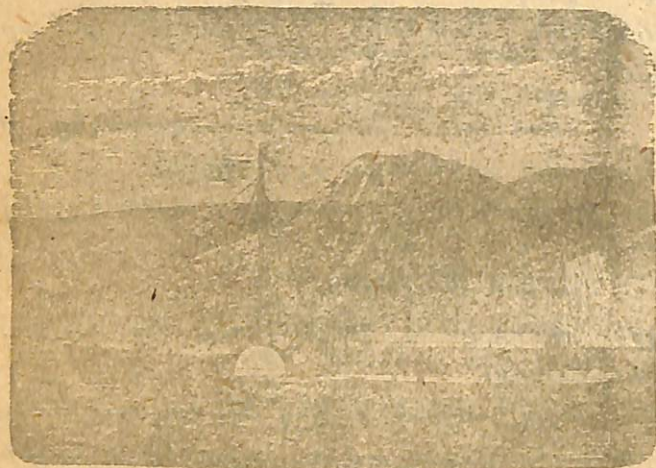
Բայց Ֆուլտոնը ուշք չէր դարձնում ոչ ամբոխի շաղկապին ու ծաղրանքին, ոչ էլ հիացմունքին. նա լարւած հետևում էր իր նաւի ընթացքին. մէկ արագացնում, մէկ դանդաղեցնում էր, մէկ աջ էր

ուղղում, մէկ ձախ, ու շարունակ դիտում էր՝ չը կայ արդեօք որեւէ պակասութիւն: Հետզհետէ երջանկութեան և հպարտութեան զգացմունքը լցնում էր նրա հոգին, որ այնքան տանջւել էր այդ մեծ նըպատակին հասնելու համար:

Բ.

Մի շարաթից յետոյ տեղական լրագրներում լոյս տեսաւ մի յայտարարութիւն, որի մէջ Ֆուլտոնը յայտնում էր, որ շոգենաւը ամէն չորս օրը մի անգամ երթեկեկելու էր Նիւ-Եօրկի և Սլըանի մէջ գուրս գալով առաւօտեան և յաջորդ օրուայ իրիկունը տեղ հասնելով:

Նշանակւած օրը նորից Նիւ-Եօրկի ամբողջ գետափը ծածկւած էր ժողովրդով, որ եկել էր տեսնելու, թէ ով լինելու է այն յանգուգը, որ սիրտ կանխի ու կը մտնի այդ «սասանի մեքենան»:

Ֆուլտոնը ի գուրս քարձրածայն դիմում էր մի քանի անգամ ամբոխին, հրաւիրելով ցանկացողներին իրեն հետ ուղևորել Սլըանի: Բոլորն էլ ետ-ետ էին քաշւում շոգենաւի մօտից, թէև տեսնում էին, որ բացի Ֆուլտոնից նախ վրա կային և ուրիշ ծառայողներ: «Սասանի հետ

է ընկերացել», — խօսում էին ամբոխի մէջ:

Շոգենաւը ճամփայ ընկաւ: Գետնափնեայ գիւղացիք, մանաւանդ կանայք և երեխաները, ճշում ու լալիս էին, հէնց որ հեռւից նշմարում էին այդ «հրէջը», որ ծուխ ու բոց էր ժայթքում և տհաճ վշշում էր: Ճամփին պատահող նաւերի նաւաստիները սարսափահար կանչում էին՝ «վիշապ վիշապ» ու թաքնւում տախտակամածի տակ: Ֆուլտոնը մենակ կանգնած էր շոգենաւի վրա և տխուր մտածում էր...

Գ.

Նրա մաքով անցնում էր իր ամբողջ անցեալը, զրկանքներով, կիսաթափումներով, շարքաշուծիւնով լի անցեալը: Հօրը չէր յիշում.

նա մեռել էր, երբ ինքը դեռ երեք տարեկան էր: Մայրը օրավարձով լւացք էր տնում, դաշտում աշխատում կամ դռնէ դուռը կար անում: Իսկ առանը լիքը կղբայրներ ու քոյրեր: Ռոբերտը այնուամենայնիւ դպրոց էր գնում, գրել-կարդալ սովորում:

Յիշեց Ֆուլտոնը թէ ինչպէս աշակերտութիւն էր անում ոսկերչի մօտ, ապա նրանից հեռացաւ և պարապում էր պատկերահանութեամբ: Նրանի այն օրերին. ինքը այնպէս հաւատում էր, թէ առաջնակարգ նկարիչ է դառնալու: Ու յանկարծ Ռոբերտի աչքի առջև կանգնեց մօր անմոռանալի կերպարանքը. որչափ երջանիկ էր նա, երբ որդին իր խնայողութիւններով գնեց մի կտոր հող, մի տնակ և տնտեսութեան բոլոր պարագաները ու այդ ագարակի մէջ բնակեցրեց պառաւին:

Յետոյ սկսում են թափառումները Սնդիս, Ֆրանսիա, ուրիշ երկիրներ, և հիասթափութիւն. համոզւում է, որ նկարչութեան տաղանդ չունի ու տրւում է մեքենագործութեան... Ինչքան անքուն գիշերներ, սոված օրեր է անցկացրել իր ամենագլխաւոր նպատակին հասնելու համար և այդ նպատակը եղել է մարդկութեանը մի այնպիսի նաւ ապ, որը շոգու միջոցով ազատ ման գար թէ հոսանքով և թէ հակառակ ուղղութեամբ: Եւ ահա այժմ, երբ իր երազանքը իրականացել է, հէնց իր հայրենակիցներն են, որ երես են դարձնում իրենից...

Դ.

Միւս առաւօտ Ֆուլտոնը կրկին մէկ-երկու ժամ ի գուրս սպասեց ճամփորդին. ոչ ոք չէր երևում. ամբոխը լուռ կանգնած էր ափին:

Յանկարծ — չէր ուղում հաւատալ իր աչքերին — ամբոխը ճեղքելով շոգենաւի սանդուղքով սկսեց բարձրանալ մի լրջմիտ ետնկի՝ ճամփի պայուսակը ձեռքին:

— Ինչ էք կամենում, — հարցրեց Ֆուլտոնը:

— Չէ՛ որ դուք յայտարարել էիք, թէ ճամբորդներ էք փոխադրում Սլըանից Նիւ-Եօրկ: Ստացէք փողը:

Ու մեկնեց փողը: Ֆուլտոնը յուզմունքից չէր կարողանում խօսի:

— Սլստեղ վեց դոլլար է (12 ուսլի). գուցէ քիչ է, — հարցրեց ուղևորը տարակուսած:

— Ո՛չ, ո՛չ, — բացականչեց Ֆուլտոնը՝ արտասուքն աչքերին, սեղմելով պարոնի ձեռքը: — Հէնց այդքան է նշանակւած: Բայց հասկանում էք, սա առաջին վարձատրութիւնն է, որ ստանում եմ իմ բազմա-

մեայ առաւարտներն համար, և դուք առաջին մարդն էք, որ ձեր կեանքը վստահեցնում էք ինձ: Ես կուզեմայի ձեզ, հետ մի շէշ գինի խմեմ այն վստահութեան համար, որով վերաբերեցիք իմ նաւին. բայց այժմ ես այնքան աղքատ եմ, որ չեմ կարող գնել այդ մի շէշ գինին: Գուցէ երբ և իցէ աւելի լաւ հանգամանքների մէջ իրար հանդիպենք, այն ժամանակ մենք միարին մի քանի շէշ կը դաւաարկենք ի յիշատակ այս օրւայ:

—Միք վրատի,— ընդհատեց նրան ուղեկիցը.— ապագան ձերն է:
բ.

Ճիշտ որ վերջը նրանք նորից պատահեցին և Փուլտոնը միշտ առանձին խանդավառմանքով էր խօսում իր «առաջին ուղեւորի» մասին. «Այդ մարդը ինձ վստահեցաւ, —ասում էր նա,— երբ դեռ ոչ ոք չէր վստահանում»:

Անժանօթի գուշակութիւնը կատարեց: Հէնց իր կենդանութեան օրով Փուլտոնը տեսաւ, ինչպէս շոգենաւերը երևացին Ամերիկայի ուրիշ գետերի վրա էլ, նոյնպէս և Եւրոպայում: Նրա մահից մի տարի առաջ շոգենաւը առաջին անգամ կարեց անցաւ Ատլանտեան օվկիանոսը՝ Նոր Աշխարհից Հին Աշխարհը:

Երբ 1815 թւին Փուլտոնը մեռաւ, ամբողջ Նիւ-Եօրկը սեւեր հագաւ: Թաղման օքը բոլոր պաշտօնատեղիներն ու արհեստանոցները փակեցին, բոլոր բնակիչները գնում էին մեծ մարգուղի դադաղի ետեկից՝ զրօշակները պարզած: Իսկ նաւահանգստից անընդհատ որոտում էին երեսուն ահագին թնգանօթներ նրա նոր շէնած՝ պատերազմական վիթխարի շոգենաւի վրայից:

Այդ շոգենաւը, ուր վեց հարիւր նուաւատի պիտի ծառայէր, կոչւում էր «Փուլտոն»:

1) Ամբողջ սկզբում ինչո՞ւ էր ծաղրում Փուլտոնին: Ինչո՞ւ էին վախենում նրա «հրէշից»:

2) Ի՞նչ նշանակութիւն ունի մարդկութեան համար շոգենաւի գիտը:

61. Առաւօտ

Առաւօտ է: Ամենքը շարժողութեան մէջ են: Գիւղացիներն արդէն զարթնել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայնից, որ գալիս նստում է

երդիկների վրայ ու կանչում. «Լժէ, լժէ»: Նրանք արդէն լծել են իրենց եզներն ու գոմէշները և բաւական վարել են դեպի: Տների մէջ մատակներն ու կովերը կլթել են: Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է արել: Տանախիկին էլ կովերն ու հորթուկներն է դուրս հանում:

Գիւղի աղջկերը խումբ-խումբ դնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ բաղելով և իրար վրա ածելով, ծիծաղելով, խայտալով: Նրանք հանդիպում են կաքանների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկաւում են թփից թուփ:

Կռուկը երամով կորուսան է կազմել ուղեւորին. օդի բարձր տեղերով անցնելով՝ «հոս-հոս» է կանչում: Ծառայ եմ ձայնին:

Երկարասրունք արագիւր, կտուցը սրած, բոյնից դուրս է եկել, «հօգ հօգ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում՝ ջրի ու ցամաքի օճերը բռնելու և սպանելու:

Կոյր բուն այդ ժամանակ իր համար մի բայն է որոնում, որ ծածկի այնտեղ, վերջացնելով իր «վայ-վայ-ն», որով սգում էր զիջերը մի չորացած ծառի կամ գերեզմանաքարի վրա նստած:

Ձկնկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ձը՛կ, ձը՛կ» կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում, կուլ տալիս:

Բազն ու սազը, ջրերի վրա նստած, կայտառ նաւավարների պէս թրվում են ու երգում:

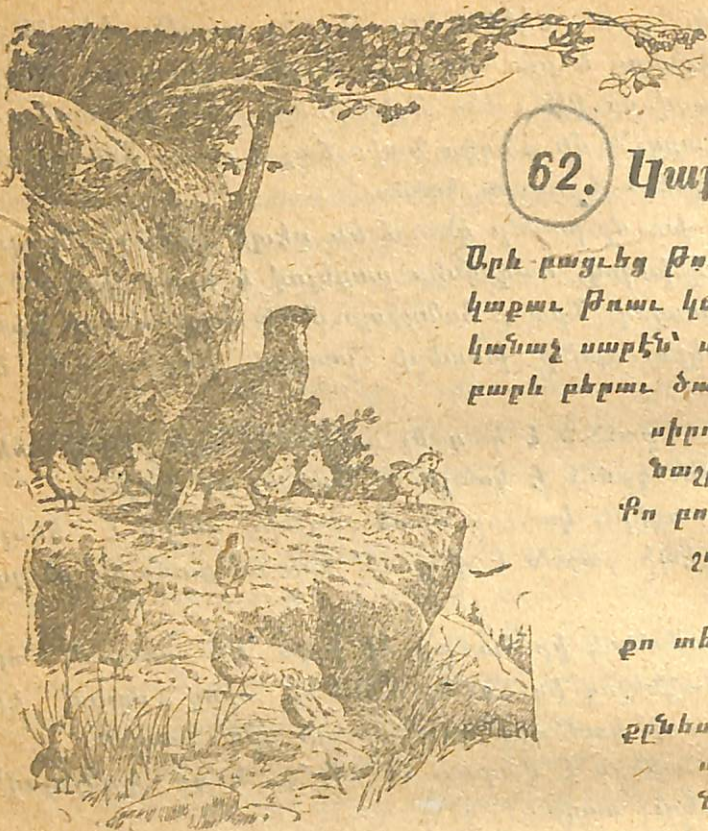
Սանրահատար յոպոզը տնհանգիստ ուստաւում է և արգողար աղաղակում «յոպ-յոպ»:

Գեղնապորտիկը, փափուկ ու մաքուր, ճերմակ ու դեղին շորեր հագած, փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից գլխիկը ցոյց տալով ու թագցնելով, իրա ձայնն է լսեցնում:

Սոխակի ձայնն էլ լսում է բոլոր երգողների ձայների հետ և ամեն լսողի ուշք ու միտքը վերացնում:

Բարբաբոս բազէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է ունում մի անմեղ ու անզգոյշ ազաւնի կամ տատրակ պատառոտելու:

Անգղները, մի սղանաւածի հօտ առել, գնում են նրա դիակի մըտերը կողոպտելու: Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բախումից օդը շառաչելով պտառւում է. բոլոր թռչունները միանգամից լուռ են, մինչև անցնի հեռանայ այդ անեղ թագաւորը:

62. Կաքաւի երգը

Արե բացւեց թռիւ աւազերէն,
կաքաւ թռաւ կանաչ սարէն,
կանաչ սարէն՝ սարի ծէրէն,
բարե բերաւ ծաղիկներէն.

սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ.
Քո բուն հիւսած ծաղիկներով՝
շուշան, նարգիզ, նունու-
ֆարով,
քո տեղ լըցւած ցօղ ու շա-
ղով.
Քրնես-կեկնես երգ ու տաղով,
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ.

Քո թե փափուկ ու խառտուիկ,
պղզտիկ կըտուց, կարմիր տոտիկ,
կարմիր-կարմիր տոտիկներով,
կը շօրօրաս ճուտիկներով.
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշունիկ կաքաւիկ.

Երբ կը կանգնես մամռոտ քարին,
(տաղմոց) կասես ծաղիկներին,
սարեր ձորեր զըւարթ կանես.
դարդի ծովէն սիրտ կը հանես.
սիրունիկ, սիրունիկ,
նախշուն կաքաւիկ.

63. Երասխի վրայով

ա.

— Դէհա, քշում եմ, նստեցէք...

Ամենքս նստել, տեղ էինք բռնել այդ մեծ ֆուրգօնի մէջ, տախ-
տակէ կամարի տակ կծկւած: Գնում էինք, ամբողջ ընտանիքով և
ընդմիջաւ. գաղթում էինք զիւղից:

Շարժւեց ֆուրգօնը, հեռացրեց մեզ զիւղի տեսքից:

Առաջն փուլած էին ընդարձակ, ժպտուն դաշտեր՝ լի բազմատեսակ
դոյնդդոյն ծաղիկներով. կարկաշում էին առակները, ճլչում էին թռու-
չանները և մեր ֆուրգօնը վազում, զտրւում էր այդ ամենի միջով:

Մի քանի անգամ ցած թռայ ֆուրգօնից, ծաղիկների փնջեր գը-
ցեցի ներս, ծառերի ճիւղեր կտրեցի, յետոյ նսրից հեծայ ֆուրգօնի
ետեւում իմ առաքակի վրա ու կանչեցի եղբայրներին.

— Դէհ, աղերք, մի բան երգենք...

Ձայնակցեցին, ես մի երգ սկսեցի. բայց շուտով սափաւեցինք
լուռ կենալու, որովհետեւ ֆուրգօնի ցնցումները խայտառակ կերպով
փշրտում ու ջարդում էին թէ մեր կողերը և թէ մեր երգը...

Ծնցեց, անխիղճ կերպով ցնցեց մեզ մեր ֆուրգօնը մինչև երեկոյ:

Մութին հասանք մի գիւղ. իսկ միւս առաւօտ շուտով դարձեալ
լուսեցինք մեր արկղի մէջ և սկսեցինք իջնել դէպի մի աւազոտ ու
ընդարձակ գաշտ՝ անցնելով կոյտ-կոյտ բլուրներից:

Օհ, գաշտ եմ ասում, բայց աւելի ճիշտ կը լինէր ասէի՝ անապատ:

Ոչ մի ծառ: Նոյն իսկ խոտը այնտեղ քիչ էր, դեղնած ու չո-
քացած: Շուրջդ ամբողջ աւազ է, բայց աւելի հոգ ու անտանելի
փոշի: Եւ ինչպիսի փոշի: Ամպ, կաթարեալ ամպ էր, որ շրջապա-
տում էր մեր ֆուրգօնը:

Էլ սե ոչինչ չը մնաց: Փոշին շերտ կապեց մեր շորերի ու մա-
զերի վրա. քամին սուրաց ու սուրաց, մի տաք, խեղդող քամի, մին-
չև որ վերջապէս հասանք աւազների և կարողացանք բանալ աչք-
ներս ու բան տեսնել:

Եւ առաջին բանը որ տեսանք, զարմանքից կանչեցինք ամենքս:

Ուղիղ մեր դիմացը, ծանր ու մեծ, սահուն գնում էր վերևից
ներքև մի լայն, շատ լայն գետ, պղտոր ու կարմիր ջրերով:

—Երասի, կանչեց հայրս, —Երասիս գետն է:

Բ.

Քիչ յետոյ մեր ֆուրգօնը կանգ առաւ ուղիղ գետափին: Յաճ
իջանք: Բոլոր բեռները իջեցրին, մի մեծ կարպետ փռեցինք գետին.
մայրս սփռոցը բացաւ և նստանք ճաշի:

Գետեզրը այդտեղ ամայի էր: Մի հողաշէն խրճիթ միայն կար,
մէջը զինւորներ, որոնք ներս ու դուրս էին անում, հօրեցո անցադիր
ուզեցին, ներս ապրան ու ետ բերին տւին. յետոյ, երբ մեզ գննել
էին՝ թողին հեռացան: Գետի միւս ափը պարսկական հող էր:

Ճաշը վերջացնելուց յետոյ, մենք երեխաներս գետափ իջանք և
զննել սկսեցինք եզերքին՝ կպած մի մեծ նաւ:

Այգալիսի նաւ իսկի չէի տեսել պատկերի վրա: Սա մի խոշոր
արկղ էր, ուղղակի սնդակ, հորս կողմը փայտէ վանդակ շինած: Մի
երկար ձող էլ, որ թիակը պէտք է լինէր, արկղի մէջից պարզուում
գնում էր և խլում ջուրը:

—Լաստ է, — հասկացրեց մեզ հայրս, որ ժող էր եկել:

Դրանով էինք միթէ անցնելու: Այդ ջրատ, ցեխոտ ու լարծուն
յատակի վրա էինք հաւաքւելու: Իսկ մեր ֆուրգօնը, ապրանքը, ձիերը:

—Կը տեսնէք, — ժպտաց հայրս, — բոլորն էլ կանցնեն: Գնացէք առ-
այժմ գետափից հեռու: Մի մօտենաք ջրին: Այստեղ ափերը փլում

են յանկարծ: Իսկ եթէ ջուրն ընկաք, էլ պրծնելիք չի լինի: Օ,
երասիք շատ ու շատ արիւն է խմել, անթիւ դիակներ քշել տա-
րել ու այս երկրի բնակիչներից հազարաւորների խեղդոտել... Արիւն-
խում գետ է դա:

Ու լռեց: Սպասում էինք, որ էլ խօսէր, պատմէր՝ թէ դա ինչ
արիւն էր, ինչ դիակներ, երբ և ինչու:

—Հայրիկ, — ասի ես, — պատմի խնդրեմ: Ի՞նչ դիակներ են, գետն
է մեծացել, թէ կռիւ է եղել այստեղ:

Գ.

Եւ հայրս գնաց նստեց մի քարի վրա, ու սկսեց պատմել:

Սրանից շատ և շատ տարիներ առաջ, կը լինի մօտ 300 տա-
րի, — այս կողմերը լիքն էին շէն ու մեծ դիւղերով: Սկսած այդ գե-
տից մինչև շատ հեռու. քաղաքները լիքն էին հայերով. ծաղկած
դաշտեր, հարուստ բնակիչներ...

Բայց անա պարսիկները կռիւ սկսեցին օսմանցիների դէմ և
գնացին քարուքանդ անելու միմեանց երկիրները:

Կռիւը կատարւում էր հայերի բնակած տեղերում: Երկու կուռղ
ազգերի հազարաւոր զօրքերը մօրեխների նման ընկնում էին արտե-
րը, ոտնատակ ապիւս, փչացնում էին գիւղ ու քաղաք. այրում էին
ու քանդում ամեն բան: Աշխատում էին այնպէս դատարկել երկիրը,
որ գէմից եկող թշնամին ոչ ուտելու բան գտնէր, ոչ էլ բնակւելու տեղ:

Առաջ պարսիկները յաղթեցին ու գնացին առաջ: Բայց յետոյ
սկսեցին յաղթւել ու ետ քաշւել, որ գնան իրենց երկիրը մտնեն,
գետի այն միւս ափը: Ետ էին քաշւում, բայց անցած տեղերում ինչ
դիւղ ու քաղաք որ կար՝ քարուքանդ էին անում, հայ բնակիչ երբեք
էլ զօռով դուրս քշում իրենց տուն ու տեղից, ոչխարների նման ա-
ռաջ անում ու մզկտացնելով բերում հաւաքում այստեղ:

Էլ մարդ չը թողին. աղայ, աղջիկ, կին ու տրամարդ՝ անխնայ
տւին մարակների առաջ, շտապով դուրս արին ու հազար-հազարնե-
րով առին բերին, որ գետը անցկացնեն, որ չը թողնեն օսմանցի-
ներին օգնելու, տուն ու հաց տալու:

Շտապեցնում էին, որովհետեւ թշնամին գալիս, հասնում էր:

—Էլ չը թողին գոնէ իրենց հետ շոր կամ ուտելիք վերցնեն: Ով
ինչ կարողացաւ՝ շուտով կապեց մէջքին. եթէ ձի կամ էշ ունէր՝

նրանց վրա, մեծ մասը ստացով, մտրակի ու փայտի հարւածների տակ գնում է փողոտ, յոգնած:

Եւ զօրքերը անգութ կերպով սպանում էին նրան, ով յոգնում, ետ էր մնում... Սպանում էին հիւանդներին, թոյլերին:

Մայրերի ձեռքերից երեխաներին խլելով՝ շարտում էին, ծերերին մորթում, քարերից ցած գցում, և երբ շունչ չէր մնում գիւղերում, կրակ էին տալիս աներն ու խոտերի գէղերը, արտ ու ամբար...

Հազար-հազար կին, աղջիկ, տղամարդ ու մանուկ բերին կիտեցին այս պղտոր ջրերի մօտ և սկսեցին անցկացնել գետից:

Անցկացնել, բայց ինչ՞ով: Հազիւ մի քանի լաստ ու նաւակ կար: Քիչ-քիչ անցկացնելը երկար կը քաշէր, թշնամին հասնում էր, պէտք էր շտապել:

Եւ ահա թագաւորը հրամայեց, որ քշեն ու շուրջ լցնեն ամենքին՝ կին, տղամարդ թէ մանուկ: Սկսեց մի զարհուրելի տեսարան:

Զօրքերը ձի հեծած, սրերի ու մտրակների, փայտերի ու հրացանների հարւածներով ժողովեցին այդ հազարաւոր թշուառներին ու քշեցին շուրջ... Ճի՛շ, աղաղակ, լաց ու կո՛ծ...

Գետը սևացաւ մէջը լցածներով: Խեղդւում էին, օգնութիւն կանչում... Չուրը տակո՞ղ էր անում մտնուկներին, կանանց, լողալ չը գիտցողներին: Լողալն էլ օգուտ չունէր, ով կարող էր դէմ դնի այն ալիքներին... Խեղդւում էին, ոչ ոք չկար օգնող:

—Ընդհակառակը, զինւորները իրենց ձիերով շուրջ էին մտել, առաջ էին մղում ետ մնացողներին, օղանում էին չը գնացողներին...

Կէսից աւելին խեղդեց, շուրջ ծածկեց գլուխներով, իսկ ափերի վրա դիզւեցին զօւրս ընկած գիւղերը, հարիւրաւոր, հազարաւոր գիւղեր... Պղտոր ալիքները տակո՞ղ արին խեղճերին: Երասխը կարմրեց, և այս բոլոր սարերն ու ձորերը լցւեցին մեռնողների ճի՛շ ու լացով, յուսահատ աղաղակներով...

Հայրս լսեց և տխուր ու մտածկոտ գլուխը կախեց կրծքին...

Գ.

Կէսօրից յետոյ, ամենից առաջ բռնները անցկացրին: Զորս, հինգ թուրք մշակներ արագութեամբ լաստի վրա դիզեցին ամեն ինչ, իրենք էլ նստեցին և ափին կանգնած մի մարդ արձակեց պարանը:

Եւ ամենքը նստել էին, լաստավարը մի ձող դէմ աւաւ ափին, ետ մղեց լաստը, ընկաւ երկար թիակի վրա և դէպի շուրջ սահեց:

Կարծում էինք թէ ուղիղ դիմացի ափն էինք դնալու: Բայց որքան զորմանք, երբ որ շուրջ քշում էր լաստը միշտ դէպի ցած:

—Այգլէս է, — բացատրեց հայրս, — հոսանքի հետ կիջնեն, կաց-կամաց կը ծռեն դէպի միւս ափը և այս մեր կանգնած տեղից շատ հեռու, դիմացը կեղնեն: Տեսնում էք եեւում, միւս ափի վրայի այն շէնքերը. էնտեղ է կայարանը:

Լաստավարը միշտ իր թիակի վրա կը ընկած: Ծգնում էր ծոխ լաստը և տանի գէպի միւս ափը:

Մինչև վերադարձը մի ժամից աւելի տևեց:

Ահա այդ ժամանակն էր, որ մեզ մօտ, ափի վրա եկան նոր հիւրեր: Երեսուն-քառասուն ոչխարներ էին դրանք, փողոտ, աղտոտ, յոգնած ու գլուխները կախ. խեղճ անասունները կիտեցին եղերքին, կպան միմեանց ու սպասեցին: Կային նրանց հետ նաեւ երկու խոշոր շներ: Բայց ինչպիսի շներ: Մանաւանդ մէկը, ահապին, ուղիղ մի հօրթի շափ. քրդոտ, արիւնոտ աչքերով և սև, մեծ մոուքով: Նրանք էլ յոգնել էին: Լեզուները կախ՝ հասան թէ չէ, շնթուկեցին և աչքերը փակ՝ մնացին:

Երկու թուրք հովիւներ էին հօտը բերողները, երկու ահագին շէ՛կ փափախներով, սևադէմ մարդիկ. երկար ցուպերով մի կէտի վրա ժողովեցին ոչխարներին և իրենք էլ նրանց կողքին՝ փուկեցին գետնին:

Ե.

Վերջապէս լաստը վերադարձաւ: Հիմի հերթը մերն էր:

Նստեցինք բաւական վախվախով: Մշակներն ու լաստավարը ներս տարան մեզ ու մի որոշ տեղ նստեցրին կարպետի վրա: Հայրս ու մայրս խստիւ պառուխում էին, որ տեղներիցս չը շարժւենք:

Այնուհետև լաստավարը հօրիցս իրաւունք խնդրեց ոչխարների հօտն էլ մեզ հետ անցկացնելու: Տեղ կար: Ոչխարներին ու շներին շէցին ներս և ժողովեցին մեր կողքին:

Ոչխարները խորանում էին, առաջնորդ երկու այծերը պողերով ուրձեցին դէմ դնեն: Երբ լաստը շարժւեց՝ ոչխարները կանգնած ափին և մինչև անգամ վախից սկսեցին դողալ:

Այծերը միայն հանդարտ չէին մնում: Տեղները նեղ էր: Այս ու այն ոչխարին էին հրում, անցնում էին ուրիշ կողմ, երբ շուրջ էին տեսնում՝ խորանում էին, ետ-ետ գնում և ամենքին նեղութիւն տալիս:

—Հանգիստ կացէք, անիծածներ,— ձեռքով խփեց նրանց հովիւ-
ներէն մէկը:

Բայց երբ լասալ հոսանքի մէջ մտաւ ու սկսեց պատռել ու
անցնել և երբ ջրերն ելան ու խփել սկսեցին լաստի կողերը, այժմեք
աւելի գգնեցին:

Մենք ասես վախից կծկւել՝ իրար էինք կպել: Ո՛չ միայն յիշեցի,
այլ մի բողբէ անգամ մաքիցս չէին հեռանում հօրս պատմածները:
Աչքիս առջև էին գալիս կատաղի ջրերը՝ ծածկւած գլուխներով: մա-
նուկ, կին և տղամարդ խեղդուած էին, ձեռները յուսահատ կերպով
շարժում, օգնութիւն կանչում...

Մօրս աչքերի մէջ էլ սարսափ էր նկարւած: Գրկել էր մեզ ու
նստել:—«Մի նայէք, ջրին մի նայէք...»—մրմուռ էր նա:

Հանգիստ և անվրդով էին միայն թիակի վրա ընկած լաստա-
վարը, հովիւները, այլև շները:

Ավին իջանք: Լասալ ետ դարձաւ՝ ֆուրգօնն ու ձիերը բերելու
խկ մենք ջրի եզերքին սպասում էինք:

Մի ժամից յետոյ մեր ֆուրգօնը պատրաստ էր նորից մեզ տա-
նելու մեր նօր հայրենիքը:

1) Տեղափոխութեան ինչ միջոցներ կան մեր երկրում: Ռժն է ին-
քաքանչիւրի առաւելութիւնն ու թերութիւնը:

2) Տեղափոխութեան էլ ինչ միջոցներ գիտես, որ կան ուրիշ եր-
կրներում:

64. Մի երգ կայ մանկուց

Մի երգ կայ մանկուց, մի ձէն կայ մանկուց
դեռ իմ ախաջում:

Ախ, ինչքան հիմի, ախ, ինչպէս հիմի
հեռու է հնչում:

Ճախրում էր ծիծառ, երգում էր ծիծառ,
գարունը բերում:

Աշխարհքը, դարթ, աշխարհքը պայծառ
ծաղկում էր, բուրում:

Հայրենի դաշտեր, սրբազան դաշտեր,
ախ, ոնց եմ ուզում

ձեր գրկում մին էլ, ձեր ծաղկում մինն էլ
թոչեմ երագում:

65. Եղչերուն

Արշալոյսից առաջ ես ու որդեան Օսէփը դարան էինք մտած
եղիւնքի կիրճում: Ես իմ դիրքից պահում էի առաջիս ընկած բացա-
ւոր Դիմացս կանգնած էր խոր ու անթափացելի մութն անտառը:

Հետզհետէ գիշերւայ խաւարն սկսեց նօսրանալ: Ժայռերը խոժոռ,
թաթաթախ դուրս նայեցին աղջամուղջի միջից: Երկինքն սկսեց
գունատել ու սրարգել: Ապա երեաց Լուսաստղը: Վեր կացաւ վա-
ղարեան զեփիւնը: Ծաղիկները շարժեցին իրենց գլխիկները, խոտերը
դողդողացին, տերևները շրջացին: Անտառն սկսեց զարթնել: Մօտա-
յայ թփից մի ծիւծիւկ, մի ուրիշը միւս թփից, մէկն էլ հեռից...

Ես աննկատելի դուրս էի եկել իմ թագաւորից ու զմայլած գի-
տում էի շուրջս—բնութիւնը, էն սրբազան ժամին, երբ ծագում է
առաջին լոյսը:

Յանկարծ մի ձայն... չորացած ձիւղը կոտրւեց մօտիկ անտա-
ռում: Նայում եմ էն կողմը: Անտառը տակաւին մութն է: Աչքս չի
տեսնում թէ ինչ կայ էնտեղ, միայն պարզ լսում եմ զգոյշ ոտնա-
յայնը, որ խաշամը կոխելով առաջ է գալիս խըշտ, խըշտ, խըշտ...
նայ չի երեւում, բայց դարձեալ խըշտ, խըշտ, խըշտ մօտենում է
ելի և աւելի... Ես անա՛ դուրս եկաւ...

Ես առաջին անգամն էի տեսնում եղջերուն ազատ բնութեան
շ: Նա դուրս եկաւ մի խաղաղ հալարութեամբ, վեհ ու չքնաղ,
չպէս բնութեան էն ամեն գեղեցիկութիւններին տէր ու թագաւորը:
Առջին դեռ անտառի մթութեան մէջ կանգնեց, թուխ դունչը դրա-
տնին, ապա թէ գլուխը բարձրացրեց, վայրենի շնորհքով ուրեց
կայն վիզը ու նայեց իմ կողմը:

Ամենագեղեցիկ հայեացքը, որ ես տեսել եմ իմ կեանքում:

Ես շփոթեցի, ամաչեցի, ուզեցի թաքցնել հրացանս... շարժե-
թէ չէ, նա շտապով ետ թեքեց իր կարապի վիզը: Վիզը ետ թե-
ւուն պէս հարկան դիրքից որոտաց որդեան Օսէփի հրացանը: Հրացանի
նից անտառն որոտաց ու սկսեց ճրճաւ: Էն եղջերուն էր փաթշտում:
—Հայ քո տունը չը քանդւի, ինձ յանդիմանելով դուրս թաւ որս-
ն ու վաղեց գէպի մօտիկ բլուրը, տեսնի որ կողմից կերեայ
խած որսը: Առաւօտը բացւում էր, և էնքան լուս էր, որ կարողա-
ք կոնաչ խոտերի վրա գտնել թարմ արեան հետքը:

Վերադառնալով էր եղջերուն: Արեան հետքը բռնեցինք ու գնացինք որոնելու:

— Էսքան որ արեան է տեղ, ինչքան ուզում է գնալ՝ մերն է՝ յայտնեց որովան Օսեփը:

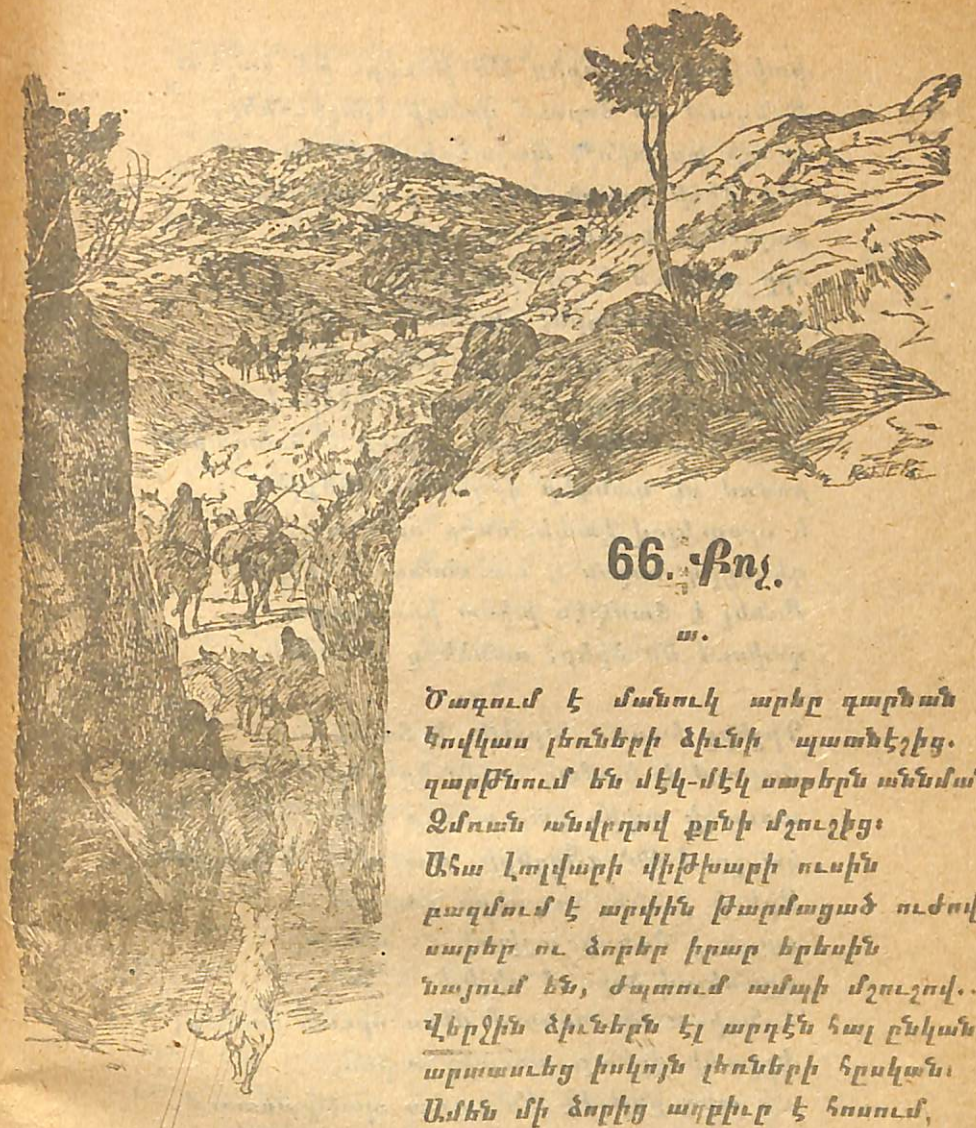
Իրիկնապահին նրան գտանք մի խոր անտառում: Նա ընկած տեղից իր երկայն վիզը մեկնեց մեզ վրա: Նա տեսալ՝ ինչպէս չէր կարողանում զլուխը պահի: շարժում էր անգաղաք ու նայում էր մեզ իր պղտոր շրշկլած, անորոշ հայեացքով: Յանկարծ կարծես գլխի

ընկաւ, աչիսանց վեր կենայ, ծնկները վեր բարձրացրեց ու կրկին ձգեց ընկաւ իր արեան մէջ՝ մի ծանր, անգոր թառանչով:

Որսիկներ վրա վազեց... Նա ուզեցի մի բան ասեմ, ամաչեցի... Նա բռնեց եղջերուի զլուխը, բլրեց գեղեցիկ վիզը... Նա կրկին ուզեց մէջ մտնում... դարձեալ սիրտ չաբի... Նա ահա դաշտն փայլատակեց:

Նա երես շրջեց, իբրեւ թէ սարերին եմ նայում: Նա երկ խուլ անքոր... լսեցի... ու, չը գիտեմ ինչու, սկսեցի մտածել կեանքի ու մահւան մասին, և էնպէս տգեղ էր թւում ինձ կեանքը...

66. Բույ.

ա.

Ծագում է մանուկ արեւ դարձան
Կովկաս լեռների ձիւնի պատնէշից.
դարձնում են մէկ-մէկ սարերն անման
Ձմռան անվրդով քրնի մշուշից:
Ահա Լուսնարի վիթխարի ուսին
բազմում է արփին թարմացած ուժով,
սարեր ու ձորեր իրար երեսին
նայում են, ժպտում ամպի մշուշով...
Վերջին ձիւններն էլ արդէն հալ ընկան,
արտասուեց իսկոյն լեռների հրական:
Ամեն մի ձորից աղբիւր է հոսում,

ամեն մի թրփից բիւրբիւլ է խօսում.
և՛ դալար հովիտ, և՛ ժայռի կրճեր
արձագանք տալով դարուն են հնչում.
ձրմռան փարախից հովաւկան երգեր
գեփիւռի թևով սարերն են թռչում:
բ.

Ահա գարնան հետ և շարան շարան
դաշտավայրերից գէպի զով սարեր
ձրգեց սալերի, ուղտերի քարաւմ.

փախչում են շոքից թէ թուրք, թէ հայեր:
 Թընդում են ձորում զանգի հրնչիւններ,
 ձիերի խըրխինջ, պայտերի զոփիւն,
 մէկ մէկի կըցած անվերջ քարւաններ
 քաշում է նաւը, ահեղ մըռնչում:
 Իրը տանում է ալաշխի քեշան,
 կուծն ու խնացին, ճիպտոն ու չաթան,
 Իրն էլ զարդարւած գիր ու փնջերով՝
 օրօրւում, անցնում լեռան լանջերով:
 Բայց նաւն ինքնագոհ քայլում է հանդարտ՝
 բոժոժ ու զանգեր վըզին ու կըծքին,
 և օրօրւելով կապերտներ ու զարդ,
 գեղեցիկ հալսն է նա տանում մէջքին:
 Բռնել է ճամփէն խիստ իրարանցում,
 դոփում են ձիեր, սանձերը կըծում:

Գ.

Գիշերը հասաւ. մըթին է ճամփան,
 մարում է կամաց աղմուկը քոչի:
 առւակի ափին քարւաններ իջան:
 կանչում են՝ «Տըզերք, տալրանք չը կորչի»:
 Ձիերի ջոկեր, ուղտերի քարւան,
 սայլերի ճռռոց, ոչխար ու տաւար,
 գըտնելով ձորում գիշերն իջան,
 հանգիստ են առնում միւս օրւան համար:
 Կըրակի վըրայ, առւակի ափին,
 մի տեղ ընթրիք են շտապ պատրաստում:
 մի տեղ էլ կորած գառանն ու հորթին
 սար ու ձոր ընկած հովիւն է կանչում:
 մի այլ տեղ ուրախ շրջան բոլորած՝
 ուտում են նըրանք կաթն ու խորոված:
 Գիշերն էլ արդէն մնում է լըռում,
 յոգնած քոչւորին հանգիստ քուռ բերում:
 միայն մի կով է դարձեալ բառաչում
 և քուռը կտրած հորթուկին կանչում:

Դ.

Անցնում են ծէզին քոչ-քոչի միջով,

գարնան արեւից փայլում են գէնքեր:
 և թարմ կենսաշոյր թաւիշ կանաչով
 բացւում են, ժրպտում սարւորի գէմքեր:
 Փոքրիկ երեխան պինդ մէջքին կապած՝
 խեղճ հովի կինն էլ վազում է ոտքով,
 օգնում է մարդուն՝ գոհ ու սրտաբաց,
 բախտի որոշած ծանր վիճակով:
 Մայում են, բայում գառնուկն ու մաքին,
 Թընդում կովերի, հորթերի բառաչ,
 իսկ տըրընդալով գոմէշը ձագին
 կանչում է դանդաղ վազելով տուաջ:
 վազում են յոգնած շները հօտի
 և լեզուն հանած թանչին են տալիս:
 լըսում է յոնկարձ ձայնը լակոտի,
 որ քոչից ընկած՝ կալանչ է գալիս:
 Ե.

Քարւանի ծայրը սարերը հասաւ,
 հասաւ և ձուլւեց թաւի ամպերի հետ:
 վըրան-վըրանի ետեւից բըսաւ:
 ծաղիկները մէջ գոյն-գոյն ռիզաւէտ:
 Ալաշուխ, դադա, անվերջ վըրաններ,
 շրջան կազմելով սառն ազրբի ափին,
 ինչպէս ծեր արծւի կարկտած բըներ,
 յենւեցին մէկ-մէկ բարձր քարափին:
 Գուգաբք սարերի ռիզաւէտ լանջին
 բազմել են հայի, թուրքի բինաներ,
 բայց դարձեալ խառնւած քոչ-քոչի միջին՝
 դեռ երբեքում են ուզաի քարւաններ:
 խըրխընջում է ձին, կովը բառանչում,
 բոլորն էլ իրենց իւրթն են ճանաչում:
 մայում է անուշ ամիլիք գառան:
 սարեր ու ձորեր նորից կհանք տառն:

- 1) Գիտացիք ամառը ինչո՞ւ են քոչում:
- 2) Բաղաբացիք էլ քոչում են, ինչո՞ւ:

67. Ագռաւների յարձակումը

ա.

Իրիկնադէմին էր: Եւայ ծառը սալոր սւտելու: Բարձրացայ ամ-
նաբարձր բարակ ճիւղերից մէկի վրա և սկսեցի քաղել կարմրին տու-
ճեղքած, քաղցրահամ սալորները:

Յանկարծ նկատում եմ, որ հարիւրաւոր ագռաւներ զանազա-
կողմերից կուելով գալիս են դէպի սալորի ծառը: Սալորենին, որ լու-
սաւորւած էր պայծառ արեւի ճառագայթներով, մի նկնթարթու-
մից:

Սե-սե ագռաւները հաւաքւեցին զլիսի, նստասեցին սալորենու
ճիւղերի վրա և սկսեցին կատաղի կերպով կուել, լայն-լայն բաց ո-
խոււի անելով իրենց կտուցները:

Նրանք թռչում էին մի ճիւղից միւսը, պտոյտներ էին անում ի-
զլիսին, մօտենում էին ինձ այնչափ մօտ, որ զգում էի՝ ինչպէս նը-
րանց թևերը դիպչում էին մազերիս: Մի քանիսը, աւելի յանդու-
ները շեշտակի յարձակում էին վրաս ու քիչ էր մնում աչքեր
հանէին:

Ես իսկոյն հասկացայ պատճառը: Ծառի վրա կար ագռաւի մ-
բուն, որի մէջ գտնուում էին նրա ազեղ ձագուկները: Ես կանգնա-
լի անմիջապէս ագռաւի բունի տակ: Այդ ատելի, ազեղ, չարագո-
շակ թռչունները եկել էին ազատելու իմ ձեռքից իրենց ընկերոջ բո-
նը, որին վնաս տալու մասին ես սակայն չէի մտածում:

բ.

Ես շփոթւած էի, թոյլ, մենակ, իսկ թշնամիներս կատաղի և բա-
մաթիւ: Շարժում եմ ճիւղերը: Ագռաւները աւելի զայրացած մի ք-
ջրը հեռանում են, բայց մինչև ես մի քայլ կանեմ դէպի ներքե, մի-
շե կը բռնեմ մի հաստատուն ճիւղ իջնելու համար, նրանք աւելի
կատաղած, աւելի ևս բարձրաձայն կտալով յարձակում են վրա:

Օգնութեան չեմ կանչում, հեռու եմ, ձայնս չեն լսի: Շարժ-
եմ անդադար ճիւղերը, միակ միջոցը, որով կարող եմ պաշտպան-
ւել:

Բարակ, վտանգաւոր ճիւղերը բռնելով իջնում եմ, առանց
յելու թէ ոտս ուր եմ դնում, բնադդաբար, հայեացքս շարունակ
զի վեր ուղղած:

Աշխատում եմ ոչ մի շարժում չանեմ դէպի ագռաւի բո-

նակ յարմար ճիւղերն էր հակառակի աչս այն կողմն էին գտնուում:
Ագռաւների կացահարած տերէները, նուրբ ճիւղերը անձրևի նման գըլ-
խիս էին թափւում: Թշնամիներս զայրոյթը զագաթնակէտին էր հասել:
Վերջապէս այդպէս կռիւ մղելով կարողանում եմ իջնեմ այնքան,
որ հասնում եմ հաստ և ամուր ճիւղերին:

Ագռաւների զայրոյթն էլ քիչ քիչ մարում է: Իրենց ընկերոջ
բունը միջի թանկազին ձագերով արդէն ազատւած համարելով իմ
շար դիտաւորութիւնից, նրանք սկսեցին ցրւել իրենց հեռաւոր բունե-
րը և աւետել ագռաւային աշխարհին իրենց կատարեալ յաղթանակը:

Ես ծառի կէսից թռայ ներքե, գունատ, յոգնած. դողում էի ամ-
բողջ մարմնով. ագռաւների դողոցը դեռ հնչում էր ականջումս: Դող-
դոջուն ոտներով վազեցի դէպի մայրս, ընկայ գիրկը և սկսեցի սաս-
տիկ լալ:

— Մայրիկ, ագռաւները աչքերս հանում էին...

Գիտէ՞ք ուրիշ դէպքեր, երբ թռչունները իրար պաշտպանելիս յինն:
Միայն թռչուններն են իրար պաշտպանում:

68. Համեղ

Վտակը ժայռից ներքե է թռչում,
թափ առած ընկնում քարերի գրլիսին,
դարկում աւազին, շաչում է, ճրչում,
ճչում անհանգիստ, փրփուրը բերնին:

Ինչպէս ծերունին, ձայնով պառաւած,
ձայնակցում է ժիր թռնիկի երգին,
այնպէս է ծերուկ անտառը կամաց
արձագանք տալի ջրի աղմուկին:

Սակայն բառ թեան զրւարթ համերգի
ունկնդիր անխօս, յաւիտենական,
ժայռը մտախոհ իր մտայլ մտքի
նտելից ընկած լքում է նըրան:

69. Արտը

ա.

Անիկի էի վերադառնում և անցնում էի մի հայ գիւղի միջով:
Գիշերը սաստիկ անձրև էր եկել, այնքան սաստիկ, որ շատ պա-
տեր ու խրճիթներ փլցրել էր: Փողոցներից հեղեղներ էին վազում

կէկէալով: Երկինքը ծածկւած էր միաձոյլ կապարագոյն ամպերով. գեռ էլի մէկ-մէկ անձրևում էր: Գիւղի վերջին խրճիթին էի հասել, երբ նրա դուռը ճռնչաց, մի քանի մանուկների ճիչերը ականջիս հասան և առաջս դուրս ելաւ մի ալեգարդ ծերունի՝ բահը ուսին: Մի վայրկեան ինձ նայեց, յետոյ պատերի տակով անց փնառեց քայլելու: Նրա հնամաշ արեխներէից ջուրը հոսում էր գուլպաների մէջ: Խոնավութիւնը թափանցում էր բաց կուրծքը:

Գիւղից դուրս էինք եկել: Մի առ մի դիտում էի երկու կողքի արտերը: Շատերի միայն մի քանի ակօսներն էին աւերւել և մէջ տեղերում լճակներ գոյացել: Մի քանիսը լիովին ողողւել էին: Զրի հոտանքները արմատախիլ էին արել, քշել տարել ցորենի դալար ծիւղերը և հաւաքել ակօսների մէջ: Յեկ էր գոյացել ամեն մի փոքր շուղի վրա, ամեն մի փոսի մէջ տղատը կարմրագոյն ջուր էր կիտւել և շատ հազիւ լսուում էին նրանց երեսին, որպէս խեղդածներ:

«Վախ, վախ», — արաւ ծերունին:

Բայց փառք ընդհանրապէս շատ էլ մեծ չէր երևում, հողը դիմացել էր. երևում էին բոլորովին չը փչացած արտեր անգամ. ծիւղերը դիմացել էին և այժմ գլարթ ցցել էին իրենց գլուխները:

«Է, փառք Աստուծոյ», — խօսեց ծերունին՝ տեսնելով դրանց, — «շատ էլ փառք չի եղել»:

— Բո՛ւ արան էլ էսպէս կը լինի, ծերունի, — սրտապնդեցի նրան:

Անխօս գլուխը երեքցրեց: Կասկածում էր և հայեացքը միշտ հեռուններն էր:

բ.

Այսպէս քայլերով մենք հեռացանք գիւղից և յետոյ ծռեցինք դէպի լեռները: Ծուռլիս ծերունին մի բոլակ կանգ առաւ և աշխատում էր հեռից նշմարի իր արտի դրութիւնը:

— Ո՞րն է արագ:

— «Է՛ն, բարձրը»:

Զրի հեղեղներ էին հոսում այնտեղ, ջրակոյտեր էին փայլում: Ծերունին գունատւեց:

«Տունս քանդուել է...» — Միթէ փառաւ է: — Զգիտե՛մ գեռ...» — ասաւ նա խեղդած ձայնով. — «գուցէ աչքերս չեն ջակում... ծեռացել եմ»...

Առաջ գնացինք: Մօտենում էինք: Քայլելը տակի գժւարանում էր. վերեւից գրեթէ ցեխի հեղեղ էր, որ իջնում էր ցած, խառն ծիւղ-

րի, ցողունների հետ... Հետո էր ծերունին, շունչը կտրւել էր: Քիչ էլ քայլեցինք: Էլ կանաչ չէր երևում. ցեխի հեղեղ և ջուր էր, որ տեսնում էինք. աւերիչ, ապականիչ հեղեղ...

Մի քանի քայլ յետոյ կանգ առաւ ծերունին և բահը ուսից ցած թողեց: Իր արտի կողքին էր: Թշւառ արտ...

Վերեւից, փոսերի մէջ գոյացած ջրերը պատուել էին իրենց թումբերը, ուժգնութեամբ ցած. հոսել և գրեթէ սրբել էին արտը: Տեղ-տեղ ուղղիսների պէս մնացել, իրենց մերկ արմատներն էին ցոյց տալիս ցորենի ծիւղի կղզեակները: Երկար, կանաչ շերտեր իրար վրա, արմատախիլ, ջարդւած, հոգեվարք, սահել էին ամեն ուղղութեամբ և թախւել ցեխով: Հողը ամբողջ կանաչել էր նրանց դիակներով...

Ընկաւ բահը ծերունու ձեռքից, աչքերը մթնեցին, ծնկները ծալ-վին, և նա նստեց տեղն ու տեղը ու գլուխը թաղեց ձեռքերի մէջ:

Ձիս քշեցի: Սիրտ չունեցայ մխիթարական ոչ մի խօսք ասելու: Դուրդ էր:

Եւ երբ հեռից ետ նայեցի, տեսայ՝ թշւառ ծերունին, միշտ նոյն քի մէջ, նստած իր աւեր արտի կողքին, գլուխը ձեռքերի մէջ և զարդ մագերը տեղացող անձրևի տակ:

70. Անձրեւ

Կացէք, է՛յ ամպեր, ինչո՞ւ էք փախչում,
անձրև չէք թափում:

Ծաբաւ արտերը օրեր են համբում,
ձեզ են ըսպասում:

Քամի, այ քամի, խղճս արտերին
ու թող ամպերին՝

որ կանգնեն շաղաթա կենսատու շիթեր,
 ջրեն մեր արտեր:
 Բ—
 Բամին կտրւեց, անձն է մաղում,
 արտերը ջրում:
 Արտը բարձրացաւ, ցողուն արձակեց
 ու հասկեր բռնեց:
 Գիւղացին գնում, տեսնում է, խնդում,
 խնդում ու առնում:
 «Փանք քեզ, Տէր Աստուած, որ արւիր մեզ հաց,
 չը թողիր քաղցած»:

71. Յովնան Գուտենքերզ

Ատրասրուրզ քաղաքի մօտա-
 կայքում, մի հին կիսաւեր վան-
 քի սենեակում, լարւած աշխա-
 տում էր Յովնան Գուտենքերզը:
 Մեծ ու մանր զանակներով, սր-
 ծայր փորիչներով և բզերով
 շղաձգօրէն կտրատում, փոր-
 զրում, ծակծկում էր փայտի կա-
 ներ, երբեմն միայն գլուխը թա-
 տալով՝ ճակատին իջած խիտ
 գլուխը ետ գցելու համար:
 շարժումները արագ էին և
 ւորւած: Քունն ու քաղցը մոտ-
 ցած՝ ճարպիկ ու ամուր մա-
 լով շտապ-շտապ բռնում էր:

տի մանրուքն ու տաշեղը թափթփւում էին նրա երկար մօրսեքի
 որ անկարգ ցրիւ էր եկել լայն կրծքին: Գուտը ամուր փակւած
 լուսամուտի վարագոյրները իջեցրած:

Հարմանալի բաներ էին պատմում Գուտենքերզի մասին,
 ծածուկ պարագմունքների մասին: Ասում էին թէ կախարդ է,
 ունի գերբնական ուժերի հետ: Շատոնց է որ տեղափոխւել էր Ս

բուրգ, փախչելով հայրենի Մայնցից քաղաքային խռովութիւնների
 ժամանակ: Հակառակորդները նրան զրկել էին հայրական ժառան-
 գութիւնից, բայց նա չէր ընկճւում և յափշտակւած պարապում էր
 զիտութեամբ և արհեստներով: Նա սովորել էր ոսկերչութիւն, ինքը
 հնարել էր թանկագին քարեր ոգորկելու մի նոր միջոց, գեղեցիկ հայե-
 լիներ էր շինում, մետաղէ շրջանակներ էր ձուլում, նախշերով զար-
 դարում: Ամբողջ հոգով սիրել էր ձեռարկեստը, ինքը ազնւական էր
 և ուզում էր իր դասակարգի մարդկանց հետ միացած մի գործ սկսի:
 Բայց ազնւականներից ոչ ոք չուզեց միանայ նրա հետ՝ արհամարհե-
 լով արհեստն ու ձեռքի աշխատանքը:

Այն ժամանակ նա ոտնատակ տուաւ նախապաշարումները, անդամ
 զրւեց ոսկերիչների համքարութեան և հասարակ արհեստաւորների
 հետ ընկերակցութիւն կազմեց՝ ակնեղէն և հայելիներ շինելու համար:

Ք

Այն օրից, երբ Գուտենքերզը մօտեցել էր ամբոխին, մի ծածուկ
 տրամութիւն համակել էր նրա հոգին: Շուրջը տեսնում էր անթա-
 փախ տգիտութիւն և կոպտութիւն, և չէր կարողանում հաշտել այդ
 տաճարի հետ: Նոյն իսկ այն հազազիւտ մարդիկը, որոնք մի կերպ
 կարգւայ էին սովորել և կուզենային դուրս գան իրենց մտաւոր խա-
 ւարից, ոչինչ չէին կարողանում անել, որովհետեւ ուսում ձեռք բե-
 ռելը շատ դժւար էր, ձեռագիր գրքերը թանկ էին և սակաւաթիւ:

Եւ Գուտենքերզը գիշեր ցերեկ մի բանի մասին էր մտածում, թէ
 ինչպէս առի, որ գրքերը ամենքի համար մատչելի դառնան:

Դրա համար էր, որ նա փակւում էր մենակ իր սենեակում ու
 աշխատում: Եւ այժմ նրան թւում էր, թէ հնարը գտել է:

Փայտից կտրատել էր հաւասար քառակուսի ձողիկներ, ըստ և
 չորս հատ, լատինական այբուբենի տառերի թւով. ամեն մէկի գլխին
 փորագրել էր մի-մի տառ բարձրաքանդակ և թարս, իսկ ձողիկների
 փակերը ծակել էր, իբրեւ կողքի շարել այբբենական կարգով, ծակե-
 լով թել անցկացրել, ամբողջ շարքը իբրեւ հետ ամուր կապել, և այժմ
 թաթախում էր մի սև հեղուկի մէջ՝ ձողիկների գլուխները, ապա դնում
 մի կտուց մագաղաթի վրա ու ամբողջ մաքմով ընկնում վրան:

Մագաղաթի վրա զրոշմում է լատինական այբուբենը: Յուզւած
 Գուտենքերզը նորից է կնքում իր շարւածքը, կրկին նոյն այբուբենը,
 երբորդ, չորրորդ անգամ: Հիացած նա քանդում է շարւածքը ու
 նորից շարում ձողիկները, այս անգամ իբրեւ մի բառ, ու կրկին

դրոշմում մագաղաթի վրա, տպւում է մի բառ...

Բաղմաթիւ տարիների երազանքը իրականացած էր. գտել էր վերջապէս գրքերը բաղմացնելու և էժանացնելու միջոցը:

Ինչքան պարզ բան, ինչքան հասարակ: Աստուծ իմ, ինչպէս էր որ մինչև հիմա չէր մտածել:

Բայց փայտը փափուկ է, շուտով է ծուռում, մաշում կամ կոտորւում և միշտ ձեռքով դրոշմելն էլ դժւար է:

Գուտենբերգը նորից անխնշ աշխատում է իր սենեակում մարդկանց աչքից հեռու: Նոյն իսկ ընկերակիցները կարծում էին, թէ նա հայելիների նկարներն ու քանդակներն է գծագրում, որ այդչափ երկար նստած է գիշերները և ազատ բոպէսներին անգամ դուրս չի գալիս իր առանձնութիւնից: Մինչև այժմ իր բոլոր ուժերն ու շահած փողերը նա գործ էր դնում իր գիւտը կատարելագործելու համար:

Նա մտածեց տառերը մեծադից ձուլել. կաղապարներ պատրաստեց տառերը մէջը շարելու համար, որ բառեր կազմեն, բառերից տողեր, տողերից երեսներ. շինեց տախտակներ և շրջանակներ, որ շարւածքը ամուր սեղմւի ու կապւի, որ ոչ մի տառ միջից չը թափւի. հնար գտաւ շարւածքի մէջ սարգած սխալները խկոյն ուղղելու. հնարեց զանազան գոյնի շուտ չորացող թանաքներ. հնարեց բարձեր, որ թանաքը տառերի երեսին հաւասար քսւի:

Ապա սկսեց մտածել մի այնպիսի մեքենայի մասին, որ շարւածքի վրա թուղթը դնելիս՝ հաւասարապէս ճնշի ու թուղթը չը պատռի:

Գ.

1440 թւի մի դեղեցիկ օր Գուտենբերգը արագ քայլերով գնում էր Ստրասբուրգի նեղ փողոցներով դէպի իր ծանօթ ճախարակագործ վարպետի արհեստանոցը, թիկնոցի քզանցքի տակ մի մեքենայի փողոցիկ օրինակը պահած: Ուղղում էր նոյն մեքենան աւելի մեծ չափով պատւիրի:

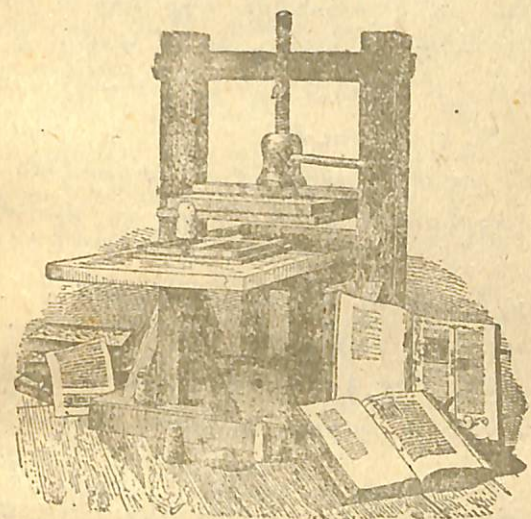
Վարպետը օրինակը ձեռքին շուռ ու մուռ տաւ և մի տեսակ արհամարհանքով և ծաղրական եղանակով ասաւ.

—Ձեր ուզածը մի նոր ձեւի ճգմիչ է, մի նոր ձեւի մամուլ, պարոն Յովհան:

—Այո, —պատասխանեց Գուտենբերգը, ոգևորութեամբ— իսկապէս որ դա մի ճգմիչ է, մի մամուլ. բայց մի մամուլ, որից շուտով հոսելու է անսպառ հոսանքով ամենահրաշալի բովելքը, որ երբևէ յագեցրել

մարդու ծարաւը: Այդ մամուլի միջից վեհ ճշմարտութեան աղբիւրն է բխելու, այն լոյսն է հոսելու, որ պիտի ցրւի տգիտութեան խուարը և չը տեսնւած ճաճանչներով պիտի փայլի մարդկանց հոգիներում:

Երբ մի փոքր ժամանակից յետոյ, վարպետը յանձնեց Գուտենբերգին պատրաստ մեքենան, կարծես հասկանալով որ այդտեղ մի մեծ զաղտնիք է ծածկւած, բացականչեց.

—Ես տեսնում եմ, պարոն Յովհան, որ դուք հաղորդակից եք երկնային հոգիներին:

Անշուշտ նա ինքն էլ լաւ չէր հասկանում թէ ինչ էր ասում, բայց նրա բերանով ճշմարտութիւնն էր խօսում:

Նրա բերած մեքենան առաջին տպագրական մամուլն էր:

72. Քուռ

Գիշերն եկաւ, աստղուներ ելան, լուսնեակն անուշ ցոլցւաւ. ծաղկուներն ամեն նոր քուն մտան, ամպի ցողով, լուսնի շողով հարհանդ-մաքմանդ քուն մտան. Դուք էլ քնէք, ոսկի աստղեր, վարդ ու բլբուլ, քուն եղէք, օրօր-հովեր, շօրօր-հովեր, անուշ անուշ քուն եղէք:

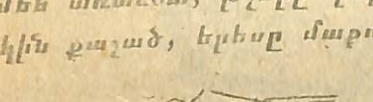
PLN •

Զւարթ և ուրախ է այսօր տպարանում: Կէս ամուսնայ դռնկը բաժանելու օրն է: Կարծես պէր աւելի պայծառ է փայլում, գրաշարների ձեռքերը աւելի արագ և աշխուժ են շարժւում, տառերը իրենք իրենց են թռչում կասկանքների աչքերից և իրար կողքի շարժւում: Սմենքի երեսներին մի խորհրդաւոր ժպիտ է շողում: Մինչև անգամ զրաշար ծերունի Միխօն, որ իւր ամբողջ ուժով պիտի գնահատէր իր անի, նա էլ է ժպտում:

Իսկ ներքևում, ստորին յարկում, սպազորակա՞ն մեքենան էլ գա-
ծես առելի ժիր է դղրեցուն, և առելի զիլ է հնչում սպիշ Գասպար
երգը:

«Զայիլ հնչեց իրպրումի հայոց լեռներէն...»

Զարմանալի տղա է Գասպարը:

Սմեն առաւօտ, թշերը կարմրած, ժպտուն աչքերով, գլխով
 ծածրակին քաշած, երեսը մաքուր լացած, Գասպարը ուղղակի փա-
 ղոցից ներս էր վազում գրաշար-
 նոցը, մէկ շաբթից միւսին անցնե-
 լով, աջ ու ձախ ողջունելով՝ «Բա-
 լոյս, քեռի Յակոբ, բարի լոյս, Սիմո-
 ղիձա, էյ, ընկեր Կարապետ, գալուստ
 բարի», և առանց պատասխանի սպա-
 սելու շապուով էր կանգնում ծերո-
 նի Միխոի առջև:

—Բարի աշողում, Միխայել, ես
գիշեր հնչ էիր, կոնակդ հօ էսօր էլ
չի ցաւում:

— Զէ, չէ, Գառուար ջան, էսօր լա-
նիմ, լաւ. շատ ապրես, աչքիս լոյս,
և Միխօի ճակատի խոր կնճիռները
հարթւում էին և արիւնշակալած աչ-
քերում փայլում էր հայրական զըր-
ւանքը:

Լանթըն:
Իբ կաշա ձեռքը մեկնում էր ու սեղմում Գասպարի փոքրիկ թաթը՝
Գասպարը իջնում էր ցած:

—Բարի լոյս, Սօնա բաջի, — կանչում էր նա գեղեցիկ տղամարդան մեքենային: — Հանգուտացար, հմ, իմ հագուստ:

Ու մօտենալով սկսում էր քննարկեամբ շոյել մեքենայի մեծ անիւը, կողքերը, յետոյ կապում էր գոգնոցը, առնում էր ձէթի ամա-
կը ու ձէթ ամոււ մեքենայի բոլոր ծակափակները: Եր մեքենան փա-
կուկ, անաղմուկ բռնի:

— Պառել ես, Սոնա բաջի, պառել, պառչեա ուզում կոտրես...
Եւ ու տուզով ես ժամ գալի: Երևա արի, շուռ արի, տեսնեմ:

Մերենապետը քմծիծաղ տալով, սկանջ էր գնում իր աշկերտի
այս շատախօսութեանը ու շարւածքը պարփակում, սարքում: Գա-
ղապը անհամբեր սպասում էր, թէ երբ պիտի գայ իր հերթը, մեքե-
նային թուղթ տալու ժամանակը: Վերջապէս, երբ մեքենան պատրաստ
էր լինում, Գաղապը կանգնում էր բարձր պատուանդանի վրա ու սկսում
էր թերթը թերթի ետևից հասցնել, դարձել մեծ թմբուկի վրա: Մե-
քենայի մեծ անիւը հեռզհեռէ աւելի արագ էր պտտւում, թմբուկը
աւելի շտապով էր թերթերը փախցնում, շարւածքը կրող տախտակը
աւելի ոգևորւած էր գնում գալիս, և հեռզհեռէ աւելի ոգևորւած էր
հնչում առաւօտեան երգը:

«Սօնա բաջին վազում է, վազում է,

Թուղթը թղթին դարձում է, դարձում է:

P.

Այս առաւօտ առանձնապէս ախորժելի էր թէ մեքենայի դղըր-
իւնը և թէ Դասպարի այդ երգը: Ծնրունի Միխօն, չը գիտեմ ին-
չու, երբեմն յանկարծ ժպտում էր ու փսփսում: «Ապրես, շատ ապրես»:
Եւ այդ փսփսուելին ամեն անգամ պատասխանում էր կողքին
հանդնած աշակերտ Գաւլէի չար փնթփնթոցը:

-Զոհեմ է... զոհեմ է... ո՞նց է զոհում:

Վերջապէս ծերունի Միլիօն էլ չք համբերեց ու կանչեց.

Սո՛ւս, փո՛ւճ կընդանի, ձէնդ:

Գուլէն լոսց, բայց նրա թշերը ծայրերը մի լոպէ կարճրեցին և
կոթեն աւելի դուրս ցլեցին նիհար և դեղնած դէմքի վրա:

—Միայն մի բանի ընդէից յետոյ նա կամացուկ արտասանեց.

Ամեն մէկը վրէժ պղտուում է, ձեր ճոյսն եմ, ի՞նչ է,

—Հը՛, հը՛, իծաներդ հաւաքուած են, հա՛,—կանչեց նորից ծե-
ղանի Միխօն։ —Հէրդ էսօր երեւի քիչ է գնջուել...

— 25, քոյրը անհաց տանից դուրս արաւ, — մէջ մտաւ միւս կողմից աշկերտ Մօսին, որ Պաւլէի հարեանն էր: — Իրանց տանը ամբողջ օրը կռիւ է:

Պաւլէն բան չը պատասխանեց. նրա կատաղած աչքերը ուղղւեցին Մօսիի կողմը, կարծես ողջ-ողջ կուլ տալ էին ուղում:

Ներքեից, մեքենայի բաժանմունքից լսուում էր Գասպարի երգը.

«Ալազեադ բարձր սար է, վայ լէ լէ...»

Զուրը հիւանդին դեղ է, վայ լէ լէ...»

— Մի քիչ էլ Գասպարի նման լինէիր, — նկատեց ծերունի Միխօն:

— Հա, Գասպարին հացի վրա քսեցէք ու կերէք:

— Լպտած-լպտած մի խօսի: Թամբալ:

— Թամբալը դուք էք, — փնթփնթում էր Պաւլէն: — Մէկ էս բեր մէկ էս բեր: Սըխնս ծծեցիք, ծծեցիք...

Նա այսօր սովորականից աւելի մօայլ էր ու չարացած:

— Տանը դրան միշտ «ժանգ» են ասում — նկատեց կրկին աշակերտ Մօսին, որ հէնց այդ ժամանակ կապած երեսներն էր տանում սրբազրութիւնը հանելու:

Պաւլէն էլ չը համբերեց ու այնպէս հրեց Մօսիին, որ ամբողջ շարւածքը նրա ձեռքից դուրս պրծաւ, յատակին թափւեց:

Մի ծանր ապաակ իջաւ Պաւլէի վզակոթին, մի ուրիշն էլ թշին: Ամբողջ գրաշարանոցը գլխին հաւաքւեց: Տպարանատէրն էլ երևաց:

— Ի՞նչ է, ի՞նչ է... Ո՞վ թափեց:

— Պաւլէն, Պաւլէն, — ձայն աւին ամեն կողմից:

— Լաւ, լաւ, գնացէք ձեր գործը շարունակեցէք, դրա հախիցը ես կը գամ: Էս բոլէիս թափւածքը հաւաքի ու մինչև ամբողջը չը ցրես, տուն չես գնայ:

Պաւլէն լուս ու մօնջ անշարժ կանգնած էր. նրա աչքերում կատաղութեան բոց էր վառուում, բարակ շրթունքները կրծատում էր, բռունցքները սեղմում, բաց անում:

Իսկ ներքեից, մեքենայի բաժանմունքից հասնում էր ապիշ Գասպարի ձայնը.

«Ամպել է՝ թօն չի գալի,
մթնել է՝ տուն չի գալի,
վայ լէ, լէ, լէ-լէ ջան,
վայ լօ, լօ, լօ-լօ ջան»:

Գ.

Վերջապէս հասաւ ոռճիկ բաժանելու բոլէն: Բոլոր բանւորները գրաշարանոցից, մեքենայական բաժանմունքից հաւաքւել էին գրասենեակը, շրջապատել սեղանը, փողերն էին ստանում: Գասպարը կատակներ էր անում մէկի, միւսի հետ: Պաւլէն պատին կըթնած՝ մրտաժ մատներով ամուր տրորում էր իր քունքը:

Մէկ էլ դուռը լայն բացւեց, փողոցից թարմ օդի հետ ներս պրծաւ օդի սոսկալի հոսք:

Շէմքին երևաց Պաւլէի հայրը՝ հարբած, գգգզած, վերարկուն թկին գցած, անկարգ գդակը ծոծրակին, մէկ ոտի գուլպան ցած ընկած:

— Եկել եմ, եկել... — աղաղակեց նա, խաղէլինը շէն կենայ, շէն, հայ, հայ...

Ու տարուբերելով մօտեցաւ տպարանատիրոջ սեղանին, բռունցքը այնպէս խփեց առիտակին, որ վրայի թանաքամանը, մանր իրերն ու հաշւեմատեանները վեր թռան:

— Աղա ջան, դու շատ ապրես, եկել եմ, եկել:

Բոլորն էլ ծիծաղեցին: Ամեն ոռճիկ սաանայու օրը նա ճշտութեամբ երևում էր գրասենեակում և ստանում Պաւլէի վաստակը: Մի ժամանակ հին տպարաններից մէկում մեքենայի անիւը պատեցնող էր եղել. բայց այն օրւանից, երբ գրեթէ ամեն տեղ շարժիչներով կամ էլէքտրականութեամբ էին սկսել մեքենաները բանեցնել, նա զրկւել էր պաշտօնից և կնոջ մահից յետոյ՝ հարբեցողութեան էր գլուխը տել: Երբ ձեռքի փողը վերջանում էր, փողոցէ փողոց սրանից նրանից զրոշներ էր խնդրում, գինետները մտնում, հարբում:

— Հեռու, մի քիչ հեռու, — կանչեց տպարանատէրը, շտապելով նրա առաջը դնել Պաւլէի ոռճիկը. — Վեր առ, գլխիցս ուղ եղիր:

— Բեր, բեր, էտ պէտլածները, դրանց հոգուն մեռնեմ, — ասում էր հարբածը՝ մէկ-մէկ վերցնելով արծաթէ մանեթանոցները. — Էլի բեր, էստեղ չնրս է, չնրս...

— Երկուսը հանում ենք. էսօր հինգ երես շարւածք է թափել. նորից պիտի շարել տանք:

—Ո՞նց թէ թափել է... Ո՞նց թէ թափել է... Ո՞նց թէ համար-
ձակել է... Ես նրա հոգին...

Ու երկու բուռնքները բարձրացրած, աչքերը արիւնով լցւած,
հայրը դիմեց Պաւլէի վրա, որ կծկւած սպասում էր հարւածին։ Եթէ
բանւորները մէջ չը մտնէին, նա անպատճառ տեղն ու տեղը կըս-
պանէր տղին։

—Շարւածքն ես թափում, հա՛, առաւելի ճնշւած, հանց ես կարում,
հա՛... — հայհոյում էր նա։

Բանւորները հրելով, հրելով հազիւ հազ կարողացան փողոց դուրս
հանել նրան։ Դեռ երկար ժամանակ՝ մայրի վրա կանգնած, նա ըս-
պանում էր թէ խաղէյինին, թէ Պաւլէին և թէ իրեն վռնող բան-
ւորներին։

Գասպարը շուռ եկաւ Պաւլէին մօտենալու համար, բայց Պաւլէն
արդէն չկար. անհետացել էր ետեւի դռնով։

Դ.

Յաջորդ օրը Պաւլէն տղարան չեկաւ։ Շներն հայրը էնքան ծե-
ծել էր, որ տեղից շարժւել չի կարողանում — վճռեցին գրաշարները։

Կէսօրից յետոյ Գասպարը ոտն էր վազում ճաշի, որ երեկոյեան
ժամը 7-ին նորից գայ՝ իր հերթին բռնի մինչև ժամը 10-ը լրագիրը
տպելու համար. նա հէնց տղարանի դիմացը, անկիւնի ետևում, նը-
կատեց Պաւլէին։ Պատին կպած և մի մեծ քար ձեռքին՝ տղարանի
ապակիներին էր նայում։

Գասպարը խսկոյն հանկուցաւ նրա միտքը։

— Էստեղ ինչ ես շինում. էսօր ինչո՞ւ չեկար։

— Ես էլ եկողը չեմ, տուն էլ գնացողը չեմ։

Այստեղ միայն Գասպարը նկատեց, որ նրա շորերը կեղտոտ են.
երևի գիշերը դուրսն էր անցկացրել։

— Յրիշտ ծծեցին, ծծեցին։ Չէ, էն բանը բերեմ նրանց գլխի-
ն, որ...

Ու քարը ձեռքից բաց թողնելով, Պաւլէն արագ հեռացաւ ուր-
ախ տակից և խառնեց անցնող ամբոխի հետ։

— Երևէկ իմանամ ինչ է ուզում անի, — ասաւ ինքն իրեն Գաս-
պարը։

Երբ մթնեց, նա մի կէս ժամ առաջ եկաւ տղարան։ Բակը մըտ-
նելիս նրան այնպէս թւաց, թէ մի սուեր թաք կացաւ դարպասի
ետեւ. «Չը լինի թէ Պաւլէն է», — մտածեց նա։

— Բարի իրիկո՛ւն, Սարգիս ախպէր, — ասաւ նա տղարանի
պահապան ծառային, որ ազօտ լամպի լուսով աւելում էր մե-
քենայի բաժանմունքի ջրած յատակը։ Բարի իրիկուն, Սօնա բաջի։

Մի ծանրութիւն ճնշում էր Գասպարի սիրտը։ Սուս ու փուս
բարձրացաւ մեքենայի պատանդանի վրայ, շոյեց թմբուկը, արմուն-
կը կըթնեց վերի տախտակին և խորը մտածմունքի մէջ ընկաւ։

Նա մտածում էր Պաւլէի մասին։ Ինչո՞ւ Պաւլէն երբէք չի ժող-
տում, ինչո՞ւ երեսը միշտ այնպէս չար է. միթէ հիմա տանը չէ։

Մինչև անգամ մեքենապետը նկատեց Գասպարի լռութիւնը։

— Հր՛ ինչ է պատահել, ինչո՞ւ չես երգում։ Յոգնե՞լ ես։

— Ոչինչ, պատասխանեց աշկերտը և սկսեց լուսաւորել լրագրի
շարւածքը, որ մեքենապետը սարքում էր երկաթէ տախտակի վրա։

Վերջապէս շարւածքը սարքւած էր. խորը լռութեան մէջ լսեց
մեքենայի ծանր գնալ-գալը։ Գասպարը կանգնեց իր տեղը, պատան-
դանի վրա և սկսեց թուղթ հասցնել։ Վարպետը մի քիչ կացաւ ու
համոզւելով, որ ամեն ինչ կարգին է, իր սովորութեան համեմատ
բարձրացաւ վերև՝ գրաշարանոց հերթապահ դրաշարի հետ գրոյց
անելու։

Ե.

Գասպարը մնաց մենակ ու ականջ էր դնում մեքենայի չըխկ-
չըխկոցին. նրան թւում էր, թէ Սօնա բաջին տխուր կըկնում էր։

— Ի՞նչ ծանր է, ինչ ծանր...

Մէկ էլ կամացուկ դրսի դուռը բացւեց ու ներս մտաւ Պաւլէն։
Նա բռնած ունէր մի ահագին կտոր երկաթ, որ միշտ ընկած էր լի-
նում տղարանի բակում, և արագ մօտենալով մեքենային՝ ուզում էր
զցի հէնց տախտակի վրա, ատամնաւոր անիւների տակ ու փշրի ամ-
բողջ մեքենան։

Մի ակնթարթում Գասպարը վայր թռաւ պատանդանից ու տ-
ռաջ քան Պաւլէն կարողանար իր մտադրութիւնը կատարել, բռնեց
երկաթի ծայրից և սոսկալի ուժով քաշեց, նետեց մի կողմ։ Այն ժա-
մանակ Պաւլէն յարձակեց նրա վրա, որ նրան զցի էլէքտրականու-
թեամբ ինքն իրեն շարժող մեքենայի տակ։

Բայց Գասպարը շատ աւելի ուժեղ էր. նա գլորեց Պաւլէին ու
վրան պռակեց։

— Դու... դու... ուզում էիր... մաշինէս...

— Մաշինէդ էլ, դու էլ, բոլորդ էլ... ասում եմ ձեզ... արիւնս
ծծեցիք, արիւնս։

—Ո՛վ է ծծում, մաշինէս:

—Գրաշարները, խաղէյինը, հայրս... Թո՛ղ, առում եմ քեզ, Թո՛ղ, թէ չէ կը կծեմ:

—Կծի, բայց չեմ թողնի քեզ, գժւե՛լ ես, մաշինէս քեզ ի՞նչ է արել:

—Նա է էս դժոխքը պահում, նա:

—Խղճդ կորցրել ես, Պաւլէ: Բոլոր բանւորներին հօ անբախտացրել, ա՛յ աղայ:

—Թո՛ղ, Թո՛ղ, կերթամ, կերթամ, էլ չեմ գայ: Զուրը կընկնեմ: Գասպարը յանկարծ նստեցրեց Պաւլէին ու՝ նրան ամուր գրկած՝ բացականչեց.

—Ի՞նչ ես ասում, խեղճ Պաւլէ: Դու հիւանդ ես, խելքի եկ:

—Թո՛ղ, կերթամ, էլ չեմ գայ... չեմ գայ:

—Չեմ թողնի: Երեկ սոված ես. քեզ էօօր էլ ծեծեցին, հա՛մ. —հարցրեց Գասպարը այնպիսի կարեկցութեամբ, որ Պաւլէն էլ չը դիմացաւ ու սկսեց հեկեկալ, շարունակ կրկնելով.

—Թո՛ղ... ասում եմ... Թո՛ղ:

—Հանգստացի, հանգստացի, — մեղմութեամբ է գգւանքով ասում էր Գասպարը, իսկ մեքենան գնում էր գալիս ու նոյնպէս շըշընջում.

—Հանգստացի, հանգստացի:

Ոչ ոք չիմացաւ, թէ ինչ կատարեց այդ գիշեր ստորին յարկում, մեքենայի բաժանմունքում: Առաւօտեան վարպետ Միլոն շատ

զարմացաւ, երբ տեսաւ, որ Պաւլէն իրենից առաջ եկել գործի էր կանգնել, զարմացաւ նոյնպէս թէ ինչու Գասպարն ու Պաւլէն այդ օրը առանձին սիրով իրար բարեկցին:

Բայց աւելի զարմացաւ ծերունին, երբ լսեց թէ ինչպէս իր կողքին «ժանգ» Պաւլէն կամացուկ կրկնում էր ներքեից հասնող երգի եղանակը.

«Սօնա բաջին վազում է, վազում է,

Թուլթը Թղթին դարում է, դարում է»...

ԲՈՒՆԻՍ

74. Խեցեւորքն ու գորտը

—Մօրդ գլխին հող ու մոխիր,

անուշ որդիս, քայլդ փոխիր.

որդի ծնայ,

կրակն ընկայ.

ծուռտիկ-մուռտիկ որ ման չի գայ

միահանգի,

սիրտ կը ճաքի,

ասաւ ձագին խեցեմարթը:

Հօնց գորտը,

ասաւ. «Բուրիկ,

գու էլ հերիք...

Կուզես պահի, կուզես մորթի,

ծուռտիկ մօրից ծուռտիկ որդի:

75. Պայքուն հանքում

ա.

Ես բանում էի հանքի խորքում, գործիքովս քանդում էի ապամար: Ընկերս ծալապատիկ նստած ճրագը ձեռքին լոյս էր անում:

Յանկարծ մեր աղանջին հասաւ մի խուլ հեռաւոր դղրդիւն:

—Ի՞նչ էր, — բացականչեց ընկերս, ոտի կանգնելով վախեցած.

Մեր մօտից մի մարդ անցաւ վազէվազ. նա հեռւմ էր.

—Ի՞նչ էր կանգնել անշարժ, — գոչեց նա առանց կոնգ առնելու, — խեցիք... գաղի պայթիւնը... Շուտ փախէք դուրս:

Եւ անհետացաւ: Նոյն վայրկեանին մեր ճրագները հանգան և թաղւեցինք թանձր խաւարի մէջ: Օղբ սաստիկ խեղդող դառաւ:

Գլխապատառ վազում ենք, սայթաքելով ամեն մի քայլափոխի:

Բայց ուր ենք վազում: Մեր աջ ու ձախից ձգւում են անհատարուն անցքեր, գալերիներ, որոնք նոյնպէս թաղւած են խաւարի մէջ. նրանց վրա գտնւում է նոյն տեսակ մութ գալերիների

ուրիշ շարք, ապա երբորդը, չորբորդը: Ի՞նչպէս գտնենք մեր ճալարէնը այդ անգղին լաբիրինթոսի մէջ: Այս սոսկալի ստորերկրեայ

բնակարան, երբ զրկւել էինք մեր անբաժան ընկեր՝ լապտերի լոյսով:

Սովորական ժամանակ այդտեղ դէս ու դէնից լուսաւոր կէտեր

նե երևում, բանւորների լապտերները: Իսկ այժմ... Մարել են մեր
այդ կենսատու ասողիկները, իրենց հետը տանելով մեր կեանքն ու
մեր յոյսերը:

Վազում ենք սակայն: Յանկարծ մեր առաջ թանձր ծուխի մի
պատ է բարձրանում: Մռայլ, գարշելի հոտ ունեցող խաւարը պատել
է մեզ չորս կողմից, այրում է մեր դէմքերը: Գլուխս պտոյտ է գա-
լիս: Խեղդւելու վրա ենք: Եւ խելագարի պէս ես ենք վազում այս
գոթիքից:

Բայց ուր էլ որ գնում ենք այդ անիծած դաղերը անանցանե-
լի պատնէշի նման մեր ճանապարհը կտրում են ու ետ հրում:

Միենոյն տեղում չենք կարողանում մնալ, դէս ու դէն ենք նետ-
ւում, շրջւում, պտտւում այդ մութը հանքում, որը չի ուղղում մեզ
բաց թողնի ու պէնդ բռնած պահում է մեզ իր մռայլ ճիւղաններում:

բ.

Բոլորովին յոգնած և յոյսս կտրած՝ ես մեքենաբար ձեռքս տա-
նում եմ գրպանս:

Ի՞նչ կայ այնտեղ. ժամացոյց, մի հասարակ պարզ ժամացոյց
ժանգոտւած ու մաշւած, որի վրա հանրը մի անջնշելի դրոշմ է դրել:

Բայց զարժանալի է. այդ ժամացոյցը այժմ ինձ վրա մի տալ-
բունակ տպաւորութիւն է անում:

Նա միակն է այս քառսի մէջ, որ մի կանոնաւոր, խելացի է
է ներկայացնում: Նա մեզ միացնում է ամբողջ աշխարհի հետ: Նա
չըխշըխկոցը զարմանալի կերպով ինձ հանգստացնում է ու սիր-
տալիս: Նա կենդանի է, նա խօսում է: Ետքիս ասում է ինձ. «Գոթի-
կաց, սիրելիս, խելքդ մի՛ կորցնի, աշխատի. աշխատի յարատեւ և
նոնաւոր, և կը փրկես...»

Ա՛խ, այդ բարեբաբ չըխշըխկոցը:

Ինչքան նա օփոփել է մեզ բոլորիս մեր այդ օրերի գերեզ-
նային դաժան, կեանքի ժամանակ, երբ մենք սաստիկ սովի, ծար-
ու յոգնածութեան ազդեցութեան տակ կատարեալ յուսահատութիւն
էինք հասնում: Մեղանից ամեն մէկը վերցնում էր նրան, շոյ-
փայփայում, ակաջին դնում, լսում ու անվերջ լսում, և չէր ուն-
քնաւ բաժանել: Կատարեալ երեխայ էինք դարձել:

Ես շուտ-շուտ ժամացոյցս լարում էի, որ չը կանգնի:

գ.

Ժամացոյցիս չըխշըխկոցը վերադարձրեց ինձ սաստիկ տառապութիւնս:

—Չէ, պէտք չէ որ յուսահատւեմ,—ասի ինքս ինձ:

Ընկերներս անշարժ պառկած էին յուսահատ: Վճռեցի յոյսի մի
շոյլ վառեմ նրանց սրտում և ստիպեմ շարժւելու:

—Լսեցի՞ք, ընկերներ, մեզ կանչում են. հա՛նքը զարկում են,—
դռնեցի ես:

«Հանքը զարկում են»։ Ի՞նչ գրաւիչ խօսքեր մեզ պէս կորած,
կեանքից կտրւած մարդոց համար:

Դա նշանակում էր, որ այնտեղ, վերևում, ուր որ փայլուն արե-
ակը շոյում է երկիրը իր տաք ոսկեգոծ ճառագայթներով, այնտեղ
արդէն մտածել են մեր մասին և ամեն ջանք գործ են դնում մեզ
պատկուտ:

«Հանքը զարկում են»։ սա մի ձայն է, որ երաժշտութիւնից էլ
ազգը է, որ իջնում է վերևից պահապան հրեշտակի նման մեր յոյ-
սերը վառ պահելու և յորդորելու, որ մենք համբերութեամբ տանենք
մեր բոլոր նեղութիւնները, մինչև որ մեր փրկիչները գան հասնեն մեզ:

Հանքը զարկելը հաղորդակցութեան մի միջոց է, իր տեսակի մի
համախօս, ի հարկէ շատ աւելի պարզ ու հասարակ: Նրա միջոցով
անքահանները իմաց են տալիս իրար, երբ մէկը հետ դժբախտու-
թիւն է պատահում, զարկելով այդ նպատակով շինւած խողովակը, որ
իրար է միացնում գալերիները: Նոյն բանն են անում վերեւի յարկից
վառնգւածների մասին տեղեկութիւն ուղարկող համար:

Եւ տեսէք, ի՞նչ տարօրինակ բան է մարդու երեակայութիւնը:
Այդ ձայնը, որ գոյութիւն չունէր, նրանք բոլորն էլ պարզ լսում էին:
Արագ ոտի թռան, և նորից ճանապարհ ընկանք:

դ.

Գնում ենք անվերջ նեղ անցքերով, բարձրանում ենք, իջնում,
մազլցում, սահում:

Գալերիի վերի մասում մի ինչ որ պատնէշի ենք հանգիստւում,
կեռքերով շօշափում ենք և ամբողջ մարմնով ցնցւում: Դա դիակների
ի ամբողջ դէպ է կուտակւած և դէս ու դէն ցրւած:

Դիակները դեռ ստուած չեն: Պարզ էր, որ մեր գալուց քիչ առաջ
ին մտել իրենց յաւիտենական քունը: Խեղճէր. երեւի նրանց բանե-

լու տեղը շատ մօտիկ է եղել պայթուծի տեղից և մեզանից շուտ են
ենթադրել վատ զազերի ազդեցութեամբ: «Անշուշտ մեզ էլ նայն վի-

ճակն է սպասում մօտ ապա-
գոյում», — մտածում եմ ես և
դարձեալ ցնցում:

Շտապով թողնում ենք այդ
սոսկալի վայրը և գնում... ան-
գերջ դնում:

Ոտներս տանում են ինձ բո-
լորովին մեքենայաբար. էլ չը գի-
տեմ, թէ որտեղ ենք գտնւում
մենք, ուր ենք գնում: Մտքե-
րս չեմ կարողանում կենտրո-
նացնել մեր դրութեան վրա, որ
որոշեմ անելիքս: Շարունակ
մտածում եմ իմ սիրելիների
մասին. արդեօք բախտ կունե-
նամ նրանց նորից տեսնելու:
Ինչքան լաց է լինում երեկ
կինս՝ փոքրիկիս զրկած, ինձ
անշուշտ կորած համարելով:

Բոլորս լուռ ենք, տխուր
մտածմունքների մէջ խորատուգ-
ւած:

Յանկարծ մեր առաջ մի բան է շարժւում մթութեան մէջ. Եւ
լսւում է մի ձայն, մի մարդկային ձայն, որի մէջ մի անսահման ու-
րախութիւն էր հնչում:

— Ահա, տհա՜ գայիս են մեզ ազատելու:

Միջ մի ձայնից յետոյ լսւում է երկրորդը, երրորդը: Նրանք հիմա
հոգի էին: Տեղներիցը վեր են կենում և վազում դէպի մեզ:

Մթութեան մէջ փնտռում ենք իրար, ձեռներս պարզած, աչքա-
կազուկ խաղացող երեխաների նման: Տալիս ենք մեր անունները և
յայտնում, որ մենք էլ նրանց նման հանքի դժբախտ բանտարկեալ
ներ ենք: Դժուար է նկարագրել խեղճերի յուսախաբութիւնը...

Առաջարկեցինք, որ մեզ միմեան ու գնանք միասին հանքի ելքը
փնտռելու: Եւ գտանք... Բռան օր գետնի տակ խաւարի մէջ անտա-
նելի տառապելուց յետոյ ելքը գտանք:

76. Գիշեր

Սիրուն պատկեր. պարզ գիշեր էր,
և օգեղէն ուղիւհանում

Փայլում էին անթիւ աստղեր.

Ինչ ուրախ էր սիրտս զարկում:

Հազարաւոր ծաղիկներ վառ
անուշութիւն էին բուրում

ցօղի համբոյրը կենտարար
բնութիւնն էր զովացնում:

Եւ ես անխռով երգում էի,
ու իմ Երգս խիստ մաքուր էր.
ազատութիւն էի երգում.
հայրենիքի կարօտ ու սէր:

77. Թշնամիներ

ա.

Ճակատամարտը վերջացաւ. Հեռւում դեռ լսւում էին թնդանօթ-
ների զրրդիւնը և յաղթանակող զօրքերի համազարկներն ու փողերը.
Կաւի դաշտում կոտորուած սայլերի, թափթփած հրացանների, փշուած
սրերի, քանդւած չափարների մէջ ընկած էին սպանւածների կոյտեր,
մարդկանց ու ձիերի դիակներ, այսանդակւած, յօշոտւած. այդ կոյտե-
րի միջեց տեղ-տեղ լսւում էին վիրաւորների խոր հառաչանքները:

Մի չորացած առւի եղերքին, խիստ եղինջի մէջ, իրարից ոչ հե-
ռու պառկած էին երկու զինուոր, երկուսն էլ ծանր վիրաւորւած:

Նրանց համազգեստները տարբեր էին: Մի քանի ժամ առաջ դեռ
կատաղի թշնամիներ էին, իրար դէմ կանգնած, պատրաստ ուխներով
միմեանց խոզխողելու, իսկ այժմ...

Այժմ լուռ նայում էին իրար և այնպէս ուզում էին խօսեն, գոնէ
մի բան ասեն: Բայց ափսոս որ իրար լեզուն չէին հասկանում. Յան-
կարծ աւելի երիտասարդը դժւարութեամբ մի երկու բայլ հազիւ սո-
ղեող տալով մօտեցաւ իր թշնամուն և մեկնեց նրան իր դիտու սր-
կալը. յետոյ էլ աշխատում էր թաշկինակով կտրի նրա մէրքից հոտող
արիւնը: Բայց ոչինչ դուրս չեկաւ, միայն ինքն աւելի թուլացաւ ու
պառկեց: Երբեմն մէկը, երբեմն միւրը ճիգ էին թափում վեր բարձ-
րանալու մի քիչ՝ թեի վրա, օգնութեան էին կանչում, բայց նրանց
կանչերին մօտերէից պատասխան էր տալիս միմիայն փոքր ճղւած մի
ձիւ աղիկաւոր էրբինջը:

Վերջապէս երիտասարդը յոգնած և թուլացած բռն մտաւ:

Վրա հառաւ պարզըկայ գիշերը. ցուրտ քամին գալիս փչում էր հեռաւոր լեռներից: Կուր գաշտում աւելի ու աւելի նւագում էին հառաչանքները. վերաւոր ձին էլ չէր խրխնջում...

Կէս գիշերին աւելի տարօք վերաւորը կրկին մի փորձ արաւ նստելու, բայց ի զուր. արդէն բոլորովին արեւնաքամ էր եղել: Մահւան սառնութիւնը սկսել էր պառել նրա անգամները...

Սչքը գցեց իր հարեանի վրա: Երիտասարդ վերաւորը քնած էր խոր և մի տեսակ ակամայ կուշ էր եկել գիշերւա, կտրող ցրտից:

—Պիտի սառչի,—անցաւ հասակաւորի մտքովը.— անպատճառ պիտի սառչի խեղճը. ինչպէս էլ երիտասարդ է...

Երբ արշալոյսի դէմ վերաւորներին հաւաքող խումբը մօտեցաւ նրանց, երիտասարդը զարթնեց, ուղեց բարձրանալ ու զարմացաւ, որ իր վրա մի վերարկու կար դրած:

Նայեց շուրջը, նայեց հարեանին: Հարեանը մեռած էր և պառկած առանց վերարկուի, նրա վերարկուն էր իր վրա:

Տէր Աստուած, ինչ չարչարանք կրած պէտք է լինէր այդ հոգեւ վարժի մէջ արեւնաքամ եղող մարդը, մինչև որ վերարկուն հանել կարողանար ու ծածկէր մօտը պառկած վերաւորի վրա:

Երբ երիտասարդին բարձրացնում էին որ տանեն, նա խորին յուզմունքով ու երախտագիտութեամբ նայում էր «թշնամու» տանջւած ու կարկամած երեսին ու չէր կարողանում հայեացքը հեռացնել նրա կիսախուփ մարած աչքերից:

78. Անիծած հարսը

Վաղ ժամանակ մի հայ շէնում մի յարգէոր հարսն է լինում: Նըրա բերնից՝ կեսուր-կեսար չէին տեսել մի շունչ, մի բառ, չէին լսել շուրթը մի օր... Էսպէս խոնարհ ու յարգէոր, մի օր մեռակ օդում նըստած, իր ճօխ մաղերը արձակ թափած, ազատ. անփոյթ սանրում, հիւսում, հետն էլ ձէնով երգ էր ասում.

«Աշխարհքը բանտ,
մէջը անբախտ
ես մի գերի անխնդում.
սիրուն շուրեր,
շահել օրեր
ինչ եմ անում էս բանտում:
երնէկ ծըտին,
ճիւղքի միջին
ծըլլում է, թըրթըռում,
թըռչում սիրած
ընկերն առած,
ազատ, կանաչ արտերում:
Ա՛խ սև ըլի,
չըքի, փըլի,
ծընւած օրը աղջկայ,
ցաւ ու խնդում
փակւած սըրտում,
ծիծաղ չըկայ, «ախ չըկայ...»

Մին էլ յանկարծ բացւեց դուռը ու ներս մըտաւ ծեր կեսուրը: —Յօ, պօ, պօ պօ, կանչեց խեղճը, գետին պատռի, մըտնեմ մէջը...

—Յոպոպ դառնառ,
անամօթ հարս:
Մի տես, մի տես,
թէ լըրբի պէս

գըլուխը բաց,
ազատ նստած՝
սնց է կանչում,
չի ամաչում...

Լեզուդ լալի,
մազդ թախքի,
գըլիկդ կըպչի
սանրը միջի:

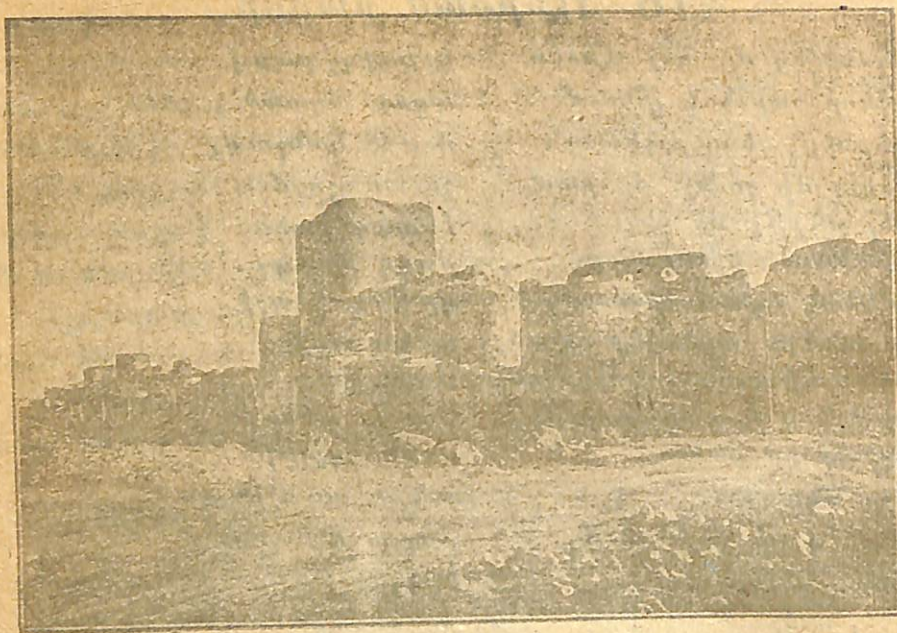
Ասաւ չասաւ՝
մին էլ տեսաւ՝
սանրը գըլին
հարսն առաջին
յոպոպ դառաւ,
երգկից թաւ
ու վերացաւ,
վեր, հեռացաւ,
էն էր ու էն.

խեղճն էն օրէն
հանդերն ընկած՝
յոպոպ մընաց,
միշտ էլ էն հին
սանրը գըլին,
չալիկ մալիկ,
լեզուն լալի,

անխօս ու լուռ,
մալոր, տըխուր:
Բայց երբ յանկարծ՝
միտն է գալիս,

որ գըլխարաց՝
երգ ասելիս՝
իբ կեսուրը
բացեց դուռը,
վեր է թըռչում
սըրտատըրոփ
ու դեռ ճըչում.

—Յո-պոպ... Յո-պոպ...

79. Անիի տաճարակները

Մեծ տաճարակ հարթ տեղ բաց է լինում յանկարծ տեսնողի առաջին, մէկ մեծ դաշտ, չորս կողմը սարերով պատած:

Քանի գնում է մարդ, ամպ ու մառախուղ քաշւում, պարզում են. հէնց իմանում ես՝ թէ առաջիկ մէկ էնպէս քաղաք է բաց լինում, որ հազար հազար կենող միջուկն ունի, ու ցրտի կամ շոգի ձեռից յոգնած՝ ուզում ես, որ շտապես, գնաս մի աստուածասէրի դռան վեր գաս, հանդստանաս, էլ ետ ճամփէդ բռնես, գնաս:

Մէկ տեղից անագին բերդի պարիսպն է քեզ խաբում մէկ տեղից զարմանալի եկեղեցիների գմբէթներն ու մեծութիւնը, միւս տեղից բարձր մինարէները, պալատ ու ապարանքի գլուխները: Մտքումդ ասում ես՝ թէ էս տեսածդ մէկ մեծ զօրեղ թագաւորի գահ պէտք է լինի, էտեղ ոսկի ու արծաթը աղբի հետ պէտք է խառն ընկած լինի, էտեղ օրը հարիւր, քարան ներս մտնի, հարիւրը դուրս գայ: Հէնց իմանում ես թէ ցերեկը փոշին ու մէզն է աչքդ բռնում, գիշերը մութն ու խաւարն է քեզ խաբում, որ մարդ, շունչ, անասուն չես տեսնում, հէնց դիակեր ագռաւների են աչքերիդ սկին տալիս:

Մարդ չը կայ մօտդ՝ որ հարցնես, գիր չես կարդացել՝ որ իմանաս: Մտքիդ հետ ընկած, տեսածդ հրաշք կարծելով կամ աչքակապութիւն, որ յանկարծ գլուխդ չես բարձրացնում, մարմինդ դող է ընկնում, կոներդ թուլանում: Հէնց իմանում ես թէ մէկ վիշապ կամ մէկ թշնամի հէնց նոր է մտել ու բոլոր եկողներին կամ կուլ տուել, կամ սուրը քաշել, կամ գերի առել, ինքն էլ փախել, ուզում ես, որ աչքդ խփես ետ դռնաս:

Այն, չէ չէ, ես մի դառնայ, էտեղից ծուխը քոնի հարիւր տարի է, որ կտրւել է. կաց, մի փախենա. անշունչ քարերն ու եկեղեցիները մարդակեր չեն: Աչքդ բաց արա, սիրտդ քեզ հաւաքի: Էս սրբատաշ առճարները, էս անագին բերդը, էս քարերը քեզ կասեն թէ սա է գոռոզ Աին, քո թագաւորների հզօր մայրաքաղաքը, որ մի ժամանակ էնքան էր իր հարստութիւնովը, իր փառքովը փարթամացել, ճոխացել ու մեծամտել:

80. Էլի ուռին...

Էլի ուռին

զայթնեց լոխն

ու աղբիւրը զընդաց,

խենթ ազմուկով.

աղաղակով

գետն է վազում որընթաց:

Ու սուերը

զով թևերը

կանաչներին է փրոտում,

ճանճ ու բղղէզ

գրժւածի պէս

խաղ են անում գնդիւղում:

Թռչունի երգ,

ձորում համերգ,

եղէգների ծածանում,

քամին բոյրով,

հրապոյրով

ծառերն է մեղմ տատանում:

ա.

Տասնութի մարտի Գեորգ Ստեֆանսոնը վերականգնու էր նշանակաւ ածխահանքի շրջան մեքենայի վրա: Մի շատ պատասխանատու միջոցն. պէտք է հսկէր որ շուրջը չը հաւաքուի հորերում անտրեքիւրեայ անցքերում և աշխատող բանուորներին չը խեղդի: Ջրհանը պիտի անընդհատ և կանոնաւոր գործէր: Գեորգը վաղուէն էր երազում այդ պաշտօնի մասին այն ժամանակահատից, երբ դեռ փոքրիկ մանուկ գալիս էր իր հովիտ, որը մի այդպիսի մեքենայի մօտ, որը մի այդպիսի մեքենայի

հնոցի կրակ վառոցն էր: Այժմ սիրահարւած իր մեքենային՝ Գեորգը ուշադրութեամբ ուսումնասիրում էր նրա կազմութեան ամեն մանրամասնութիւնը: Երբ աշխատանքները վերջանում էին և ընկերները շտապում էին պանդոկները թողնել խաղալու, աշխատողները կանգնելու, նա քանդում էր իր մեքենան, մաքրում բոլոր մասնիկները ու նորից սարքում: Եւ մեքենան միշտ կարգին էր բանում: Բայց Գեորգի սուր աչքը նկատել էր նրա կազմութեան մէջ մի քանի թերութիւններ. պատանին շարունակ մտածում էր՝ չի կարելի արդեօք մի կերպ կատարելագործել մեքենան: Նա ուզում էր ծանօթանալ ուրիշ տեսակի շոգեշարժ մեքենաների հետ ու մի ինժեներից խնդրել այդ մեքենաների նկարները: Ժամերով գննում էր այդ նկարները բայց ոչինչ չէր հասկանում:

Երբէք նա այդպէս սաստիկ, այդպէս խորը չէր զգացած իր անուսում լինելը. գրեւ-կարգաւ անգամ չգիտէր: Եւ իր մէջ նա հաստատ վճռեց գիր սովորել: Նրա բախտից այդ միջոցին մօտակայքում մի ուսուցիչ դպրոց էր բաց արել: Ստեֆանսոնը նրա օգնութեանը գիմեց ու շաքաթական մի տասը կոպէկ վճարելով սկսեց դաստիարակւել: Երեկոները, հէնց որ պաշտօնավարութիւնը վերջացնում էր

խնայ վազում էր այն գիւղը, որտեղ դպրոցն էր, և փոքրերի կողքին նստած մի երկու ժամ պարապում: Բանուորները ծիծաղում էին նրա վրա, երեխաները զարոցում ծաղրում էին, բայց Ստեֆանսոնը ուշք չէր գործնում, և ձմեռայ վերջը արգէն կարողանում էր գրել ու կարգաւ և թւաբանական չորս գործողութիւնները կատարել... Իր ուսուցիչը այդքանից աւելին չը գիտէր:

բ.

Այժմ գրքերը բաց էին Ստեֆանսոնի առջև: Բայց իր օրական վաստակով հազիւ կարողանում էր միայն սնային անհրաժեշտ ծախսերը հոգալ. գիրք առնելու էլ փող չէր մնում: Բայց Գեորգը վնասել չը գիտէր: Իրեն յատուկ հնարագիտութեամբ նա ինքն իրեն կօշիկ կարկատել սովորեց և ազատ ժամերին սկսեց կօշիկաւորութեամբ պարապել: Պատւէրները անպակաս էին, և վերջապէս նա կարողացաւ այնքան ետ գցել, որ իր խնայած գումարով դնեց մեքենագիտութեան վերաբերեալ հարկաւոր առաջին գիրքը:

Տարեցտարի նրա տնային ծախսերը աւելանում էին: Պտակել էր ու շուտով մի դաւակ էլ ունեցաւ, որին Ռոբերտ անւանեց: Հարկաւոր էր աւելի վաստակել: Ծշմարիտ է, ոտնիկն էլ հետզհետէ աւելանում էր և աւելի ու աւելի բարդ մեքենաների վարելն էին նրան յանձնում, բայց զրա հետ միասին աճում էր և նրա քնածին սէր՝ գէպի մեքենագիտութիւնը: Նա մի սոսկ բանւոր չէր, այլ միշտ կատարելագործումներ էր մտցնում իրեն յանձնւած մեքենայի մէջ, տանը փորձեր էր անում, փոքրիկ մօզէյներ շինում, նոր մեքենաներ հնարում, ուրիշների գիւտերին հետևում... Հարկաւոր էին գրքեր, նկարներ, փորձերի համար նիւթեր, իսկ դրանց համար անհրաժեշտ էին միջոցներ: Գեորգը ազատ ժամերին, բացի ստանամաններ կարելուց, ժամացոյցներ էր նորոգում, շորեր էր ձեւում, նոյն իսկ բեռ էր կրում: Ու միաժամանակ շարունակ սովորում էր: Նա չը դադարեց իր սիրած մեքենագիտութեամբ պարապելուց, երբ պաշտած կիւնը վախճանեց, հայրն էլ շուտով կուրացաւ և ուրիշ փորձութիւններ եկան զլխին:

Գեորգը հետևում էր նոր լոյս տեսած գրքերին, գործադրում էր նորագոյն գիւտերը, ամեն մի հանգիպած բանադէտ մարդուց աշխատում էր մի բան սովորի: Ստեֆանսոնի անունը բարձրացաւ մանաւանդ մի գէղջից յետոյ, երբ մէկ շաքաթական մէջ ուղղեց մի շրջան

մեքենայ, որը կարգի բերելուց հրաժարել էին արդէն բոլոր գիտնական և ուսում առած ինժեներները: Նրան իսկոյն յանձնեցին մի աւելի արդիւնաւոր պաշտօն, հարեան անխափան քերից ու գործարաններից սկսեցին դիմել նրան ու գործնական խորհուրդներ հարցնել:

Բ.

Այդ ժամանակ արդէն մի միտք հանգիստ չէր տալիս նրան ու համակել էր նրա ամբողջ հոգին: Մտածում էր մի այնպիսի մեքենայ շինել, որ կարողանայ շոգու օգնութեամբ ամենածանր բեռները փոխադրել հեռաւոր տարածութիւններ: Նա արդէն հասրել էր մի այդպիսի տեղաշարժ, բայց դա դեռ շատ թերութիւններ ունէր. պէտք էր շարունակ կատարելագործել:

Ռոբերտ որդին արդէն 12 տարեկան էր. հայրը նրան տւաւ նիւթէտղի լաւագոյն գպրոցը: Ամեն առաւօտ էջը հեծած՝ որդին գընում էր քաղաք և երեկոյեան վերադառնում, պտտմում էր հօրը, ինչ որ դպրոցում այդ օրը իմացել էր: Նա գտ մի սովորութիւն դարձաւ, որ այնուհետեւ տարիներ շարունակեց: Այդպիսով Ռոբերտը եղաւ իր հօր ուսուցիչը: Ամեն շաբաթ տղան բերում էր դպրոցի կամ գիտնական մի ընկերութեան գրադարանից հօրը հարկաւոր գրքերը, իսկ եթէ թանկագին և սակաւադիւտ հրատարակութիւնները տուն չէին տալիս, ինքը ուշադրութեամբ կտրդում էր, քաղածքներ անում և նկարները արտանկարում: Որդին, որ հօրից պակաս չէր սիրում մեքենագիտութիւնը, այդ նկարներով կարողանում էր հօրը բացատրել ամենաբարդ մեքենաների կազմութիւնն ու գործածութիւնը: Առանց քաշելու, անկեղծ յափշտակութեամբ հայրը սովորում էր որդուց այն, ինչ որ բախտը հնարաւորութիւն չէր տւել իրեն սովորելու: Բայց և որդին քննադատելի տեղեկութիւններ էր ստանում իր հօրից գործնական մեքենագիտութիւնից:

Այժմ տեղաշարժի կատարելագործութիւնը աւելի արագ ու աջակ էր առաջ գնում: Հետզհետէ մեքենան աւելի արագ էր ման գալիս և աւելի ծանր բեռներ էր քարշ տալիս ուխներով: Գիտնական ինժեներները դեռ ծագրում էին «ինքնուրու» և նրա գիւտը չէր ընդհանրանում, բայց գործնական մարդիկ հաւանում էին երկաթուղու գիւտի նշանակութիւնը և երբ ընկերութիւն կազմեց՝ Լիւերպոլից Մանչեստրի գիծ շինելու համար, հիմնադիրները Ստեֆանսօնին հրաւիրեցին որդէս կառուցանող: Գիտնական ինժեներները գրում և ծաղ-

րում էին իրենց թերթերում. «Ի՞նչ կարող է աւելի անհեթեթ ու ծիծաղելի լինել, քան այն միտքը՝ թէ տեղաշարժները ձիուց աւելի արագ են ման գալու»: Քող Ստեֆանսօնը չափաւորի իր երևակայութիւնը, եթէ չի կամենում, որ իրեն խելագար ճանաչեն ու փակեն դժանոցում: Բայց Ստեֆանսօնը չէր ընկճւում:

Դ.

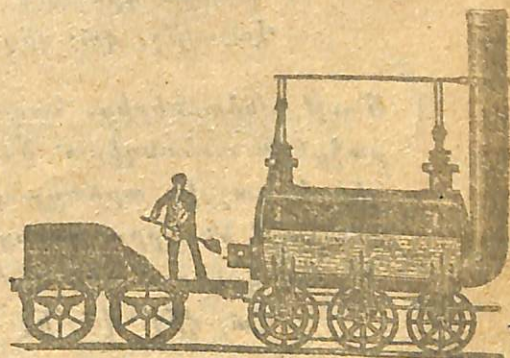
Դրանից առաջ էլ Ստեֆանսօնը շինել էր մի երկու կարճ երկաթուղիներ: Բայց այս մէկը հսկայական գործ էր: Պէտք էր երեսուն վերստ երկայնութիւն ունեցող խոր ճահճի միջով ճամփի թուաք անցկացնել, լեռները ձեղքել. տունէլ ծակել, 64 կամուրջ շինել, որոնցից մէկը շատ մեծ և շղթաներից: Այսպիսի դժւարութիւնների ինժեներական արհեստը դեռ չէր յաղթած: Ստեֆանսօնը հասկանում էր, որ այդ շինութեան աջակցութիւնիցն է կախւած իր գիւտի ապագան: Նա ամեն տեղ էր, նախագծում էր, հսկում, օրինակ տալիս, ամբողջ օրը ոտի վրա էր: Նրա ձեռքի տակ աշխատում էր և Ռոբերտը: Փորձառութիւնն ու գիտութիւնը ձեռք ձեռքի էին տւել:

Ամբողջ օրը աշխատելուց յետոյ՝ Գէորգ Ստեֆանսօնը՝ գիշերւայ մեծ մասը զծագրում էր նախագծել, նոր և նոր յարմարութիւններ էր հնարում, թղթակցութիւններ էր գրում: Նա երբեք ոչ ոքի խելացի խորհուրդը չէր արհամարհում:

1830 թ. յունւարի 1-ին գիծը պատրաստ էր: Բայց ընկերութեան կառավարիչները տատանւում էին բանն ձիով, անշարժ մեքենաներով, թէ տեղաշարժով: Ստեֆանսօնը համոզեց տեղաշարժների մրցութիւն նշանակել:

Որոշւած օրը Ստեֆանսօնը մասնակցեց մրցութեանը իր նոր շինած՝ «Ռակէտ» տեղաշարժով:

«Ռակէտը» դուրս եկաւ՝ քարշ տալով իր ետից անթիւ վազօններ 1200 փութ բեռնով և շարժւեց 24 վերստ արագութեամբ մի ժամում: Իսկ յետոյ մի մարդատար վազօնի հետ, որի մէջ նրա տած էին 36 հոգի, սլացաւ 40 վերստ տարածութեամբ. ամբողջ չէր հաւատում իր աչքերին և ցնծութեամբ ողջունում էր Ստեֆանսօնին:

«Ռակէտը» յաղթել էր:

Աշխարհիս ամենամեծ գիւտերից մէկը արեւած էր:

Յուզւած, ինքնավստահ, գլուխը վեր բարձրացրած, հայրը դառնում էր այդ օրը տուն՝ յենկելով իր որդու ուսին:

Եւ անսահման երջանիկ էր:

Թէ Անգլիայում և թէ ուրիշ երկրներում արագ սկոպին շինել երկաթուղիներ: Թագաւորները, գիտնական ընկերութիւնները, մեծ մեքենապետները գիտում էին Գէորգ Ստեֆանսօնի խորհուրդներին: Ամբողջ աշխարհը ճանաչեց «ինքու մեքենապետին», խոնարհեց նրա հանճարի և գիտութեան առջև:

82. Լօռու ձորը

Էն Լօռու ձորն է, ուր հանդիպակաց ժայռերը՝ խորունկ նօթերը կիտած, դէմ ու դէմ կանգնած, յամառ ու անթաքթ հայեացքով իրար նայում են հանդարտ:

Նըրանց ոտքերում՝ գազազած գալի՝ գալաքում է գիծ Դև-Բետը մոլի, խելագար թռչում քարերի զըլխով, փըրփուր է թըում անգուռ երախով, զարկում ու զարկում ժէռու ափերին, փընտռում է ծաղկած ափերը հին-հին ու գոռում գիծ-գիծ:

— Վաշ-վիշ, վաշ-վիշ...

Մութ անձաւներից, հազար ձևերով, քաջերն անհանգիստ՝ ծաղրող ձայներով դէի հառաչքին արձագանք տալի. ծաղրում են նըրա գոռոցն անուշի ու կրկնում գիծ-գիծ,

— Վաշ-վիշ, վաշ-վիշ...

83. Հովի

Դեռ նոր փարատւած խաւարն Աղամայ, մի սարի լանջի, մի ժայռի վըրա, էն անտաշ ժայռի կտորի նման կանգնած է արդէն մեր Չահել հսկան: Յենւած հովաւան երկայն մահակին, շները պատրաստ իր սօթի տակին, ծածկւած փափաքը տկանջին թեքած, թերմաշ ետփընջին ուսովը ձըգած, ինչպէս լեռների տէր ու թագաւոր, աչքերն ածում է, հսկում սար ու ձոր, մինչդեռ մընչալով կանաչ արօտում սիրած գառները իր շուրջն են պատում:

84. Գիշեր է խոր...

(Ալլէգորից)

Գիշեր է խոր:

Մենակ կըլար

լուսնեակը դեռ չի քընած.

գնում է նա, նայում է ցած,

ցածում ահա մութ ծըմակ,

մութ ծմակում կոճղի տակ,

չոր տերևն է ժած գալի—

սունկն աշխարհք է դուրս գալի:

85. Վերջինն ու առաջինը

ա.

Ես այն տարին երկրորդ դասարանում էի: Մեր դասարանում երեք-չորս հոգի կային, որոնք թէ հասակով, թէ տարիքով մեծ էին մեր մէջ. նրանք հրամայում էին մեզ. վարժապետներն անգամ նրանց հետ մի ուրիշ տեսակ էին. մենք փոքրերս վախում էինք նրանցից:

ու ակնածում: Թէև դասերը միշտ չը գիտէին, բայց դասերից դուրս ուրիշ ամեն բան գիտէին: Իսկուրը, խաղերի ժամանակ, նրանք էին զեկավարն ու պարագլուխը: Դասարանի ներքին գործերում միշտ նրանք էին ամեն բան կարգադրողն ու որոշողը: Հերթով օրապահ էին լինում բոլորս, բայց խկական, մշտական օտապահները նրանք էին: Նրանք էին դասարանը վարում, և չարութիւնների բոլոր աղբիւրը նրանցից էր. և մենք բոլորս հնազանդւում էինք նրանց, նախ որ վախում էինք ծեծից՝ եթէ չը լռէինք, մէկ էլ որ զգում էինք նրանց գերազանցութիւնն ու խոնարհում:

Նրանք ծխում էլ էին. գրպաններումը միշտ ծխախոտ կար. դասամիջոցներին քաշւում էին պարտէզի կամ մեր դպրոցի հին շէքի մի խոր անկիւնն ու ծխում: այդ էլ որ չեղաւ՝ մահում էին արտաքինոցները ու այնտեղ ծխում: Բոլորս գիտէինք, բայց ոչ ոք ի հարկէ ուսուցիչներին ոչինչ չէր ասում. չէ որ դա կը լինէր մատնութիւն:

Մենք ոչ միայն ոչինչ չէինք ասում, այլ և հիանում էինք. նրանք շարունակ ծաղրում էին մեզ, թէ մենք դեռ երեխայ ենք, դեռ ոչինչ չենք հասկանում, և այնպէս յաղթանակով ներս էին քաշում ծուխը, յետոյ բաց թողնում և այնպէս արհամարհանքով նայում մեզ վրա...

Բ.

Այդ արհամարհանքը ինձ շատ էր վիրաւորում. ես էլ էի ուզում նրանց պէս քաջ լինեմ, նրանց պէս մեծ լինեմ՝ մարդու շարք տնկեմ, ես էլ էի ուզում ծխեմ:

Վճռել էի մէջս, բայց սկսելը յետաձգում էի. մի ներքին բնագծական բան պահում էր ինձ, չէր թողնում. մէկ էլ որ հայրս շատ բարի, բայց շատ էլ խիտ մարդ էր. որ իմանար, հոգիս կը հանէր:

«Այ, թէ վախկոտ եմ, այ, թէ երեխայ եմ. նրանք դուռսս են ասում», — անցաւ մտքովս. և այդ գաղափարը սաստիկ դիպաւ ինքնասիրութեանս:

Պատկերացաւ աչքիս դէմ մեր դասարանի ամենից մեծը, պապերոսը դնչին, ինքնաբաւական ու մի սպանիչ արհամարհանքով ինձ նայելիս...

Էլ պրծաւ. առանց այլևայլութեան մտայ մեր գահլիճը, ուր սեղանի վրա միշտ պապիւրոսներ կային զբաղ հիւրերի համար, որովհետեւ ոչ հայրս էր ծխում, ոչ մեծ եղբայրներս:

Վերջրի մի պապիւրոս, արագ կոխեցի զրպանս ու դուրս եկայ. բայց նրանց ծխէի. մտածեցի դէս-դէն, յարմարը խոհանոցն էր:

Ճաշերից յետոյ մայրս այնտեղ խկի չէր մտնի, ծառան էլ այդ միջոցին զնում էր իր համար ման գալու և միայն թէյի ժամանակ էր վերադառնում:

Գ.

Մնացել էինք ես, իմ պապիւրոսը և խոհանոցը. ինձ թւում էր, թէ երբեք էլ միմեանց էինք սպասում: Հանդարտ քայլերով մտայ և գուռը փակեցի անձայն:

Սիրտս և ոտներս դողում էին...

Արագ արագ սկսեցի լուցկի որոնել:

Լուցկի չը կար ոչ պիտայի վրա, ոչ պահարանում, ոչ սեղանի արկղիկում, ոչ մի տեղ. անսխառն ծառան զրել էր զրպանը ու կորել: Նա էլ ծխող էր:

Փայտացած կանգնած մտածում էի՝ ինչ անեմ:

Յանկարծ գլխի ընկայ, որ վառարանում կրակ կարող է լինել:

Բաց արի դռնակը, դեռ պսպղում էին փոքրիկ կայծեր:

Փոխանակ ունեւիքով կամ որեւէ մի բանով մի կայծ կամ մի կտոր փոքրիկ կրակ դուրս քաշելու, Աստուած խելքս առել էր այդ բոլորին, չորեցի պիտի ստաջ և պապիւրոսի մի ծայրը միշտ բերանիս՝ միւս ծայրը խոթեցի պիտի դռնից ներս, կպցրի կրակին և մի պինդ ու երկար ձիգ սուր պապիւրոսի ծուխը:

Լցւեց կուրծքս ծխով: Ես բարձրացայ, պիտի դռնակը փակեցի և սկսեցի ազահարար ու իրար ետևից աւելի ու աւելի խորըներս քաշել ծուխը. միաժամանակ վախով նայում էի դռանը, ամեն մի ոտնաձայնին:

Յանկարծ զգացի, որ սիրտս խառնում է ու գլուխս պտոյտ է գալիս, զցեցի պապիւրոսը և վազեցի դէպի դուռը ու... էլ չեմ յիշում...

Գ.

Երբ աչքս բաց արի, տեսնեմ

մեր սենեակումն եմ. մայրս կողքին նստած, քնքշաբար շոյում է ինձ. Տեսնում եմ նոյնպէս և իմ չարաբաստիկ պապիրոսը՝ առաջ սեղանի վրա դրած:

—Մխախտող թոյն է, աչքիս լոյս,—ասաւ մայրս լուրջ ձայնով հէնց որ ուշքս ետ էր եկել ու քիչ հանդստացել էի.—նա քայքայում է մարդու առողջութիւնը, ֆանաւանդ մատաղ հոգեկից ծխողի: Խօսք տուր ինձ, արեւիդ մեռնեմ, աղնիւ խօսք տուր, որ այլևս երբէք ծխախտ չեմ դնի բերանդ, մինչև հասուն մարդ դառնալդ: Իսկ նրանից յետոյ ինքդ գիտես,—վերջացրեց մայրս և խորին խանդաղատանքով համբուրեց ճակատս:

Ես լալով փարեցի մօրս կրծքին:

—Մայրիկ, ես խոտաւնում եմ քեզ, որ էլ երբէք ձեռքս չեմ առնի պապիրոսը, քանի որ ապրիմ աշխարհիս երեսին, երբէք:

—Կամենում ես,—ասաւ մայրս,—ցցենք այս թերտա պապիրոսը քո սեղանի պատին, իրրեւ անմօռաց յիշատակ քո ուխտին:

—Այո, մայրիկ ջան,—սրտասխանեցի ես՝ խորապէս յուզւած: Եւ մայրս իր ձեռքով մեխեց պապիրոսը պատին: Մինչև այսօր նա պնդացրած է իմ զրասեղանի պատին: Երեսուն տարի է արդէն:

Ես հաստատ պահեցի իմ խօսքը

Եւ ամեն անգամ, երբ տեսնում եմ աշակերտներ կամ հէնց մեծահասակ գիմնադիստներ ու ռէալիստներ պապիրոսը բերաններին դրած միմեանց հետ զրուցելիս կամ թափառելիս, ես շուտ եմ տալիս նրանցից իմ երեսը՝ խորին զգանքով...

86. Ամառ գիշերը գիւղում

Կուսնկայ գիշեր,
երկինքը պայծառ,
անհամար տասուղեր
ցուցում են զառ:

Քընած է արգէն
կովտում օղջ գիւզը,
մըքնած ու լուռ է
գիւղացու հիւզը:

Ցոգնած գիւղական
ընտանիքն անա
սրահում, կալում
կամ կտրի վրա

երկնքի գիմաց
դրկւած են քընած,
վերելցն, տես,
ժրպտում է Աստուած:

87. Քիւնաքիւն

ա.

Կոլումբոսից յետոյ սպանացիք հետզհետէ տիրեցին Միջին և Հարավային Ամերիկայի մեծ մասին: Շարունակ բազմաթիւ բախտախնդիր մարդիկ դիմում էին այդ նոր աշխարհները ոսկի ու հարստութիւն ձեռք բերելու յուսով: Եւ իրենց այդ նպատակին շուտով հասնելու համար նրանք ոչ մի բանի առաջ կանգ չէին առնում և շատ վատ էին վարում տեղացի ժողովուրդների հետ. աշխատացնում էին, հարստահարում, ամեն ինչին բանի համար ծեծում, չարչարում ու հալածում: Եւ բնականաբար տեղացիներն էլ ատելով ատում էին իրենց կեղեքողներին, թէև միշտ հպատակում էին նրանց, ծառայում և արտաքուստ ամեն կերպ աշխատում էին հաճոյանան:

Այսպէս և Գերու երկրում 1640 թւին կառավարիչ էր մի խիստ անսիրտ մարդ: Շրջապատողները նրան հաճելի լինելու համար ինչ գաղանթիւններ ասեռ անում էին տեղացիների գլխին: Կառավարիչը յանկարծ մեռնում է կարճ միջոցում ու սարսափելի տանջանքներով: Լուր է տարածւում, որ պերուցիք նրան թունաւորել են:

Սպանիայի թագաւորը նրա տեղը ուղարկում է մի ուրիշի: Երուցիների ականջը լուր է հասնում, որ նոր կառավարիչը՝ իշխան իխոնը մի մեղմ, արդար ու բարի մարդ է, բայց ոչ ոքի չի հաւատում,— այնքան վախեցած էր նրանց աչքը եւրոպացիներից:

Նոր կառավարչի գալուց մի-երկու օր առաջ պերուցիների ցեղապետը դիշերով ծածուկ կանչում է իր բոլոր ցեղակիցներին անտառը խորքը քնաբէքի մի գեղեցիկ ծառի տակ:

Եւ հէնց որ հաւաքւում են՝ այսպէս է խօսում.

—Գիտէք, որ Սպանիայից նոր կառավարիչ է գալիս: Կարելի է որ սա նախորդից էլ աւելի մեղ տանջի ու չարչարի: Եկէք կրկնեք մեր երգումը այս սուրբ «առողջութեան ծառի» տակ, որ երբէք, երբէք յայտնելու չենք սպիտակամորթներին սրա բուժիչ յատկութիւնը: Սպիտակների դէմ մեր միակ դաշնակիցը տեսնո՞ւն է, որից հազարներով կոտորւում են նրանք, և միայն մի գանձ է մնում մեր ձեռքին, որ դեռ նրանք չեն խլել, և այդ գանձը այս ծառի բուժիչ հեղին է: Երկնքի այս պարզեր պահենք մեզ: Վայ նրան, ով վախից կամ գութից յայտնի մեր գաղանթը մեր կեղեքիչներին: մահ

մատնիչին, Եթէ այդ տեսակ մի դաւանան գտնուի մեր մէջ, սպանենք նրան էլ, կնոջն էլ, երեխաներին էլ, սրբենք նրա ամբողջ ցեղը աշխարհիս երեսից: Երդւենք

«Երդւում ենք, երդւում ենք, — կրկնեցին միաձայն պերուցիները. — երդւում ենք՝ ամեն տանջանք ու մահացու չարչարանք կրենք, բայց մեր գաղտնիքը երբէք չը յայտնենք...»

Երդւեցին և իսկոյն ցրւեցին. փախչաւոր էին այդ տեսակ ծածուկ հաւաքումները. անխառնեղձ կարող էին իմանալ, կասկածել ու պատճառ գտնալ նոր հալածանքների:

բ.

Սկաւ նոր կառավարիչը իր երիտասարդ կնոջ հետ: Պերուցիք գնացին նրանց դիմաւորելու, և պերուցի կանայք ծաղիկներ սրբաւեցին իշխանուհու առաջ. դրանց մէջն էր և Զոււման, ցեղապետի գեղեցիկ ու զեռատի հարսը:

Իշխանուհին որ տեսաւ Զոււմանին, շատ հաւանեց և ուղեց որ իր մօտ մնայ ծառայելու: Զոււման մտաւ պալատ ծառայութեան և

կարճ ժամանակի մէջ այնպէս սիրելի դարձաւ, որ իշխանուհին մի քայլ իրենից հեռանալ չէր թողնում: Իշխանուհու այդ սէրն ու փառանքութիւնը ի հարկէ պալատական տիկիներին շատ էլ զուր չէր գալիս, նախանձում էին նրան, յաճախ չարախօսում էին նրա մասին իշխանուհու առաջ, աշխատում էին կասկած գցել նրա սիրտը, թէ Զոււմայի սէրը կեղծ է, թէ բոլոր տե-

ղացիք առում են սպանացիներին, նա կեղծում է, ով գլուխ ինչ գաւնիւթիւ համար. բայց տիկիներ ոչ մի ուշք չէր դարձնում այդ փրփուկներին:

Անցան ամիսներ և իշխանուհու անողջութիւնը խախտեց. հիւանդութիւնը օր-օրի աւելի էր սաստկանում: Սպանացի բժիշկը տալիս էր իր դիտցած բոլոր դեղերը, ոչինչ չէր օգնում. հիւանդը մէկ տաքացնում էր, մէկ դողացնում և բժիշկը վարանումով շարժում էր գլուխը՝ «Թո՛ւնաւորւած չը լինի»:

Թո՛ւն... ով պիտի թունաւորէր. պալատում ամենքը փառանքի մարդիկ էին. օտարը միայն Զոււման է. ի՞նչ նա...

Իսկ Զոււման այդ միջոցին սաստիկ տանջւում էր. տանջւում էր, որովհետև խոր սիրում էր իր բարի տիրուհուն և գիտէր նրան բուժելու դեղը, բայց յայտնել չէր կարող: Եւ ոչ ոքի. չէ՛ որ երդւել էին

ամբողջ ցեղով, չէ՛ որ դա վերջին դէպքն էր տեղացիների ձեռքին, վերջին գանձը, քննաքննի կեղիւր...

Եւ Զոււման լուռ տանջւում էր, իսկ իշխանուհու փրճակը օրէ օր փառթարանում: Վերջապէս բժիշկը յայտնեց թէ մահը մօտ է: Զոււման յուսահատ ինչ անելը չէր իմանում. Յանկարծ մի լոյս ընկաւ նրա հոգին. դեղը յայտնել չէր կարող, բայց դեղը տալ այնպէս, որ ոչ ոք չիմանայ, հօ կարող էր:

Իսկոյն կանչել է տալիս իր ամուսնուն, ասում է՝ որ իրեն փառ է գլուխ, կարծես տենդ ունի, և խնդրում է, որ ծածուկ իր համար օրնաքննի փոշուց մի քիչ բերի:

Գալիս էր գիշերը: Ամբողջ պալատը թաղւած էր խոր քնի մէջ: Իսկ իշխանը իր սենեակում տաբւած էր իր աշխատանքով: Զուաման կամաց, ոտների մատների վրա, անց է կենում իշխանի սենեակի առաջով, մտնում է կից՝ հիւանդի ննջարանը, զգոյշ մօտենում է անկողնին, որ հիւանդը չը գարթնի, և զոյգով ձեռքով թափում է փոշին անկողնի կողքը դրած խմիչքի մէջ...

Յանկարծ մի ուժեղ ձեռք բռնում է ետեից նրա թևը, միւս ձեռքով փակում է նրա բերանը, որ ձայն չը հանի հիւանդի սենեակում, ու քարշ է տալիս դուրս թուրացած ու խելակորոյս կնոջը:

—Ի՞նչ ցանեցիր խմիչքի մէջ,—հարցնում է իշխանը կատաղած, առանց բաց թողնելու վախից քարացած կնոջ թևը:

Զուաման լուռ է:

Իսկոյն ոտի է կանգնում ամբողջ պալատը, ծառաները կապկը պում են թոյն խառնողի թևերը ու տանում կոխում բանտ:

Գ.

Ամեն կողմ տաբաժւում է լուրը, թէ Զուաման թոյն է տւել: Յուզւում են պերուցիները, գիտեն որ խեղճ կնոջը տանջալի մահ է սպասում:

Դատարանի գահլիճը լիքն է բերնէ բերան. և՛ եւրոպացի, և՛ տեղացի՝ ամենքը այնտեղ են:

Ներս են բերում պերուցի կնոջը շղթայակալ, և սկսում է հարցաքննութիւնը:

—Դձւ էիր իշխանուհու խմիչքի մէջ փոշի ցանալը:

—Այո:

—Ո՞րտեղից գտար այդ փոշին:

—Ես տւի նրան,—հնչում է յանկարծ բազմութեան միջից մի ուժեղ առնական ձայն, և ցեղապետի ազան առաջ է գալիս:

—Ո՛չ, ո՛չ, նա քանցանք չունի, նա ոչինչ չէր իմանում,—հեծում է Զուաման:

—Լո՛ւի, կի՛ն, մի՛թէ կարծում ես՝ էլ կարող եմ ապրել քեզնից յետոյ: Ի՞նչ յանձնում եմ դատարանին:

—Էտ ի՞նչ փոշի էր, որ տւիր նրան. թոյն:

—Ո՛չ:

—Գուցէ մի բուժիչ գեղ տենդի գէմ:

Զուաման յիշում է իրենց երգումը և սարսափած բացականչում:

—Ո՛չ, ո՛չ, տենդի գէմ ոչ մի գեղ չը կայ:

—Որ գեղ չէ, ուրեմն թոյն է,—եզրակացնում է դատաւորը — ուրեմն խոտովանում էք, որ այդ փոշին թոյն էր:

—Մենք ոչինչ չենք խոտովանում—պատասխանում է ամուսինը հպարտ:

—Ես միայն լուր կարող եմ,—աւելացնում է Զուաման խոնարհ: Կանչում են բժշկին հարցնելու:

—Շատ տարօրինակ բան է իշխանուհու հիւանդութիւնը,—վերկայում է բժիշկը.— ոչ մի գեղ չի օգնում. ես կարծում եմ, որ այդ տեղ գործում է մեղ անծանօթ դանդաղ մի թոյն:

Դատաւորները սարսափահար նայում են այդ երկու թունաւորիչների վրա, քիչ խորհրդակցում են ու վճռում:

—Վաղը, կէսօրին կայրւեն երկուսով խարոյկի վրա:

Ու մի խոտաչանք է դուրս թռչում դժբախտ կնոջ կրծքից:

—Գնձ եղիր, չաւաւ: Մահը մեղ կազատի այս ստոր ստրկութիւնից,—բացականչում է ամուսինը ոգևորւած. —մեռնենք ու լինենք ազատ:

Բ.

Առաւօտը բոլոր տեղացիներին հրաման գնաց, որ գան ներկայ լինեն պատժին: Երկուսի սոսկալի մահով ուզում էին ժողովրդին վախ ազդեն: Մտայլ ամբոխը հաւաքւեց արդէն վառւած խարոյկի շուրջը, որ շղթայել էին սպանացի զինւորները: Իսկ կառավարիչը չէր ուզեցել ահանաւան լինի թողել հեռացել էր քաղաքից:

Շուտով երեսց հեռւից մի հարիւրեակ զինւոր, որոնք շրջապատած բերում էին մահապարտներին: Արևի պայծառ ճառագայթները խաղում էին զինւորների սողաւարտների, զէնքերի ու զրանների վրա: Թմբուկներն սկսեցին որոտալ... Գունդը կանգ առաւ խարոյկի առաջ: Զուամային ու ամուսնուն հազցել էին երկար շորեր, գլուխները գցել էին մի-մի տուպրակ՝ աչքերի տեղը միայն ծակ թողած ու թևերը կտպած ետև:

Գունդը կանգ առաւ, թմբուկները լսեցին, տիրեց մի սարսափելի լուռութիւն. անաղին ամբոխը քարացել էր իր տեղը. ոչ մի շըրշիւն: Եւ պաշտօնեանք արդէն պատրաստւում էր մահապարտներին դէպի խարոյկը առաջնորդելու, երբ յանկարծ հեռւից ձիու ղոփիւն լսւեց և մի սպայ շնչառապառ մօտ վազեց ու յայտնեց պաշտօնակա-

տարներին որ սպասեն, գալիս է ինքն իշխանուհին, և առանց նրան պատժի չը ձեռնարկեն:

— «Ի՞նչ է...», «Ո՞վ է գալիս», «Ինչո՞ւ», շշուկն ընկաւ բազմութեան մէջ, որ ծովի ալիքի պէս սկսեց շարժուի:

Եւ իրաւ. ահա իշխանուհու պատգարակը, որ չորս հոգի բերում էին իրենց ուսին: Զինուորները խփոյն պատիւ տւին: Նա դժւարութեամբ բարձրացաւ իր պտուկած տեղից, յենեց թևին ու ասաւ.

— Ես միայն հիմա իմացայ, ինչ որ պատահել է, էն էլ գրեթէ զօրով. ինձնից ծածկում էին: Մեղապարտներին ներելը իմ իրաւունքից վեր է: Բայց նրանց համար թողութիւն խնդրել կարող եմ, և յոյս ունիմ, որ ամուսինս չի մերժի իմ այս, գուցէ վերջին խնդրոս: Առ այժմ հանգրէք այդ սարսափելի խարոյկը և արձակեցէք: Զուժայի և իր ամուսնու կապանքները: Ես պատասխանատու եմ, նրանք չեն փախչի: Բերէք նրանց էլ ինձ հետ:

— Երկար կեանք ու առողջութիւն մեր իշխանուհուն, — լսեց յանկարծ մի բարձր ձայն ամբոխի միջից:

— Այն, կեանք ու առողջութիւն, — որոտաց ցեղապետի ձայնը իրրե պատասխան. — նա պէտք է որ ապրի, նա պէտք է որ առողջանայ:

Եւ մի փափուկ ընկաւ տեղաբնիկների մէջ. ահանջ ահանջի յայտնեցին իրար որ մի ժամից հաւաքւեն անտառ...

և.

Իշխանուհին դարձաւ պարտաւրոյրովին ու ժառանգու: Հազիւ էր հանգստացել մի երկու ժամ, որ հրամայեց, իր մօտ կանչեն Զուժային:

Զուժ համոզում էին, որ ձեռք վերցնի այդ անպիտանից, որ գուր տեղը չը յուզւի, բայց իշխանուհու կամքը անխախտ էր: Բերին Զուժային իշխանուհին փուել էր մի մեծ թիկնաթուղի մէջ. անշարժ ու տանջւած:

— Զուժա, մօտ եկ, — խօսեց նա մեծ դժւարութեամբ. — Ես քեզ այնպէս սիրում էի... և չեմ կարող բարկանալ...

Զուժան յուսահատութիւնից չը գիտէր ինչ անել... Իշխանուհին կասկածում էր նրա վրա, թէ և ներում նրան, որ անմեղ էր բոլորովին և այնքան տանջւել էր հէնց իշխանուհու սիրուն. և հիմա պէտք է լռէր. ոչ մի բառ արգարանալու համար: Ա՛, խարոյկից աւելի ծանր

էր այս մէկը: Դժբախտ կինը լուռ ընկաւ նրա ոտները ու բարձր հեծկլտալով իշխանուհու ձեռքը սեղմեց իր շրթուքին...

Բայց նոյն վայրկեանին արագ քայլեր լսեցին դուրսը և ուրախ ձայներ, որոնց մէջ ճանաչեց իշխանուհին իր մարդու ձայնը:

— Քո անունով ես ներում խոստացայ յանցաւորներին, ներք նրանց, — եղաւ հիւանդի առաջին խօսքը, հէնց որ ամուսինը շէմքից ներս մտաւ:

— Յանցաւոր չը կայ, որ ներեմ, — եղաւ կառավարչի զարթ պատասխանը: — Մտէք, մտէք, ներս մտէք, — դարձաւ նա դէպի դուռը: Ներս մտան ցեղապետն ու իր տղան՝ Զուժայի մարդը:

— Զուժա, — առաւ ծերունի պերուցին. — ցեղի թոյլաւութեամբ յայտնեցի ես իշխանին սուրբ ծառի գաղտնիքը: Յայտնեցի, որ դու իշխանուհու խմիչքի մէջ բուժիչ դեղ էիր ցանել:

— Բուժիչ դեղ, — բացականչեց հիւանդը ապշած ու գորտվանքով. — տպա ինչո՞ւ էիր լռում, Զուժա:

— Երգումը կապել էր նրա շրթուքները, — բացատրեց կետրաբը, — բայց իշխանուհին իր զթաղարտութեամբ յաղթեց մեր երգման ուժին: Ինքը կիսակենդան եկել էր ազատելու ու ներելու իր կարծեցեալ թունաւորիչներին: Նրա ազնիւ սիրտը ուրիշներին ազատելով՝ իրեն ազատեց վերահաս մահից: Մենք վայրենիներս յարգում ենք սրտի ազնւութիւնն ու հոգու վեհութիւնը: Մենք մեր «առողջութեան ծառը» նւէր ենք բերում իշխանուհուն:

Այդ օրից եւրոպացիք ծանօթացան քինաբնի հետ, որ մարդկութեան բարիքներից մէկն է: Եւ այնտեղ, ուր Զուժայի համար խառոյկ էին վառել, բարձրանում է այժմ մի արձան, որի վրա ոսկի տառերով փայլում են հետեւեալ բառերը. «Զուժայի յիշատակին, որ Գրկեց մահից սպիտակամորթների բարի Գիւտն իշխանուհու կեանքը»:

88. Կալ

Սիրեցի ես քեզ, զիւղացի եղբայր.

երբ կարմիր շապկով, մազոտ կուրծքըդ բաց,

ծաղկէ թաշկինակ զըլուխըդ կապած,

եղանը ձեռիդ խուրձ ես գլորում,

էհէյ, կանչում ես, հէյ, հրամայում,

դէղից վար իջնում, կամերիդ նայում,

մըջիւնի նրման՝ մինչև երեկոյ

աշխատում ես դու առանց յոգնելու,

առանց տրտունջի հոգոց հանելու:

Իսկ երբ երեկոն իջնի աստղալից,
բոլորում ես դու ժիր բանւորներիդ,
ձայն տալիս, կանչում ջահել հարսներիդ,
կալը հաւաքում, թիակը առնում
և հէնց լեռներից փռչի մեզմ հովը,
լուսինն էլ ելնի, սքփոփ իր շողը,
կասածըդ տալիս հովին ու զովին,
թաքմ սակի ցորենն ու դեղին դարման
շոկում ես, դիզում պաշարըդ տարւան:

89. Վերելքը

ա.

1829 թւի սեպտեմբերի սկզբներին էր. Վաթոդիկոսի թարգման
և գրագիր Խաչատուր սարկաւազ Արովեանին էր յանձնւած ցոյց
տալ ս. էջմիածնի հնութիւնները Պարրոտին: Գերմանացի դիւանակա
պրոֆէսորը իր հինգ աշակերտների հետ եկել էր ուսաց նոր նւ
ձած երկիրը, Արարատեան դաշտը ուսումնասիրելու և ցանկանա
լով Մասիս լեռան գագաթը բարձրանալ: Իր գիտեցած ուսներէն
սարկաւազը յափշտակութեամբ ամբողջ օրը տեղեկութիւններ
տալիս հիւրերին, պատասցնելով Վաղարշապատի վանքերը:

Մթնել էր արդէն և յոգնած ճամփորդները վաղուց քնել էին
վանական հիւրանոցում, իսկ երիտասարդ սարկաւազը յուզւած դե
ման էր գալիս տաճարի պատի սաւերում: Նա մտածում էր օրւ
ապաւորութիւնների մասին: Օտարականները աւետարանը, մասունք
ներն ու սրբերի պատկերները չէին համբուրում, մոմ չէին վառու
երեսներին խաչ չէին հանում, նոյն իսկ պատարագի միջոցին. ա
վշտացնում էր շերմեաւագ սարկաւազին: Բայց ինչպիսի ուշադր
ութեամբ ակաջ էին դնում նրանք հայկական ժամերգութեանն և եկ
ղեցական երգերին, ինչպիսի հետաքրքրութեամբ դնում էին մ
սունքները, վանքի թանկագին իրերն ու հնութիւնները, շինութիւ
նների ձևերն ու զարդերը, հայերէն ձեռագիրները, մանաւանդ՝ ինչ
քան մանրամասն հարցնում էին՝ չը կայ արդեօք որևէ բան ձեռ
գիրների մէջ Մասիսի մասին:

Ապա նրանք ամբողջ երեկոյ երկար գիտում էին Մասիսը:

Խաչատուր սարկաւազը յիշեց, թէ ինչպէս ինքն էլ շատ տարին
տուջ, մանուկ ժամանակ նստած մի բլրակի վրա, իր հայրենի Բանաթ

գիւղից դուրս, ժամերով աչքը չէր հեռացնում այդ աննման լեռան
ձիւնապատ գագաթից: Սյնտեղ ապրում է Նոյ նահապետը իր բիւ
րեղէ ապարանքում, — պատում էր միշտ հայրը, — անթիւ գահաւոր
պապընում են նրա պատերը արշալոյսին և վերջալոյսին, և փոսկրէ
գահի վրա բազմած՝ ձերունի նահապետը անհասանելի բարձունքից
հսկում է շաւրջը, Հայկական աշխարհին: Իր տղայական երեւոյթու
թեամբ նա անգուսպ թռչում էր դէպի այդ բարձունքը... ճի, ինչպէս
կուզենար թեք ունեւալ ու սաւառնել վեր, վեր, Նոյ նահապետի
մօտ, կանգնել նրա առջև ու ասել:

— Պապի, պատմի ինձ աշխարհի կործանումից ու մեծ ջրհե
ղեղից, պատմի՝ ինչ է անցել գնացել իմ անբախտ հայրենիքի վրայով...
Եւ անա այժմ հեռաւոր հիւսիսից, Դորպատից, հազարաւոր մղոն
ներ կտրելով, այդ օտարազգիները թռել եկել են, ուզում են հասնեն
ձերունու չքնաղ ապարանքին... Ո՞րտեղից են առել յանդուգն թեքը,
ինչ են ուզում իմանալ ձերունուց:

բ.

Երբ երկու օր յետոյ օտարականները թողնում էին հիւրասէր
վանքը, Խաչատուր սարկաւազը նրանց հետ էր Պրոֆէսոր Պարրոտի
ինչորքով կաթողիկոսը թոյլ էր տւել նրան. որ ընկերակցի՝ բմ
նացիներին, իբրև թարգման և իբրև երկրի հանգամանքներից ծանօթ
ու աչքաբաց երիտասարդ: Սարկաւազը անչափ երջանիկ էր. նա
բշտում էր իր նժոյգը կից պրոֆէսորի նժոյգին և վառ ու հակիրճ
պատասխաններ էր տալիս նրա հարցերին:

Յաջորդ օր խումբը հասաւ ս. Յակոբի վաքը, Մասիսի լանջին,
և պրոֆէսորը սկսեց խիոյն փորձական վերելքի պատրաստութիւնը
աւեսնել: Իր մի ընկերոջ հետ միւս առաւօտն և եթ նա փորձեց արե
ւելեան կողմով վեր ելնել:

Երեք օր նա չէր վերագառնում նրա բացալայութեան միջոցին
խմբի մնացած անդամները նոյնպէս պարապ չէին մնում. մէկն աստ
ղերն և օդի երևոյթներն էր դիտում, միւսը հաւաքում էր ծաղիկներ,
խոտեր, զանազան բոյսեր, ճիւղներ, ցամաքային ու ջրային կեն
դանիներ, երրորդը չափում, նկարում իր շրջակայքը, Խաչատուր
սարկաւազը օրա կամ նրա հետ էր լինում, աշխատում էր ինքն
էլ մի բանով օգնի և յաճախ հարցնում էր ինքն իրեն. Վինչին են
պէտք սրանց այդ իրերը. այդ գործիքներով միթէ կը չափւի աստ

գերի շարժումը կամ լեռների բարձրությունը հեռուից: Եւ մի ներքին ձայն ստէպ կրկնում էր իրեն, թէ ինքը դեռ շատ է թերուս և շատ քիչ բան է սովորել վանքի ժառանգաւորաց դպրոցում և Թիֆլիսի Ներսիսեան դպրոցում: Նա իր ամբողջ էութեամբ զգում էր ու տեսնում, որ հայերէն գրքերից իր սովորածը այն չէ, ինչ որ գիտեն այդ մարդիկ: Զգում էր և յուսահատում:

Վերջապէս պրոֆէսորը վերադարձաւ և յայտնեց թէ հազիւ կարողացել էր տասն և երեք հազար ստնաշափ բարձրանայ. աւելի հեշտ է ելնել արեւմտեան կողմից:

«Ինչ են սրանք անելու այնտեղ, վերևում», — ահամայ անցնում էր սարկաւազի մտքով, երբ պրոֆէսորն ու իր ընկերները շորերն էին կապկալում, ուտելիքէն պաշարը փոխնում, երկաթաուղան կողիկներ հագնում ու ձեռներն առնում սրածայր կեռագլուխ գաւազանները: Նա այլևս չը համբերեց ու գիմեց Պարրոտին:

— Պարոն պրոֆէսոր, ինդրեմ ինձ էլ աւէք ձեզ հետ:

Պրոֆէսորը մի րոպէ գարմացած նայեց երիտասարդի երեսին:

— Բայց չէ՞ որ դուք դեռ անփորձ էք, անսովոր վերելքի դժւարութիւններին... վերջապէս՝ ոչ տաք՝ զգեստ ունէք, որ էլ յարմար կօշիկներ, — ասաւ նա:

— Պարոն պրոֆէսոր, մենք լեռների գաւակ ենք, մանկուց սովոր ենք մազլցելու ժայռերով: Ցրտից էլ չեմ վախենում:

Նրա վառվռուն աչքերի մէջ այնքան եռանդ ու հաստատակամութիւն էր ցայում, որ գիտնականը մերժել չը կարողացաւ...

— Լաւ. եկէք:

Գ.

Մի տեղացի հայ կարածատէր, վեց զիւղացի և երկու ռուս ղինւոր պիտի ուղեկցէին գիտնական արշաւախմբին:

Վաղ առաւօտեան բոլորն էլ դուրս եկան վանքի պարիսպներից ու ընկնեցին այն բարակ շաւիղը, որ

զբաղւած էր Մասիսի արեւմտեան լանջով: Բեռները տանում էին ձիերով: Երկար ժապաւէնի պէս սողում էր կարաւանը դէպի վեր. Շաւիղը մէկ կորչում, մէկ նորից երևում էր. վերջապէս բոլորովին նկատացաւ: Ծամփորդները երբեմն իջնում էին մեծ ու փոքր ձուկներ և նորից մազլցում ժայռերով, բայց շարունակ բնթանում էին դէպի վեր, դէպի վեր: Սարկաւազը թեթիւ քայլում էր գիտնականների կողքին, որոնք ամեն րոպէ կռանում էին՝ սրէէ քար, այս կամ կենդանի գետնից վերցնելու համար, շարունակ շափում, փոխում և արձանագրում էին իրենց յիշատակարանները մէջ:

Անդադար առաջ էին գնում. մի քանի անգամ միայն կանգ առնում մի պոտառ բան ուտելու կամ խմելու այն սառնորակ ջրէց, որ Մասիսի սառուցների տակից բղխելով կարկաչում էր այս կամ այն ձորակի յատակին: Շտապում էին, բայց ժամերն էլ թռչում էին այնպէս արագ:

Արգէն վերջալոյսն էր: Արեւ մօտենում էր Բարդոզ լեռներին: Երբեք, դաշտում, սուերները երկարանում էին, մշուշը հեղհեղէր: Երբեք կլանում էր գիւղերն ու դաշտի բլուրները: Նրասիս գաւառին մէջքի փայլը մարում էր ու վերջապէս հանգաւ. արևի շողերը այժմ խաղում էին դիմացի Արագածի թագի ցից ծայրերին:

— Նայեցէք, նայեցէք, — բացականչեց սարկաւազը, — ամբողջ դաշտը ծածկւել է մշուշով. այնտեղ զրեթէ բոլորովին խաւար է:

— Այնտեղ միշտ խաւար է, — նկատեց գերմանացի պրոֆէսորը: Սարկաւազը ցնցւեց ամբողջ մարմնով ու շուռ հետեց Պարրոտին. շտապում էին դէպի զիշերատեղին:

Երբ ճամփորդները տեղ հասան, վերջին ճառագայթները հանգում էին նախ սղիտակափառ Մասիսի կառաւրին: Իսկոյն խաղոյկ վառեցին հետերը բերած փայտով, տեղան բաց արին, հանեցին հաց, պանիր, դառն սառն միօ, իսկ ուերճը եփ էր գալիս կրակի վրա:

Մի քիչ յետոյ ամեն մէկը պինդ փաթաթւած իր վերարկուի մէջ՝ լուռ կէտէն ցարբեր տակ բաց արած թաղիքէ փոքրիկ վրանում: Սարկաւազն էլ՝ ս. Յակոբի վանքի վարդապետից վերցրած եպիսկոպոսի վրանում էր յոգնած ճամփորդների խամփոցը, իսկ նա՝ բաշտուղը գլխին փաթաթած՝ անթարթ նայում էր պարզ աստղալից երկնքին. նրա աչքից չէին հեռանում պրոֆէսորի խօսքերը: Նայեց ցած — Արարածն զաշտի վրա լոյսի ոչ մի կայծ:

Իսկ Պարրոտը օդաչա-
փական գործիքներով
շտապով չափում էր
բարձրութիւնը 16,000
ոտնաչափ էր...

Կէս ժամ յետոյ վե-
րադառնում էին նորից
իրենց զիշերատեղին:
Այդ երեկոն Պարրոտը
սովորականից աւելի էր
խօսում: Նա պատմում
էր իր ուրիշ վերելք-
ների մասին եւրոպա-
կան մի քանի մեծա-
մեծ լեռների զազաթ-
ները և թէ ինչ մեծ նը-
շանակութիւն ունեն գի-
տութեան համար այդ
ուսումնասիրութիւննե-
րը: Սարկաւազը տըր-
տում ականջ էր դնում
նրա ոգևորած ձայնին:

— Երանի ձեզ, — դուրս թռաւ սարկաւազի շրթունքից:

— Լսեցէք, Թաշատուր սարկաւազ, — յանկարծ զիմեց պրոֆէսորը: —
միթէ դուք մի այդպիսի ընդունակ, եռանդուն, ճարտար երիտասարդ:
զիտի այդ կիսատ ուսումնով մնաք: Ինչո՞ւ չէք դնում համալսարան:

— Տեսնում էք այն Մեծ Մասիսը, աւելի հեշտ է այնտեղ բարձրանալ:

— Այնուամենայնիւ մենք բարձրացանք: Ես ձեզ խօսք եմ տալիս,
որ դուք կը լինէք համալսարանում:

Մի տարի յետոյ Թաշատուր Արովեանը ոգևորւում էր Դորպատ,
պրոֆէսոր Պարրոտի միջնորդութեամբ կառավարութիւնը նրան ճամ-
փաժախս և թռչակ էր նշանակել:

1. *Գիւղի ժամը, Յ. Յովհաննիս. 2	25. *Ս. մայրի քարաւանդ, Դ. Դէմիրճեան 56
2. Մի շարաթ ծառի վրան, Վ. Փափազեան, փոփոխ. 5	26. Երկաթուղին 5
3. *Այգում, ըստ Ս. Շահազիզի 9	27. *Կիւն ու աքլարը, Աթ. Խնկոյեան 59
4. Դաթուան և Գետրիկեան 9	28. Խորթ եղբայրս, Ա. Անարոնեան, կրճատ. . 60
5. *Գինի. Վ. Միրաքեան . . 15	29. Անտառի միջում, Դ. Դէմիրճեան 64
6. Փոքրիկ հաւաստին. . . . 16	30. *Մատուցի Դաւթի կոխը Մարայ Մելիքի հետ . . . 65
7. *Նաւափար, Ա. Մատ. փոփ. 19	31. Հալեղէնի առաջ. ուսուց. 73
8. Գիծ Մարէ. 20	32. *Անդրապէտ, Սիրակոմլիի Թարգ. Յ. Յովհաննիս կրճ. 76
9. Սասունցի Դաւթի ու Կողբարին 21	33. Դարա-խանում, ըստ Մամին-Սիւրբեանի 78
10. Զննող, Տուրգենեւից . . 26	34. *Պարզեղայ զիշեր, Ա. Խաչատրեան 83
11. *Սարերի աղբան, Թարգ. Ա. Մատուրեան . 27	35. Գիւղը 83
12. Գերի արծիւ, Դատայեանի 28	36. *Չրանեղձը, Պուշկին . . 89
13. *Արծիւ, Դ. Դէմիրճեան . 30	37. Զմեռ, Խ. Արովեան . . . 91
14. Ապարանի գոմէշը 31	38. *Կոխ 92
15. *Աշունը սարերում, Վ. Միրաքեան. 38	39. Գիւ 93
16. Բոքը. 39	40. Զմեռայ իր/կունը, Պուշկին 96
17. *Փոթորիկ, Ա. Մատուրեան, փոփոխ. 44	41. Բարեկենդան, Պուշկին, կրճատ. 97
18. Էջը մեղանում, Կ. Մելիք- Շահնազարեան, կրճատ. 44	42. *Զիւրի, Վ. Միրաքեան. 101
19. *Աշուն տեղերը, Կ. Մելիք- Շահնազարեան, կրճատ. . 47	43. Նաբէի նժույզը. 103
20. Զմեռայ դէմ, Բաֆֆի. . 47	44. *Կաղնին և եղէղը, Աթ. Խնկոյեան. 103
21. *Երազ, Ս. Շահազիզ. . . 50	45. Անձաղը 104
22. Պիտի մտածեմ. 50	
23. Ամպն ու սարը 51	
24. Կոյրերի վարժարանը, ըստ Ամբիջի 52	

46. *Արտաւազդ,		66. *Քոչ, վ. Միրաքեան . . .	141
Բ. Յովհաննիս., կրճատ. . .	106	67. Աղաւանդի յարձակումը,	
47. Հսկայ փեթաւը	107	Շ. Տէր-Նիկողոսեան . . .	144
48. *Քրտինք,		68. *Համերգ	145
Ա. Ծատուրեան. փոփոխ. . .	109	69. Արտը, վ. Փափագեան. . .	145
49. Քրիստափոր Կոլումբոս. . .	109	70. *Աւձրեւ,	
50. *Զիւն հարաւ,		Կ. Մ. Շահնազար., փոփ. . .	147
ԱԹ. Խնկոյեան.	115	71. Յովհան Գուտենբերգ . . .	148
51. *Գարուն, Գ. Մեսեան . . .	115	72. *Քուն, Աւ. Իսահակեան. . .	151
52. Շէկուն ու Մարալը,		73. Տպարանում	152
Ա. Անարոնեան, կրճատ. . .	116	74. Խեցեմորթ ու գորար . . .	159
53. *Վեր կաց, գեղջուկ,		75. Պայթիւն հանքում.	
Շ. Կուրդիսեան, կրճատ. . .	120	Հ. Մելիք.-Հայկազեան . . .	159
54. Ամենաթանկագին բանը . . .	120	76. *Գիշեր, Ս. Շահագիգ . . .	163
55. Գարնան հրաւէր	121	77. Թշնամիները	163
56. Նախրապան Մանուկը,		78. *Անիծած հարսը	165
Գ. Պոռնեան, կրճատ	122	79. Առիւ աւերակները,	
57. *Ողջոյն ձեզ		80. Էլի ու Ռին Հ. Մազմանեան . . .	167
Ա. Ծատուրեան, կրճատ. . .	124	81. Ինքու մեքենադէտը. . .	168
58. Հրաշք	124	82. *Լօռու ձորը.	172
59. *Գետակն ու աղբիւրը.		83. *Հովիւ.	173
Գ. Դէմիրճեան.	126	84. Գիշեր է խոր,	
60. «Մատանի մեքենան» . . .	126	Ալլէգրօի	173
61. Առաւօտ, Արամծտեան . . .	130	85. Վերջինն ու առաջինը,	
62. Կաքաւի երգը	132	բոտ Սերմացանի.	177
63. Երաժիշտի վրայով,		86. *Ամառ գիշերը գիւղում. . .	178
վ. Փափագեան, կրճատ. . .	133	87. Քինաբինա	178
64. *Մի երգ կայ մանկուց,		88. *Կալ, բոտ Բ. Կոստանեանի . . .	184
բոտ Ռիւկկերտի	138	89. Վերելքը	184
65. Եղջերուն	139		

Մեր հեղինակութիւնները, մեր կազմած յօդածները, մեր թարգմանութիւնները, ու փոխադրութիւնները ստորագրութիւն չեն կրում:

2015 3692

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0060769

